

**T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet TUĞRUL

EKİM – 2017

**OSMANLI DÖNEMİ FİLİBE VAKIFLARI
(XVIII. VE XIX. YÜZYILLAR)**

MEHMET TUĞRUL

TARAFINDAN

**ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE
SUNULAN TEZ**

**TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

EKİM 2017

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

Enstitü Müdürü V.

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken bütün şartları sağladığımı tasdik ederim.

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığımı kabul ederiz.

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

Ortak Danışman

Prof. Dr. Mehmet BULUT

Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Mehmet BULUT (IZU, İktisat)

Yrd. Doç. Dr. Sıddık ÇALIK (AYBU, Tarih)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet DEMİR (KKU, Tarih)

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı: Mehmet TUĞRUL

İmza :

ÖZET

OSMANLI DÖNEMİ FİLİBE VAKIFLARI

(XVIII. VE XIX. YÜZYILLAR)

Tuğrul, Mehmet

YL., Tarih Bölümü

Danışman: Prof. Dr. Mehmet BULUT

Ortak Danışman: Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

Ekim 2017, 168 s.

Balkan İmparatorluğu olarak nitelenen Osmanlı'nın Avrupa'ya açılan kapısı olan Filibe, Osmanlılar döneminde istikrara kavuşmuş ve bir Osmanlı şehri olarak önemli hale gelmiştir. 1360'larda fethiyle birlikte ivedi bir şekilde şehirleşmeye başlayan Filibe, Osmanlı Sultanı II. Murad ve komutanları Lala Şahin Paşa halefi Şehabeddin Paşa tarafından kurulan vakıflar vesilesiyle Türk-İslam şehri hüviyetini kazanmıştır. Ayrıca şehirde yaşayan Müslümanlar tarafından kurulan vakıflar sayesinde de gelişimini sürdürmüştür. Bu vakıflar, şehrin sosyal ve ekonomik hayatını canlandırmış ve birçok hizmetin görülmesini sağlamıştır. Bu minvalde, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Filibe'de kurulan vakıfların incelenmesi ile şehrin sosyal ve ekonomik hayatına olan katkılarını ortaya çıkarmak bu çalışmanın amacını teşkil edecektir.

Anahtar Kelimeler: Filibe, Vakıf Müessesesi, Osmanlı, Şehir, Sosyal Tarih, İktisat Tarihi.

ABSTRACT

PLOVDIV'S WAQFS DURING THE OTTOMAN ERA (XVIII. AND XIX. CENTURIES)

Tuğrul, Mehmet

MA, Department of History

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet BULUT

Co-Supervisor: Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

October 2017, 168 pages

Plovdiv, that was gateway of Ottoman which was characterized as Balkan Empire, had become stabilized and important city during the Ottoman period. Plovdiv's conquest from Ottomans which was in 1360's, caused a rapid urbanization. This city had gained Turkish-Islam identity with the help of waqfs those were founded by Ottoman Sultan Murad I and his commanders Lala Şahin Pasha and Şehabeddin Pasha. Furthermore it continued to develop with the help of waqfs those were founded by Muslims of the city. These waqfs revitalized the social and economic life of the city and provided many services. The purpose of this thesis is to investigate the waqfs established in Plovdiv in 18th and 19th century and find out their contribution to social and economic life of the city.

Keywords: Plovdiv, Waqf Institution, Ottomans, City, Social History, Economic History.

TEŞEKKÜR

Akademik geliŐimimde büyük emekleri olan değerli hocam ve danıŐmanım sayın Prof. Dr. Mehmet BULUT'a, vakıf ve Şehir eksenli çalıŐmalarımnda yardımlarını esirgemeyen ortak danıŐmanım sayın Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR'a teŐekkürlerimi arz ederim.

Tez yazım sürecinde teknik mevzularda yardımlarını esirgemeyen Ar. Gör. Cem KORKUT, Ar. Gör. Halim YAR ve Ar. Gör. Yunus Emre AYDINBAŐ'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	x
HARİTALAR LİSTESİ.....	xi
GRAFİKLER.....	xii
GİRİŞ.....	1
A. İslam Hukukunda Vakıf.....	2
1- Vakfın Menşei.....	2
2- Vakfın Çeşitleri.....	4
B. Osmanlı'da Şehir ve Vakıf.....	5
1- “Osmanlı Şehri” Kavramına Teorik Bir Bakış.....	5
2- Vakıfların Osmanlı Şehir Hayatına Katkıları.....	13
a) Sosyal Hayata Katkıları.....	14
b) İktisâdî Hayata Katkıları.....	15
C. Filibe Üzerine Yapılan Tarih Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme.....	17
1- Arşiv Kaynakları.....	17

2- Kaynak Eserler.....	19
3- Araştırma Eserler.....	19
4- Türkiye’de Filibe Üzerine Yapılan Tezler.....	20
D. Metodoloji.....	22
I. BÖLÜM.....	24
1. FİLİBE’NİN COĞRAFI KONUMU VE TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	24
1.1. Filibe’nin Coğrafi Konumu ve Adının Menşei.....	24
1.2. Osmanlı Döneminde Filibe.....	29
1.2.1. Şehrin İdari Yapısı ve Gelişimi.....	33
1.2.2. Demografik Yapı.....	41
1.2.3. İktisâdî Durum.....	45
II. BÖLÜM.....	49
2. OSMANLI DÖNEMİ FİLİBE VAKIFLARI.....	49
2.1. XVIII. Yüzyıl Öncesi Filibe Vakıfları.....	50
2.2. XVIII. Yüzyıl Filibe Vakıfları.....	52
2.3. XIX. Yüzyıl Filibe Vakıfları.....	80
III. BÖLÜM.....	94
3. XVIII. VE XIX. YÜZYIL FİLİBE VAKIFLARININ ŞEHRİN SOSYAL VE İKTİSÂDÎ HAYATINA KATKILARI.....	94
3.1. Sosyal Hayata Katkıları.....	95
3.1.1. Dinî Hizmetler.....	96

3.1.1.1. İbadethaneler.....	97
3.1.1.2. Harameyn Vakıfları.....	103
3.1.1.3. Tekke ve Zaviye Vakıfları.....	104
3.1.2. Kültürel Hayat.....	106
3.1.2.1. Medreseler.....	108
3.1.2.2. Mektebler.....	110
3.1.2.3. Kütüphaneler.....	111
3.1.2.4. Diğer Eğitim Hizmetleri.....	114
3.1.3 Beledî Hizmetler.....	115
3.1.3.1. Su Hizmetleri.....	117
3.1.3.2. Saat Kuleleri.....	118
3.1.3.3. Diğer Beledî Hizmetler.....	119
3.2. İktisâdî Hayata Katkıları.....	119
3.2.1. Ticârî Hayat.....	120
3.2.1.1. Hanlar.....	122
3.2.1.2. İşletmeler, Dükkanlar ve Mağazalar.....	123
3.2.2. Finansal İşlemler / Nukud (Para) Vakıfları.....	126
3.2.3. İstihdam ve Ücretler.....	130
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	141
KAYNAKÇA.....	145
EKLER.....	153

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Filibe Mahalleleri.....	37
Tablo 2. Filibe Kazaları.....	38
Tablo 3. Filibe Nahiyeleri.....	38
Tablo 4. Filibe Köyleri.....	39
Tablo 5. XVIII. Yüzyıl Öncesi Filibe Vakıfları.....	51
Tablo 6. 1568 Tarihli Vakf-ı Cedid Defterinde Mukayyed Filibe Vakıfları ve Yıllık Gelirleri.....	51
Tablo 7. XVIII. Yüzyıl Filibe Vakıfları.....	79
Tablo 8. XIX. Yüzyıl Filibe Vakıfları.....	92
Tablo 9. Osman Ağa bin Abdulfettah Vakfı Kütüphanesi.....	113
Tablo 10. 1291/1874 Tarihli Edirne Salnamesi'ne Filibe Sancağı Merkezinde Bulunan Gayrimenkuller.....	126
Tablo 11. 1293/1877 Tarihli Edirne Salnamesi'ne Göre Filibe Sancağı'nda Bulunan Gayrimenkuller.....	127
Tablo 12. Filibe Para Vakıfları.....	131
Tablo 13. XVIII. ve XIX. Yüzyıl Filibe Vakıflarında İstihdam ve Ücretler.....	141

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Günümüzde Filibe Şehri ve İlçeleri.....	28
Harita 2. Osmanlı Dönemi Bulgaristan Haritası.....	32
Harita 3. 1876'da Filibe Sancağı.....	44

GRAFİKLER

Grafik 1. XVIII. ve XIX. Yüzyıl Filibe Vakıflarının Sektörel Dağılımı.....	13
--	----

GİRİŞ

Filibe, Sofya ve Edirne arasındaki yol üzerinde, bu iki şehirden 70 mil uzaklıkta olup, kısmen bir yamacın üzerinde, kısmen de düzlükte kuruludur. Dağın tepesinde, kale olarak dört köşe bir kule vardır. Burada yaşayan halk, Türk, Bulgar ve çoğunluğu teşkil eden Rumlardan ibarettir. Şehir aynı zamanda Drogovitya Trakyası, İpertinos ve Eksarkos adı altında bir Metropolitik makamdır. Çarşı, han, hamam ve camilerin halihazırda bulunduğu Filibe’de Rumlara ait kiliselerin içinde iki adet kârgir eski şapel de vardır ki Havari Sen Paul’un bunların birisinde vaaz etmiş olduğu rivayet olunur.¹

Filibe bölgesi, Trakya’nın bereketli ovasında ve Ortaçağ Balkanlarının en önemli ticaret ve askeri karayolu olan Askeri Yol’a (Via Militaris) uzanırdı. Bu durum, yöre sakinleri için avantajlar sağlamanın yanı sıra çok olumsuz etkileri de beraberinde getirmiştir. Bir bütün olarak ele alındığında, askerî yol nispeten düz olduğu ve askerî birliklerin ulaşımını kolaylaştırdığı için, bölge askeri eylemlere karşı savunmasız kalmış ve eski çağlardan bu yana çeşitli topluluklar tarafından sayısız istilalara maruz kalmıştır.² Dolayısıyla, özellikle eski Roma ticari yolunun buradan geçmesi nedeniyle Osmanlı öncesi dönemlerde birçok saldırı ve yağmalamaya da maruz kalmıştır. Şehir, Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce Kiel’in ifadesiyle “*Bulgar İmparatorluğu ile Bizans arasında hiçbir zaman bitmeyen bir mücadeleye sahne olmuştur.*”³

¹ P. L. İnciciyan; Hrand D. Andreasyan, “Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1975. s.19.

² Grigor Boykov, “Demographic Features of Ottoman Upper Thrace: A Case Study on Filibe, Tatar Pazarcik and İstanimaka (1472-1614)”, Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2004, s.20.

³ Boykov, a.g.m., s.21.

Osmanlı hakimiyetiyle birlikte Filibe istikrarsız yapısından sıyrılmaya ve zamanla Balkanların en canlı şehirlerinden biri olmaya başlamıştır. Osmanlıların bölgede hayata geçirmiş olduğu sosyal ve iktisâdî yenilikler şehri şenlendirmiştir. Vakıf müessesesi sayesinde gerçekleşen bu imar ve bayındırlık faaliyetleri, Filibe'ye bir Türk-İslam şehri hüviyeti kazandırmıştır.

A. İslam Hukukunda Vakıf

1- Vakfın Menşei

Sözlükte “durmak; durdurmak, alıkoymak” anlamındaki vakıf (vakf) kelimesi terim olarak “bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi” şeklinde özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini ifade eder. Vakfedilen malın mülkiyeti ile alakalı muhtelif fakihler farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Ebu Hanife vakfın mülkiyetinin vakfeden kişiye ait olduğunu söylerken, İmameyn mülkiyetin Allah yolunda kullanılmak üzere Allah'a ait olduğunu belirtir. Hukuki manasıyla vakıf “*bir mülkün menfaatini halka tahsis edip aynini Allah Teâlâ'nın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten müebbeden men etmektir.*” Bu tarif İmameyn'e göredir. İmam-ı Azam'a göre vakıf “*Bir mülkün aynî sahibinin mülkü hükmünde kalmak üzere menfaatinin bir cihete tasadduk edilmesidir*”⁴ Osmanlı İmameyn'in görüşünü tercih etmiştir.⁵

Vakfın, İslam ile olan bağları ile ilgili ileri sürülen fikirler birbirinden farklıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de vakıf ya da habs kelimeleri bulunmamasına rağmen Müslümanlar, birlik, dayanışma ve yardımlaşma gibi değerleri sentezleyen vakfın kaynağını İslam ile bir araya getirmişlerdir. Mesela Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayette, “*Allah yoluna mal harcamak*”, “*malını*

⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiye ve İstilahat-ı Fıkhiyye*, Enes Sarmaşık Yayınları, İstanbul 1999, C.4, s.284.

⁵ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *TDVİA*, C.42, İstanbul 2012, s.475-476.

akrabaya, yetimlere, yoksullara vermek”, “*hayrat yapmakta yarışmak*” gibi ifadeler yer almıştır.* Vakfın Kuran’daki en önemli dayanağını Al-i İmran suresi 3/92 numaralı şu ayet oluşturmaktadır: “*Sevdiğiniz şeylerden Allah için harcamadıkça tam hayra erişemezsiniz.*” Kur’ân-ı Kerîm ayetlerine ek olarak Hz. Muhammed’in hadislerinden de alıntılar yapılarak vakfın menşei ortaya konulmak istenmiştir.⁶ Bu hadislerle en güzel örnek “*İnsan öldüğü zaman bütün amel defterleri kapanır. Ancak üç şey müstesnadır: Sadaka-i cariye, istifade edilen ilim, hayırlı evlat.*”*

Vakfın menşei, Kur’ân-ı Kerîm’de, özellikle Âl-i İmran suresi 3/92 numaralı ayete ve Hz. Peygamber’in hadisine ve rivayet edilen uygulamalarına dayandırılmaktadır.⁷ Vakfiyelerde, Kur’ân-ı Kerîm’den ve hadislerden yapılan alıntılardan oluşan bölümlerin olması ve dua-beddua bölümlerinin bulunması vakfın din ile olan ayrılmaz ilişkisini ortaya koyar. Bunun yanında ve önemli olarak toplumun, dinin yol göstericiliğinde hayır ve hasenat faaliyetlerinde bulunmak adına sahip olduklarının bir kısmını ya da tamamını vakfetme istekleri; vakıf müessesesinin temel dinamiğini teşkil etmektedir.

Vakıf kavramının, Hz. Peygamber’in bir hadis-i şerifine⁸ dayandırıldığı ve İslâm’da ilk vakfın, Hz. Muhammed’in vakfettiği mallardan oluştuğu bilinmektedir. Hz. Muhammed’in Mekke’den Medine’ye Hicret’inden sonra Muhayrik öldürülmüştü. Muhayrik, başına bir musibet gelirse, mallarını Hz. Peygamber’e vasiyet etmişti. Hz. Muhammed ise Uhud Savaşı akabinde kendisine vasiyet edilen bu malları ihtiyaç sahipleri için vakfetmiştir.⁹ İslâm Peygamberinin bu uygulaması ve sonrasında ise ashâbı tarafından geliştirilmesiyle birlikte vakıf sistemi İslâm devletlerinin¹⁰ en temel müesseselerinden biri haline gelmiştir. Hz. Ömer’in Medine’de bulunan

* Bakara Sûresi, Ayet 195, 261, 262, 177 ve 148; Maide Sûresi, Ayet 48)

⁶ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *MEB İA*, C.13, İstanbul 1986, s.154.

* Müslim, Vasiyyet, 14.

⁷ Ali Himmet Berki, *Vakıf Hukuku Yazıları*, Haz. Hüseyin Çınar, VGM Yayınları, Ankara 2013, s.81-82.

⁸ Ebû Hüreyre’den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “*İnsan ölünce, üç ameli dışında bütün amellerinin sevabı kesilir: Sadaka-i cariye, kendisinden istifade edilen ilim, arkasından dua eden hayırlı evlât.*” (Müslim, Vasiyyet 14. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Vasâyâ 14; Tirmizî, Ahkâm 36; Nesâî, Vasâyâ 8).

⁹ Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, OSAV, İstanbul 1996, s.64.

¹⁰ Berki, *a.g.e.*, s.83.

Semğ isimli hurma bahçesini Resul-i Ekrem'in "*Aslımı habs ve semeresini tasadduk eyle*" tavsiyesi üzerine vakf ettiği bilinmektedir. Osmanlılar bu mirası en iyi şekilde değerlendiren ve geliştiren İslâm devletlerinden biri olmuştur.

Vakıfların kuruluş amacına yönelik ortaya konulan düşünceler çeşitlilik göstermektedir. Vakıfların tamamıyla hayır faaliyetleri olduğunu belirtenlerin rağmına-aksine şahsi menfaatler için kurulduğunu da iddia edenler bulunmaktadır. Her müessesede olduğu gibi vakıf müessesesinde de kötüye kullanma temayülleri olmuştur, bu inkâr edilemez. Ancak bu durumu genele yaymak hususundaki girişimler çok da iyi niyetli değildir. Bu hususta Osman Ergin'in yaklaşımını belirtmek gerekecektir:

"Vakfın yalnız malını müsadere korkusuyla yapıldığını iddia etmek en aşağı 1300 seneden beri dünyadan adalet ve hakkaniyetin kalkmış olduğunu söylemekle birdir. Vakfın yalnız kendi çocuklarına bir geçinecek bırakmak kaygısıyla yapıldığını ileri sürmek de bu kadar milli ve beledi eser bırakan Türkleri küçültmek ve onlara iftira etmektir. Çoban Mustafa Paşa'nın Gebze'de yaptığı camiyle hayır müesseselerini yaşatmak ve idare etmek için çalışan, rızıklanan 155 kişi arasında vâkıfın sülalesinden ancak bir tek adam, bir müteveli görülmektedir ve ona verilen gündeliğin müderristen sonra geldiğini de vakfiyede bize göstermektedir. Tacdarların vakfiyelerinde ise bu, yani sülaleden müteveli de yoktur. Şu halde kala kala üçüncü şık kalır ki o da hayır ve sevap düşüncesidir. Milyonlarca insanın, binlerce sene istifade edeceği bir veya birkaç müessese yaptığından ötürü sağ iken bir haz duymayı ve ölünce de kendi kanaatine göre bir sevap veya mükafat beklemeyi o türlü adamlardan nez etmeye hakkımız var mıdır?"¹¹

2- Vakfın Çeşitleri

Vakıf konusunda geniş kapsamlı araştırmaları bulunan Yediyıldız'a göre vakıf, hukukî bir akid olup bununla, bir kimse, Allah'a yakın olma (kurbet-

¹¹ Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1936, s.46'dan nakleden M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-3*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s.580.

kurbiyet) gayesiyle –bazen başka gayelerle- menkul ve gayrimenkul mülk veya emlakını dinî, hayrî veya içtimâî bir amaca sonsuza değin tahsis eder. Bu amacın derhal ve kesin olarak gerçekleştirilmesi şart değildir. Bu sebeple vakfı üç kısma ayırmak gerekir: Gelirin tamamının kesin olarak Allah'ın rızası için tasarruf edildiği vakf-ı hayrî, bütün gelirin asıl amaca ulaşmadan önce vâkıfın belirlediği kimselerin elinde kaldığı vakf-ı ehlî, gelirlerin değişik şekillerde vâkıf, ailesi ve hayrî faaliyetler arasında paylaşıldığı yarı ailevî vakıf.¹²

Ayrıca vakıf akdinin konusunu oluşturan menkul ve gayrimenkul mallar açısından da vakıfları ikiye ayırmak mümkündür. Bunlar “aynıyla intifa olunan” ve “aynıyla intifa olunmayan” olarak adlandırılır. İlki bizzat kendisinden faydalanılan vakıflardır ki bunlar mabedler, medreseler, imaretler, zaviyeler, mektepler, misafirhaneler, köprüler, hastaneler vb. gibi iken ikincisi, daimî surette işlenmesi, çalıştırılması gereken vakıf türleridir. Bunların amacı birinci vakıf türlerinin ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bunlar, bina, arazi, nakit para, tarla, dükkân, oda, değirmen vb. gibi örneklendirilebilir.¹³

B. Osmanlı'da Şehir ve Vakıf

1- “Osmanlı Şehri” Kavramına Teorik Bir Bakış

Bu bölümün başlığında sorulan sorunun cevabı hem kolay hem de zor bir şekilde oluşturulacak içeriğe sahiptir. Kolaydır; çünkü Osmanlılar Balkanlar'da 500 yılı aşkın bir süre boyunca var olmuşlardır. Bu var oluşun zorbalığın aksine hoşgörü temeline dayalı olarak gerçekleştiğine ve beraberinde bir medeniyeti de getirdiğine şüphe yoktur. Zordur; çünkü bu var oluş beraberinde ve araştırılmak üzere, sayısızdan hallice belgeler, eserler, hatıralar, seyahatnameler, kronikler, tarihler vb. birinci ve ikinci elden

¹² Yediyıldız, “Vakıf”, *İA*, s.154.

¹³ Yediyıldız, a.g.m., s.156.

kaynaklar manzumesini getirmiştir. İşte “Bir Osmanlı Şehri Var Olmuş Mudur?” sorusunun cevabı bu kaynaklar içerisinde gizlidir.

Ayverdi'nin tespitine göre Balkanlar'da -çoğu yıkılmış ya da harap halde- 15.787 adet Osmanlı eseri inşa edilmiştir.¹⁴ Bu tespitin eksikliğinin olduğu fazlasının olmadığına da şüphe yoktur. Ancak Osmanlı hakimiyetinin bölgede sonlanması ile birlikte ortaya çıkan ulus devletler, ulusçuluk düşüncesinin neticesinde Osmanlı varlığını bölgeden silme yönünde yıkıcı adımlar atmışlar ve fiili olarak eserlerin yıkımının yanı sıra akademik camiada, Osmanlı varlığının yok sayılması yönünde hareket etmişlerdir. Bunun sonucunda, 20. yüzyılın son çeyreğine kadar çok az sayıda Balkanlarda Osmanlı bahsini içeren çalışmalar yapılmıştır.¹⁵ Bunlardan en önemlisi ise Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından kaleme alınan *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri* isimli eseridir. Bu eser, Romanya, Macaristan, Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk şehirlerinde Osmanlılar tarafından inşa edilen eserlerin tespitini içermektedir.

Türkiye'de genel manada şehir tarihi çalışmaları ise XX. Yüzyılın başlarına dayanmaktadır ki Osman Nuri Ergin'in çalışmaları başlangıç sayılabilir. Son yıllarda ise müstakil şehir tarihi çalışmalarının sayısı artmış durumdadır.¹⁶ (Özvar, s.11). Ayrıca, Selçuklu ve Cumhuriyet dönemi şehirlerine dair çalışmalar kısıtlı sayıda iken Osmanlı dönemi şehirlerine dair çalışmalar çok sayıdadır.¹⁷ (Özvar, s.16).

Tarihte Müslümanların kurmuş ve yaşamış olduğu şehirlerin bir prototipinin ya da bu şehirlerin birer İslam şehri olup olmadığı hususuna dair çalışmalar Weber'e dayandırılmaktadır. Weber'in çalışması Batı şehirlerini esas alan ve İslam şehirlerini toptancı bir anlayışla resmeden Avrupamerkezci bir yaklaşımın ürünü olmaktan öteye geçememiştir. Ancak bu çalışma “İslam Şehri” kavramını literatüre kazandırması açısından önemlidir. Nitekim

¹⁴ Sel Turhan, Fatma; Kolçak, Özgür; Gökaçtı, M. Ali, “Osmanlı Dönemi Balkan Şehir Tarihi: Bosna, Macaristan ve Yunanistan Şehirleri”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.3, S.6, ss.117-150, İstanbul 2005, s.118.

¹⁵ a.g.m., s.117.

¹⁶ Özvar, Erol; Bilgin, Arif, *Selçuklu'dan Cumhuriyet'e Şehir Yönetimi*, TDBB, İstanbul 2008, s.11.

¹⁷ a.g.e., s.16.

bundan sonra “İslam Şehri” üzerine yapılan çalışmaların tamamına yakını Weber’e eleştiri getirerek yoluna devam edebilmiştir. Bu çalışmalar, İslam Şehri, Türk-İslam Şehri, Osmanlı Şehri ve Arap Şehri gibi kavram etrafında ve bu kavramlara dayanak oluşturma ekseninde gelişmiştir. Türkiye’de Weber’e karşı ilk eleştiri İncalcık tarafından gelmiştir. İncalcık, İslam Şehri ve Osmanlı Şehri kavramlarını kullanarak bu şehirlerin nev-i şahsına münhasır özelliklerinin olduğunu vurgulamıştır. İncalcık, Osmanlı şehrinin iki bölümden oluştuğunu belirterek, ilk bölümün ticârî-sınâî yani iktisadî faaliyetlerin gerçekleştirildiği ve pazar, bedestan, esnaf ve kervansaraydan; ikinci bölümün ise reayanın yaşam alanı ve ibadethanelerden oluştuğunu belirtmiştir. İncalcık’ın *İslam Şehri* yaklaşımına karşı çıkış getiren Ergenç, şehirlerin mekân ve zaman açısından değerlendirilmesi gerektiğini ve *İslam Şehri* gibi genelleyci kavramsallaştırmaların geçerli olamayacağını belirtmiştir. *Osmanlı Şehri*, *Osmanlı Anadolu Şehri*, *Osmanlı Türk Şehri*, *Osmanlı Balkan Şehri* gibi kavramların kullanılabileceğini belirtmiştir.¹⁸

Son tahlilde tüm çalışmaların özeti ve sonucu niteliğinde bir çıkarım yapan Bilgin ve Özvar, Müslümanların yaşamış olduğu ve İslam hukukunun hüküm sürdüğü ve İslamî mimarînin hayat bulduğu şehirlerin İslam Şehri üst kimliğinde birleştirilebileceğini ancak bu kavramsallaştırmanın şehirler arasındaki farklılıkları ortadan kaldırabilme ihtimaline karşın Osmanlı Şehri, Osmanlı Balkan, Anadolu, Arap Şehri gibi alt kimliklerin de gündeme alınması gerektiğini belirtmiştir. Bu çalışmada Ergenç’in şehir formalizasyonu benimsenecektir. Bu minvalde araştırma konusu edilen Filibe’nin Osmanlı dönemi Balkan şehri olarak nitelenmesi mümkündür.

Bir şehrin oluşumunda etkili olan etmenler, şehir tarihçilerinin genel olarak üzerinde mutabık kaldığı görüş “mabed, kale ve pazar” üçlüsünün bir araya gelmesi yönünde olmuştur.¹⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de “Şehirlerin Anası” olarak nitelendirilen Mekke, ilk şehir olarak ortaya çıkmış ve ilk mabed olarak inşa edilen Kâbe etrafında şehirleşmiştir. Hz. Muhammed (a.s.)’in Medine’de güvenliği sağladıktan sonra ilk iş olarak Mescid-i Nebevî’yi inşa ve şehri

¹⁸ Özvar; Bilgin, *a.g.e.*, s.15-32.

¹⁹ Richard Van Leeuwen, *Bir Osmanlı Şehri: Şam*, Çev. H. Ebru Aksoy, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 11.

İslâmî kaidelere göre yeniden tanzim etmesi, mabed merkezli şehir tipinin İslâm kaynaklı olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Yine Hz. Muhammed'in mescid inşâsının ardından pazar yerini tanzim ve teftiş etmesi de yukarıda bahsi geçen üçlünün tamamlanması açısından önemlidir.²⁰

“Doğrusu sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar ve Allah'a karz-ı hasende bulunanlar (gönül hoşluğuyla güzel ödünç verenler)in (karşılıkları) kendilerine kat kat verilecektir. Onlar için (ayrıca) değerli bir mükâfat vardır” (Hadîd Suresi: 57/18)²¹ ayet-i kerimesinden hareketle İslâm'ın ilk döneminden itibaren sosyal dayanışmanın ve kardeşlik duygusunun Müslümanlar arasında hızla yayılması ile birlikte İslâm Medeniyeti de kendine özgü müesseselerini tesis etmeye başlamıştır. İslâm ülkelerinin toplumsal hayatında önemli rol oynayan vakıflar, bu medeniyetin insanlığın faydasına sunduğu temel hayır müesseselerindedir. İlk İslam devletlerinden itibaren uygulanmaya başlanan ve sonraki İslam devletlerince geliştirilen bu müessese Osmanlılar döneminde zirveye ulaşmıştır. Vakıflar vesilesiyle Osmanlı şehirleri imar edilmiş ve Türk-İslam şehri ya da Osmanlı şehri ortaya çıkmıştır.

Osmanlı şehri, maddi ve kültürel açılarından ayrıldığı noktalar olmakla birlikte esas itibariyle İslâm medeniyetinin şehir tasavvurunun temel özelliklerini taşımaktadır. Modernleşmenin küresel boyutta etkisini arttırdığı dönem olan 19. yüzyıl başlarına kadar aslî özelliklerini koruyan bu şehirler, başta İstanbul olmak üzere modernleşmenin bünyesine sirayetiyle bahsi geçen özelliklerini kaybetmeye başlamıştır. Osmanlı şehirleri, Kuzey Afrika, Hint ve İran gibi kadim medeniyetlerin şehir geleneklerinden farklı özellikleri ihtiva eden, tabiat ve insanın inşâ ettiği alemin, mimarinin bir bütünlüğüdür.²²

Osmanlılar, başlangıçta göçebe bir Türkmen topluluğu olmalarına rağmen, Anadolu'da bir uç beyliği olarak varlık göstermeye başladıktan sonra yerleşik hayatı tercih etmeye ve medeniyetin en önemli emaresi olan şehirleşmeyi bir

²⁰ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Şehir”, *TDVİA*, C. 38, İstanbul 2010, ss.441-446, s.441. M. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev. M. Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2015.

²² Turgut Cansever, *İslam'da Şehir ve Mimari*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 116.

politika olarak benimsemeye başladılar. Osmanlılarda sancak, kaza ve nahiyelerin merkezleri şehir, kasaba ya da nefis olarak adlandırılır. Ancak yine de şehir ile ilgili bir standart yoktur. Buna göre, şehrin tanımlanmasında, yerin demografik, idari ve iktisâdî durumu değerlendirmeye alınır. Bu minvalde bir tanım yapılacak olursa “*en az 400 vergi nüfusu bulunan, idarî yönden sancak merkezi ise sancak beyine, kaza merkezi statüsünde ise kadı ve subaşı ile ticaret ve sanat ehline sahip yerler şehir sayılabilir.*”

Arşiv belgelerinden yola çıkılarak yapılabilecek en doğru tanım ise “*Cuma kılınur ve pazar kurulur*” yer olacaktır. Yukarıda İslâm şehrinin özelliklerini sayarken altını çizdiğimiz üzere merkezde bir cami ve pazar bir şehrin olmazsa olmazıdır. Anadolu ve Balkan şehirlerinde genelde şehrin başlangıç ve oluşum noktası kaleler olmuştur. Ancak, Selçuklular ve Beylikler döneminde, şehir anlayışının gelişmesi ve nüfus artışıyla birlikte şehirler kale dışına taşmış ve açık şehir görünümü kazanmıştır. Bu şehirler, Osmanlı öncesi tarihi ve kültürel özelliklerinin önemli bir bölümünü korumakla birlikte, imaret, bedesten, kervansaray, pazar, ulu cami gibi sosyal ve iktisâdî mekanların etrafında şekillenmiştir. Osmanlı şehri genel olarak iki kısımdan meydana gelir. Bunlardan biri özellikle iktisâdî faaliyetlerin hayata geçirildiği ve bu minvalde inşâ edildiği alanlar, diğeri şehir halkının ikamet ettiği ve mescid-cami etrafında oluşan evlerden müteşekkil alanlardır.²³

Bir İslâm devleti olan Osmanlı’da, toplumsal, iktisâdî ve siyasi hayatın nirengi noktasında hükümdar otoritesi durmaktadır. Hükümdarın otoritesi ne kadar güçlü olursa ve hazinesi ne kadar dolu olursa, devlet ve insanlar o kadar rahat eder düşüncesi hâkim olmuştur. Bu nedenle siyasi, toplumsal ve iktisâdî sistem hükümdar tarafından adalet dairesi çerçevesinde kurgulanmıştır. Bu minvalde halk, hükümdarı temsil eden yöneticiler, asker, din adamları ve reâyâ olarak ikiye ayrılmıştır. Reâyâ üretim işleri ile uğraşır ve vergi verirdi. Bu sınıflı oluşturanlar ise çiftçiler, tüccâr ve hırfet erbâbı olmuştur. Devlet için en öncelikli strateji bu grupları kendi içinde tutmak, birbirleri arasındaki geçişleri engellemek olmuştur. İsmi geçen unsurlardan ticaret erbâbı haricindekilerin sermaye birikimi yapmalarına yani zenginleşmelerine

²³ İlhan Şahin, “Şehir (Osmanlılar’da)”, *TDVİA*, C. 38, İstanbul 2010, 446-449, s. 446-447.

müsaade edilmemeye çalışılmıştır. Ticaret erbâbı ise bu hususta serbest bırakılmıştır. Hatta tüccârın işini kolaylaştırmak devletin öncelikli meselelerinden biri olmuştur. Bu doğrultuda ticaret yollarının bakımını ve güvenliğini sağlamak ve menzillere hanlar ve kervansaraylar inşâ etmek devletin önemli işleri arasında yer almıştır. Tüccâra gösterilen bu ehemmiyetin önemli nedenlerinden biri de şehirlerin iaşesi meselesi olmuştur. Osmanlı iktisâdî sisteminde, malın piyasada bol bulunması ve ucuz olması politikası benimsenmiştir. “İbâdullâhın terfî-i ahvâli” / refah seviyesinin artması için çiftçi ve esnaf erbabının faaliyetleri sıkı bir şekilde denetim altında tutulmuştur. Tekelleşmelerin ve fiyat artışlarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Buğday, arpa, tuz, mum, et, un, şeker gibi zorunlu ihtiyaç malzemelerinin üreticisi olan bu sınıfın kontrolü ve desteklenmesi imparatorluğun sonuna kadar sağlanmıştır. Böylece Osmanlı şehirlerinin refahı tesis edilmeye çalışılmıştır.²⁴ Bu noktada kapitülasyon uygulamasının önemi ve saiki ortaya çıkmaktadır. Bu uygulamaya göre ihracat çeşitli vesilelerle kısıtlanmış, ancak ithalat tam tersi olarak desteklenmiştir. Günümüz kapitalist zihniyeti, Osmanlı'nın bu uygulamasını zenginleşmenin önünde engel olduğunu ve ekonomiye zarar verdiğini ileri sürmektedir. Ancak Osmanlı iktisâdî zihniyeti bu uygulamayla ülke içindeki mal arzını yüksek tutmak ve aynı zamanda fiyatların reâyânın bütçesini zorlayacak derecede yükselmesini engellemek istemiştir. Modern ve kapitalist akla ters gelen bu uygulama, bir tarım imparatorluğu olan Osmanlı ve o dönemdeki diğer devletler için gerekli ve normal görülmüştür.

Osmanlı'da ticari faaliyetlerin devamlılığı, sermaye ihtiyacının finanse edilmesi ve var olan sermayenin gelir getirir hale getirilmesi için çeşitli ortaklık biçimleri uygulanmıştır. Mudaraba, murabaha, müşareke ve mukarada gibi uygulamalar vesilesiyle şehirlerdeki insanların iktisâdî hayata katılımı kolaylaşmıştır. Tüm modellerin kullanılmasına rağmen anonim şirket türünün Osmanlı'da bilinmediğini belirten görüşler mevcuttur. Osmanlı iktisadi aklının bu konudan habersiz olduğunu söylemek yerine, sosyal ve iktisâdî adaletin ve refahın sağlanması açısından yani ‘hukuk’ noktasında

²⁴ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 256-268.

hassasiyet gösterildiğini söylemek doğru olacaktır. Anonim şirketin özelliklerini anlatmak bu çalışmanın kapsamı alanında değildir; ancak şunu belirtmek gerekiyor ki, sorumluluğun şahıstan alınıp soyut bir ‘şey’e devredilmesi düşüncesini İslâm ve Osmanlı iktisat anlayışı kabul etmekte zorlanmıştır. Ancak bu noktada vakıf kurumunun bazı özelliklerinin anonim şirket ile benzeştiğini belirten görüşler de mevcuttur.²⁵ Ancak bu çalışmada vakıf kavramı, şirket perspektifinden ziyade daha çok sosyal ve iktisâdî açıdan incelenecektir.

Vakıf kelimesi Osmanlı’da iki anlamda kullanılmaktadır. Bazen isim olduğu halde vakfetmek karşılığında mastar ve bazen de mevkûf, vakfolunmuş manasında ism-i mef’ul olarak kullanılmıştır.²⁶ Vakıf, bir kişinin kendisine ait olan menkul ya da gayr-i menkulünün bir kısmını veya tamamını Bir Müslümanın malını vakfedebilmesi için bazı şartlar bulunmaktadır; öncelikle akıl-baliğ ve hür olması, vakfettiği şeyin kendi malı olması, vakfin ebedî olması, vakfedilen şeyin vakıf sırasında mevcut olmasıdır. Vâkıf yani malını vakfeden kişi bu hususları yerine getirdiği zaman malını istediği yere vakfedebilme hürriyetine sahiptir. Vakıf kurucularına vâkıf, mevkûf, vakfin tüzüğü olarak hazırlanan belgeye de vakfiye ya da vakıf-nâme denilir, vakfiyeler vakfin resmî, hukuki tescilidir.²⁷

Fakihlerin çoğuna göre vakıf işleminin, irade beyanı (sîga), vakfeden (vâkıf), vakfedilen mal (mevkûf) ve vakıftan yararlananlar (mevkûfün aleyh) şeklinde dört unsuru vardır. Hanefî hukukçuları vakfin kurucu unsurunun sîga, diğer unsurların sıhhat şartları olduğu görüşündedir.²⁸ Ebû Yusuf’un görüşüne göre vakıf “vakfettim” sözü ile gerçekleşir ve vakfeden kişinin mülkünden çıkar. Buna karşın İmam Muhammed’e göre, vakfin oluşması için mütevellîye teslim edilmesi şarttır.²⁹ Çeşitli fakihlerin görüşlerine göre vakfin oluşabilmesi için vâkıfın sözlü olarak “vakfettim” lafzını yetkili kişi ve

²⁵ İncalcık, *Devlet-i Aliyye*, s. 261.

²⁶ Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, s. 27.

²⁷ İzzet Sak, *Şer’iye Sicillerinde Bulunan Konya Vakfiyeleri (1650-1800)*, Kömen Yayınları, Konya 2005, s. 24.

²⁸ Günay, “Vakıf”, s. 476.

²⁹ Yediyıldız, “Vakıf”, *İA* (ayr. için bkz.).

şahitler huzurunda ikrar etmesi gerekmektedir.³⁰Bir vakfın kuruluşunda takip edilen usul ana hatlarıyla şöyledir: Vakıf kurucusu (vakıf) finansmanını sağladığı herhangi bir hizmet birimini (cami, mekteb, medrese, imaret vb.) inşâ ettirir, daha sonra bu müessesenin cari giderlerine -asgari düzeyde karşılayacak miktarda- gelir temin edecek kaynaklar tahsis ederdi. Bu kaynaklar genellikle arazi ya da ev, dükkân, çarşı, imalathane, han, hamam gibi gayrimenkullerden veya nakit paradan oluşmaktadır. Söz konusu vakfın idaresi için bir idareci (mütevelli) tayin edilir ve vakfın nizamnamesi (vakfiye) düzenlenirdi. Vakfiyede vakfın kuruluş amacı, mal varlığı, gelirlerinin miktarı, kimler tarafından idare edileceği, istihdam edilecek personelin sayısı, vasıfları ve ücretleri, diğer işletme masrafları gibi konular ayrıntılı bir şekilde kaydedilirdi. Vakfiyenin tescili ile birlikte hükmi şahsiyet haline gelen vakıf, idari ve iktisadi açıdan bağımsız bir kurum olarak kuruluş amacına uygun bir şekilde faaliyetlerini sürdürürdü.³¹

Bir vakfın hukuki değer taşıması vakıf senedinin yani vakfiyenin kaleme alınmasına bağlıdır. Genel olarak bir vakfiye metni sırasıyla, Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e selam, vakfın önemini vurgulayan ayet veya hadisler, vakfedilen mallar, bu malların nasıl yönetileceği ve nerelere sarf edileceği, vakfın mütevellisi, o bölgedeki yetkili kişinin onayı, dua, şahitler ve imza ile mühürlerin bulunduğu bölümlerden oluşur. Osmanlı'da vakıf uygulamaları, mülkiyetinin aidiyeti, idareleri, kiraya verilmeleri ve kuruluş amaçları bakımından olmak üzere dört başlık altında toplanmaktadır. İlki, sahih ve gayr-i sahih vakıf olmak üzere; ikincisi, gayr-i mazbut ve mazbut olmak üzere; üçüncüsü, mukataalı, icareteynli ve icare-i vahideli olmak üzere; sonuncusu ise hayrî, avarız ve aile vakıfları olarak kendi içerlerinde alt başlıklara ayrılmaktadır.³²

"Vilâyet-i Rumeli'nde Medîne-i Filibe'de Tekke Mescidi Mahallesi ahâlisinden olub mahmiye-i İstanbul'da Kabasakal Mahallesi'nde müsâfiren sâkin el-Hâc Ali Ağa ibn Mustafa bin Mehmed kendi nefisinden asâleten ve yine vâlidesi Ayşe Hâtun ibnetü el-Hâc Mehmed bin Abdullah tarafından husûs-ı âti'l-beyânda vekil olduğu zâtını ârifân Yahya Mustafa Efendi ibn Ali Efendi ve Mehmed Ağa ibn Veli şehâdetleriyle mahzar-ı hasm-ı câhidde şer'an sâbit olmağla vekâleten meclis-i şer'-i şerîf-i Ahmedî ve mahfel-i dîn-i münîf-i ezheride zikr-i âti vakfa li-ecli't-tescîl mütevellî ta'yîn eylediği el-Hâc Abdullah bin Abdullah mahzarında bi'l-asâle ve bi'l-vekâle ikrâr-ı sahih-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î eyleyüb..." (Hacı Ali Ağa ibn Mustafa bin Mehmed Vakıf, VGMA, Defter: 738, Sayfa: 249 Sıra: 147).

³¹Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, (ayr. için bkz.)

³²Yediyıldız, "Vakıf", *İA*, s. 156.

Fatih Sultan Mehmed'in kurduğu vakıflardan birinin vakfiyesinde Şu ifadeler geçmektedir:

“Ben ki İstanbul fatihi abd-i aciz Fatih Sultan Mehmed bizatihi alınterimle kazanmıŐ olduğum akelerimle satın aldığım İstanbul'un TaŐlık mevkiinde kain ve malumu'l-hudud olan 136 bap dükkanımı aŐađıdaki Şartlar muvacehesinde vakfi sahih eylerim. Őöyleki: Bu gayr-ı menkulatımdan elde olunacak nemalarla İstanbul'un her sokağına ikişer kişi tayin eyledim... Ayrıca 10 cerrah, 10 tabip ve 3 de yara sarıcı tayin ve nasb eyledim. Bunlar ki ayın belli günlerinde İstanbul'a ıkalar, bila istisna her kapıyı vuralar ve o evde hasta olup olmadığını soralar; var ise Őıfası Őıfayap olalar. Değilse kendilerinden hiçbir karŐılık beklemeksizin Darülaceze'ye kaldıralar, orada salah bulduralar. ... Ayrıca külliyyemde bina ve inşâ eylediğim imarethanede Şehit ve Őühedanın kavimleri ve Medîne-i İstanbul fukarası yemek yiyeler. Ancak yemek yemeye veya almaya bizatihi kendüleri gelemeyenlerin yemekleri güneŐin loÇ bir karanlığında ve kimse görmeden kapalı kaplar içerisinde evlerine götürüle...”³³

Bu vakfiyeden de anlaşıldığı üzere hem görevli tayini yapılmış hem de bu çalıŐanlara tahsis edilecek ücretlerin miktarları belirlenmiştir. Ayrıca görevlilerin çalışma alanları da ayrıntılı olarak tayin edilmiştir. Buna göre, sokaktaki tükürükleri örtmek için istihdam edilecek görevlilere günlük 20 akçe tahsis edilmiştir. Aynı Şekilde 10 cerrah, 10 doktor ve 3 yara sarıcı tayin edilmiş ve bunların yapacakları görev ayrıntılı Şekilde belirtilmiştir. Olası bir gıda kıtlığına karşın silah vakfedilmiş, böyle bir durumda silah kullanabilenlere bu silahların teslim edilerek avlanması söylenmiŐtir.

2- Vakıfların Osmanlı Şehir Hayatına Katkıları

Vakıf müessesesinin, Osmanlı Şehir hayatına katkılarını sosyal ve iktisâdî hayat olmak Şeklinde iki ana baŐlıkta toplayabiliriz. Sosyal hayatı; dini hizmetler, eğitim hizmetleri ve beledî hizmetler olarak; iktisâdî hayatı ise

³³<http://www.vgm.gov.tr/sayfahtml.aspx?Id=1> (10.5.2017).

ticârî hayat, finans-para vakıfları ve istihdam ve ücretler olarak alt başlıklara ayırabiliriz.

a) Sosyal Hayata Katkıları

Fransız Seyyah Michel Baudier, Osmanlı diyarlarında yapmış olduğu gözlemler neticesinde Osmanlı insanının hayırseverlik yönünü şu şekilde ifade eder: *“Hıristiyan dünyası içinde yaşayanlar ancak Türklerden sadaka vermenin nasıl verileceğini öğrenirler.” “Her Müslüman gelirinin onda birini verirse iyi Müslüman olur. Onlar bu emri iyi tutarlar. Sanırım dünyada Türklerden daha hayırsever ve hayır yapan millet yoktur.”*³⁴ Osmanlı toplumunun yardım etme, yardımlaşma yönünün anlaşılması açısından on yedinci yüzyıla ait bu görüşler çok önemlidir.

Vakıflar, Osmanlı toplumunun kılcal damarlarına kadar nüfuz etmiş bir müessesedir. Yediden yetmişe toplumsal hayatın her alanında etkili olmuş ve insanların hem maddi hem de manevi gelişiminde etkin roller üstlenmiştir:

*“Osmanlı İmparatorluğu devrinde pek büyük bir inkişafa mahzar olan vakıflar sayesinde bir adam vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallardan yer ve içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir mektebde hocalık eder; vakıf idaresinden ücretini alır ve öldüğü zaman kendisi vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülürdü. Bu suretle beşerî hayatın bütün icaplarını ve ihtiyaçlarını vakıf mallarla temine pek âlâ imkân vardı.”*³⁵

Vakıflar toplumun içerisinde sosyal barışı ve dayanışmayı sağlayan ve bunların gelişmesini destekleyen, iktisâdî refahı toplum üzerine eşit bir şekilde yerleştirmeye çalışan ve sosyal ilişkileri düzenleyen ve istihdamı arttıran önemli müesseselerdir. Vakıflar sayesinde din, eğitim, belediye, sağlık hizmetleri devletin hazinesine yük olmadan görülmüş ve şehirlerin iktisâdî ve sosyal hareketliliği ivme kazanmıştır.³⁶

³⁴ Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.343.

³⁵ Bahaeddin Yediyıldız, *18. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, TTK, Ankara 2003, s. XII.

³⁶ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 76.

Osmanlı hakimiyeti altında olan muhtelif bölgelerde cami, mescid, tekke, zaviye, türbe, mektep, medrese, hamam, çeşme, köprü, imarethane, aşhane, şifahane, kütüphane ve bunlar gibi birçok yapı vakıflar sayesinde inşa edilmiştir. Osmanlı şehirleri vakıfların inşa etmiş olduğu yapılar ile nevi şahsına münhasır hale gelmiştir. Bir bölümü günümüze kadar tevarüs eden bu yapılar, Osmanlıların sahip olduğu şehir ve medeniyet anlayışını ortaya koyması açısından büyük önem arz etmektedir.

b) İktisâdî Hayata Katkıları

Vakıflar, Osmanlı Devleti içerisinde birçok alanda devletin iş yükünü hafifletmiştir. Bu alanlardan birisi de ekonomidir. Osmanlı Devleti fakirlikle mücadeleden, sermaye birikimine, yatırımlardan, sosyal refahın eşitliğine kadar devletlerin yaşadığı iktisâdî sıkıntıları, vakıflar sayesinde çözme imkânı bulmuştur.

Vakıfların en önemli amacı süreklilik sağlamaktır. Vakıflar sürekliliklerini sağlamak için, sürerlik arz eden gelir kaynaklarına ihtiyaç duyarlar ve faaliyetlerini bu gelir kaynaklarından iktisab edilen gelire sağlarlar. Bu amaçla dükkânların kira gelirlerinden, bağ ve bahçelerin tarım gelirlerine, nakit paranın İslâmî yöntemlerle işletilmesine kadar birçok kaynaktan kazanç sağlayan vakıflar faaliyetlerini sürdürme imkânı bulmuştur. Bu gelir elde etme süreci de Osmanlı Devleti'nin iktisâdî yaşamını canlandırmıştır.

Vakıflarda biriken paralar, geri ödeme şartıyla iş yapmak isteyen çiftçilere, sermaye arayışında olan tüccarlara verilmiştir. Bu sayede hem vakıfların devamlılığı sağlanmış hem de iktisâdî açıdan bir mikro-kredi mekanizması oluşturulmuştur. Günümüz bankalarının verdikleri kredi hizmetini, Osmanlı Devleti'nin önemli bir bölümünde vakıflar üstlenmiştir.

Bir tarım imparatorluğu olan Osmanlı'da, tarımla uğraşan reaya devlet tarafından desteklenmiş ve diğer tüm unsurlara karşı korunmuştur. 1749 yılında İznik'te Mehmed Ağa bin Ali Çelebi tarafından kurulan vakfın şartında “...vakıf bahçe her yıl münâsib zamanlarda gübrelene ve...eyyâm-ı sayfda alâ cere'l-âde dörder def'a saky olunub...ve mürûr-ı eyyâm ile

zikrolunan hadâik eşcârından fenâ bulanların yerlerine müceddeden fidanlar gars oluna...” buyrulmuştur. Buna göre vâkıf, vakfedilen arazinin gübrenmesini, sürülmesini ve hasar gören ağaçların yerlerine yenilerinin dikilmesini istemektedir.³⁷

Mahallelerde yaşanan maddi sıkıntılarda yine vakıflara başvurulmuş, bir belde, mahalle veya köyü ihya etmek amacıyla kurulan vakıflar görülmüştür. Köy yahut mahalle iktisâdî açıdan sıkıntı yaşadığı vakit kurulan vakıflar iktisâdî açıdan o köy veya mahalleyi desteklemiştir.

Devletin yapması gereken çoğu faaliyeti yüklenen bu vakıflar vergiden muaf tutulmuştur. Nakit para yahut bir gayrimenkulün kira gelirinin bağışlanmasıyla vakıflar kurulduğu gibi tarım arazilerinin ekilip buradan gelen gelirin bağışlandığı vakıflar da vardır. Bu sayede vakıflar ekonominin tarım tarafından da desteklenmesini sağlamışlardır.

Vakıflar, yatırım müteşebbisi olarak da faaliyet göstermiştir. Vakıflar sayesinde çeşitli fabrikalar kurulmuş ve bu sayede istihdam alanları açılmıştır. 1773 yılında İstanbul’da III. Mustafa tarafından kurulan vakfin şartında “...Mahmiye-i İstanbul hısn-ı ebvâbından Eğrikapu dâhilinde...yedi yüz otuz yedi zira arsa üzerinde mebni kebir kaymakçı karhanesi...ve yine bir taraftan bir bab mumhâne ve bir bab kargir çinihâne...ve cem’an beş bab şişehâne...ve bir bab saçma hâne...ve işçilere mahsûs müte’addid odalar...ve medîne-i İzmir’de dörd aded atık boyahâneler...” buyrulmuştur. Böylelikle Padişah III. Mustafa’nın girişimleriyle birçok imalathane ve fabrika kurulmuştur.³⁸ Bunun gibi vakıflar kanalıyla yapılan girişimlere verilebilecek örnek çok fazladır.

Vakıflar bir diğer taraftan da sosyal ve iktisâdî adaleti sağlamak hususunda önemli görevler almıştır. Zenginlerden fakirlere kaynak akışını sağlama görevini yerine getiren vakıflar, toplum içerisinde servet transferini sağlamış ve zengin-fakir arasındaki gelir farkını azaltmaya çalışmıştır. Kâr amacı

³⁷ Mehmet Fatih Müftüoğlu, *Tarihte İlginç Vakıflar*, VGM Yayınları, İstanbul 2012, s. 107.

³⁸ Müftüoğlu, *a.g.e.*, s.61.

gütmeden çalıştıkları gibi, bu vakıfların ciddi bir sermaye birikimi oluşturduğu görülmektedir.

Sonuç olarak vakıflar sayesinde özel mülkiyet, güçlü devlet karşısında korunabilmiştir. Ayrıca İslâm toplumunun cami, mescit vb. mirasları vakıfların finansal yardımı sayesinde günümüze dek ulaşma imkânı bulmuştur. Mahalleler, maddi sıkıntı vakitlerinde kurulan vakıflar sayesinde vergi yükünden kurtulma imkânı bulmuştur. İslâm'daki miras hukukuna göre toprakların parçalanması önlenerek, daimî üretim de vakıflar sayesinde sağlanmıştır. Vakıflar sayesinde yaşlıların ve sakatların yaşamlarını idame ettirmeleri sağlanmış, lonca ve esnaflar, mahalle üyeleri için sigorta sistemi kurulmuş, savunma hariç yollar, binalar, limanlar, kütüphaneler inşâ edilebilmiş ve günümüze dek korunmuştur.³⁹

C. Filibe Üzerine Yapılan Tarih Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme

“Osmanlı Dönemi Filibe Vakıfları (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)” isimli bu çalışmada vakfiyeler ile birlikte diğer arşiv malzemeleri, kaynak ve araştırma eserlerden faydalanılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan ve Filibe'ye ait olan vakfiyeler ve hurufat defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan mühimme ve icmal defterleri, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan vakf-ı cedid defterleri çalışmanın temelini teşkil etmiştir.

1- Arşiv Kaynakları

Araştırmanın temelini vakıf kuruluş senetleri, yani vakfiyeler teşkil etmiştir. Vakfiye, vakıf kurucusunun vakfetmiş olduğu menkul ya da garimenkulün hangi amaca matuf olarak kullanılıp kimler tarafından nasıl tasarruf edileceğini belirtir belgedir. Bu belgede, vakfın kuruluş tarihi, belgeyi tescil

³⁹ Muart Çizakça, “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları” *TÜSEV*, İstanbul 2009, s. 21-31. (ayr. için bkz.).

eden Kadı'nın ismi ve imzası, müteveli, vazifeliler ve şahitlerin bilgisi bulunur.

VGMA'da Filibe'ye ait toplam 29 adet vakfiye tespit edilmiştir. Bu çalışmada, XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait, VGM arşivinden tespit edilen toplam 17 vakfiye incelenmiştir. Filibe'ye ait şer'iyye sicilleri arşivlerimizde bulunmadığından bu belgelerden faydalanılamamıştır. Filibe'de 29 vakıftan çok fazla vakıf kurulduğunda şüphe yoktur. Çünkü hem Evliya Çelebi hem Ekrem Hakkı Ayverdi'nin tespitlerine hem de 1874 ve 1877 tarihli Edirne Vilayeti Salnamesi'nden edinilen bilgiye göre Filibe şehir merkezinde yaklaşık ve en az 200 kadar vakıf kurulmuştur ve bu vakıfların eserleri tespit edilmiştir. Bu eserlerin tamamına yakını şu an maalesef yok edilmiştir. Bağlı kaza, nahiye ve köyler ile birlikte Filibe genelinde ise yaklaşık ve en az toplam 750 vakıf kurulmuştur. Ancak mevzu bahis vakıfların tamamına yakınının kuruluş senedlerinin günümüze ulaşamaması nedeniyle bunlarla alakalı ayrıntılı bilgi edinilememektedir.

VGMA'da tespit edilen vakfiyeler, Filibe'de Osmanlı hakimiyetinin başladığı ve sona erdiği dönemlere ait tarihlere sahiptir. En erken tarihli vakfiye 1399 yılına, en geç tarihli 1868 yılına aittir. 1877'de Osmanlı hakimiyetinden çıkan Filibe'de vakıf kurma işlemlerinin son ana kadar devam ettiği müşahede edilmektedir. Filibe'nin şehirleşmesinde en önemli hamleyi yapmış olan Şehabeddin Paşa'nın kurmuş olduğu vakfın vakfiyesi günümüze ulaşamamıştır. Ancak bu vakfa ait muhasebe defterlerinden faydalanma imkanının bulunması ve vakfa ait eserlerin bir bölümünün ayakta olması çalışmamıza katkı sağlamıştır.

VGMA'da tespit edilen hurufat defterleri vasıtasıyla Filibe'ye bağlı köy, mahalle gibi yerlerin isimleri ile bu bölgelerde kurulan vakıfların istihdam ettiği vazifelilere dair bilgilere ulaşılabilmektedir.

Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü arşivinde tespit edilen 1568 tarihli vakfı cedid defterleri, Filibe'de kurulmuş olan 10 adet vakfın yıllık gelirlerinin akçe cinsinden tespitini mümkün kılmıştır.

Bu çalışmada, İSAM'ın araştırmacıların kullanımına sunduğu Osmanlı Salnameleri de kullanılmıştır. 1291/1874 ve 1293/1877 tarihli Edirne Vilayeti Salnameleri'nde Filibe Sancağı'na ait nüfus ve şehirde inşa edilmiş yapılarla ilgili bilgiler edinmek mümkün olmuştur.

2- Kaynak Eserler

Kaynak eser olarak Aşıkpaşazade *Tevârih-i Âl-i Osman*⁴⁰, Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*⁴¹, İbn Kemal *Tevârih-i Âl-i Osman*⁴², Oruçbey *Osmanlı Tarihi*⁴³, nden faydalanıldı. Bu eserlerden Aşıkpaşazade, Oruç Bey ve İbn Kemal'e ait olanlar Filibe'nin fethi ve Osmanlı hakimiyetindeki ilk dönemlerine dair muhtevayı havidirler.

3- Araştırma Eserler

Filibe'ye dair yazılmış olan ansiklopedi maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde Machiel Kiel tarafından yazılmış olan "Filibe" maddesinden ibarettir. Bunun haricinde Filibe ile alakalı müstakil bir madde yoktur.

Ülkemizde Filibe üzerine yazılmış makalelerden Hatice Oruç ve Kayhan Orbay tarafından yazılan "*Filibe'de Şehâbeddin Paşa Vakfı (1632-1641)*" şehrin gelişiminde önemli rol oynayan ancak elimizde vakfiyesi bulunmayan Şehabeddin Paşa Vakfı ile alakalı önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Mehmet Karagöz tarafından kaleme alınan "*17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)*" ve "*Filibe Kazasının Rüşum Defterleri ve XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Filibe-Tatarpazarı-Göbe'de Çeltik Ziraati*" isimli makaleler 17. Yüzyıl Filibesi'nin sosyo-ekonomik durumu ile alakalı ipuçları vermektedir. Nurullah Karta'nın "*XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları*" adlı makalesi Filibe'de hayat bulmuş meslek kolları ve bunların Filibe'nin iktisadi hayatına katkıları

⁴⁰ Aşık Paşazade, *Tevârih-i Al-i Osman*, Haz. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2010.

⁴¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname(Cilt III)*, Haz. Seyid Ali Kahraman, YKY, İstanbul 2013.

⁴² İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Şerafettin Turan, TTK, Ankara 1991.

⁴³ Oruçbey, *Osmanlı Tarihi (1288-1502) "Uç Beyliğinden Dünya Devletine"*, Haz. Şerafettin Turan, Çamlıca Yayınları İstanbul 2009.

noktasında bilgiler verir. Turan Gökçe tarafından yazılan “1695 Tarihli Mufassal Avarız Defterine Göre Filibe Kazası'nda Nüfus ve Yerleşme Düzeni” adlı makale Filibe'nin demografik yapısı ile alakalı malumat verir.

Türkiye'de müstakil olarak Filibe ile alakalı yazılmış kitap mevcut değildir. K. G. Danov *The Old Town Plovdiv*, Alexander Pizhev *Old Plovdiv* isimli eserler Filibe'nin tarihine dair bilgileri ihtiva etmektedir.

4- Türkiye'de Filibe Üzerine Yapılan Tezler

Filibe, Osmanlı Avrupası'nın giriş kapısı niteliğinde bir şehirdir. İlk dönem Balkan fetihlerinin başlangıç noktalarından birini teşkil eder. Sahip olduğu bu özellikler dolayısıyla Filibe'nin araştırılmasının esasında Osmanlı Avrupası'nın tahliline vesile olacağını söylemek yanlış olmaz. Bu nedenle Filibe üzerine yapılmış ve yapılacak olan çalışmalar büyük önem arz etmektedir. Bu noktada ülkemizde Filibe üzerine yapılmış olan çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir.

Filibe üzerine, müstakil olarak yapılmış dört adet tez çalışması vardır. Bunlardan, Halil İncik danışmanlığında yürütülen ve Grigor Boykov tarafından kaleme alınan “*Yukarı Trakya'da Demografik Değişmeler: Filibe, Tatar Pazarcık ve İstanimaka Şehirleri (1472-1614)*” başlıklı yüksek lisans tezinde, 15. yüzyıl sonu ilâ 17. yüzyıl başında Filibe'nin demografik yapısına dair bilgiler edinmek mümkündür. Mehmet İnbaşı danışmanlığında yürütülen ve Nurullah Karta tarafından yazılan “*XVI. Yüzyılda Filibe Kazası*” başlıklı doktora tezinde, Filibe'nin tarihçesinden ve Osmanlı fethi sonrası sistemli olarak iskâna tabi tutulmasından bahsedilmiştir. Danışmanlığını Mahir Aydın tarafından yapılan ve Neriman Ersoy tarafından kaleme alınan “*XIX. Yüzyılda Filibe Şehri*” başlıklı doktora tezinde, Filibe şehrinin dini gruplara göre nüfus dağılımı, mahalleleri, Filibe kazasına bağlı nahiyeler ve köyler, idari teşkilat, şehirdeki meslek grupları, tarım, hayvancılık, ticaret, Osmanlı ve Bulgar okulları, kiliseler, camiler ve vakıflara dair bilgiler verilmiştir. Nesimi Yazıcı danışmanlığında yürütülen ve Hasan Telli tarafından yazılan “*Osmanlı Döneminde Bazı Filibe Vakıfları*” başlıklı yüksek lisans tezi Filibe'yi şehir ve vakıf açısından inceleyen ikinci

çalışmadır. Bu çalışmada, Filibe şehrindeki dört vakıf incelenmiştir. Ele alınan Şehabeddin Paşa Vakfı; Filibe merkezinde, Karlızâde Ali Bey Vakfı Karlova kasabasında, İsfendiyarzâde İsmail Bey Vakfı; Markova köyünde ve Minnetzâde Mehmed Bey Vakfı; Konuş kasabasında kurulmuştur. Bu vakıflara bağlı cami, türbe, han, hamam, kervansaray, medrese, dâru'l-kurrâ ve imaretler gibi eserler hakkında çeşitli bilgiler verilmektedir. Görüldüğü üzere Hasan Telli'nin çalışması sadece dört adet vakfı ihtiva etmektedir.

Hasan Telli'nin çalışması dışında Filibe'de vakıf bahsine dair bir diğer çalışma ise Grigor Boykov tarafından Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan "*The Waqf and The Complex of Şhabeddin Paşa in Filibe*" başlıklı bildirisidir. Filibe açısından çok önemli bir şahsiyet olan Şehabeddin Paşa'nın Filibe'de kurmuş olduğu vakıf hakkında bilgi vermektedir. Boykov'un bildirisinde aktardığı noktalardan birisi, bu vakıf sayesinde Filibe'nin sosyal ve iktisâdî hayatına büyük bir canlılık gelmiş olmasıdır. Bu vakıf ile birlikte inşâ edilen imarethaneler, cami, hamam, dükkânlar vb. yapılar şehrin imarına ve iktisâdî hareketliliğine büyük katkıda bulunmuştur.

Filibe üzerine yapılmış çalışmaların, Filibe'nin tarihî serüvenini ortaya çıkardığı bir gerçek olsa da yaklaşık 500 yıl bir Osmanlı şehri olarak varlığını sürdüren Filibe üzerindeki bu çalışmaların yeterli olduğu söylenemez. Tam anlamıyla bir Türk-İslâm şehri niteliği taşıyan Filibe'nin vakıfları üzerine henüz geniş çaplı bir çalışma yapılmamıştır. Yukarıda belirtildiği üzere Neriman Ersoy ve Hasan Telli'nin çalışması, bu boşluğu doldurmaya yönelik bir çalışma gibi görülse de bütün vakıfları kapsamadığı için yeterli değildir.

Filibe'ye dair derin bir akademik çalışma yapılamamasının önemli nedenlerinden biri Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte, Osmanlı'dan tevarüs eden sosyal, iktisâdî, kültürel vb. kurumların, arşivlerin ve bilgi birikiminin, hulusa Osmanlı mirasının örselenmiş olmasıdır. Yüzyıllar boyu Osmanlı hakimiyeti altında bulunan şehirlerin ihmal edilmesi, oralarda yaşayan Osmanlı varisleri ile irtibatın kesilmiş olması bu durumun bir politika halini alması yine önemli şehirler ile ilgili araştırma yapılmamasına neden olmuştur. Ayrıca Osmanlı arşivlerinin Cumhuriyet'in

ilk dönemlerinde vagonlarla ülke dışına satılması hem Osmanlı mirasının önemsenmemesi hem çalışma yapılacak konularla ilgili ilk elden kaynakların eksik olması, hem de bu olumsuz durumun bilinçli bir politika olduğunu kanıtlar niteliktedir.⁴⁴

D. Metodoloji

Makedon Kralı II. Filipe tarafından kurulan ve yüzyıllar boyu Pagan ve Hıristiyanlık merkezli farklı kültürlerin şekillendirdiği Filibe şehrinin Osmanlı fethi ile birlikte Türk-İslâm şehri olarak ortaya çıkış sürecinin ortaya konulması bu çalışmanın temelini teşkil etmektedir. Vakıf müessesesinin ihtiva ettiği anlam çerçevesinde Filibe vakıflarının incelenmesi karanlık noktaların aydınlatılması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Filibe’de kurulmuş olan vakıfların şehrin sosyal ve iktisâdî hayatına katkıları incelenmiştir. Bu minvalde, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan Filibe’ye ait vakfiyeler, hurufat defterleri, Tapu Kadastro Müdürlüğü arşivinde bulunan tapu tahrir defterleri ve vakf-ı cedid defterlerinin yanısıra Osmanlı döneminde kaleme alınmış kronikler ve seyahatnameler bu çalışmanın temelini teşkil etmiştir.

Bu çalışmada, kaynak ve araştırma eserlerin incelenmesi ile Filibe’nin tarihi siyasi, demografik, iktisâdî açılardan incelenmiştir. VGM arşivinde, vakfiyeler ile hurufat defterlerinin tespiti çalışması yapılmıştır. Tespit edilen bu belgelerin transkripsiyon işlemleri gerçekleştirilmiştir. Ayrıca transkripsiyonu yapılan bu belgeler kronolojik olarak sıralanmış ve vakfiyeler ile ilgili bilgiler; vâkıf, tarih, vakfin kurulduğu yer, vakfedilen envanter, vâkıfın şartları, müctehid imamların görüşleri, dua-hadis kısımları ve şahit bölümleri olmak üzere incelenmiştir. Vakfiyesi olmayan vakıflar ile ilgili bilgiler vakf-ı cedid, icmal, muhasebe defterleri, kaynak ve araştırma eserlerden edinilen bilgiler ışığında ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Vakf-ı cedid defterinden edinilen malumat tablo şeklinde çalışmaya dahil edilmiştir.

⁴⁴core.ac.uk:https://core.ac.uk/download/pdf/11883932.pdf (27.2.2017).

Filibe’de kurulmuş olan vakıfların şehrin sosyal ve iktisâdî hayatına yansımalarını analiz edebilmek amacıyla, ayrıntılı dökümü yapılan vakfiyelerde bulunan ibareler belirli alt başlıklar altında tasnif edilmiştir. Vakıfların sosyal hayata katkıları başlığı altında Filibe’de dinî, kültürel hayat ve beledî hizmetler incelenmiştir. Filibe’de inşa edilmiş cami, mescid, tekke, zaviye, mekteb, medrese, kütüphane, köprü, hamam gibi yapıların isimleri ve durumları ortaya konulmuştur. İktisadî hayata katkılar başlığı altında ise Filibe’de ticârî hayat, para vakıfları ve istihdam konuları işlenmiştir. Filibe’de inşa edilmiş han, kervansaray, vakfedilen paraların işletim oranları ve akçe-guruş cinsinden değerleri ve vakıflar vesilesi istihdam edilen kişilerin sayısı ile almış oldukları ücretler ile ilgili bilgiler tablolaştırılarak ortaya konulmuştur.

I. BÖLÜM

1. FİLİBE’NİN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1.Filibe’nin Coğrafi Konumu ve Adının Menşei

Filibe, Trakya’nın kuzeybatısındaki geniş ovalıkta, içinden Meriç Nehri’nin geçtiği, eski Roma askerî yolunun üzerinde bulunmaktadır. Bu geniş ova, güneyden büyük Rodop Dağları, kuzeyden Karaca Dağ (Sredna Gora) ve daha kuzeyden ise daha yüksek Koca Balkan Dağları (Stara Planina) ile çevrilidir. Dağlardan akıp gelen çok sayıda küçük nehir Filibe’nin tarımsal faaliyetleri -özellikle çeltik- için hayati öneme sahip Meriç Nehri ile birleşmektedir. İklimin yaz aylarında çok sıcak ve nemli olması, bunun yanında toprağın verimliliği, tahılların ve özellikle de pirinç tarımının yapılmasına iyi bir ortam hazırlamıştır. Bununla birlikte güney ve kuzeydeki dağların yamaçları, antik çağlardan bu yana üzüm bağları ve şarap üretimi ile bilinmektedir.⁴⁵

Batısında Pazarcık, kuzeybatısında Sofya, kuzeyinde Loveç, doğusunda Stara Zagora, güneyinde Smolyan, güney doğusunda Haskovo ve Kırcaali illeri yer alır.⁴⁶ Ayrıca Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Filibe’nin coğrafi ve iklimsel özellikleri şöyle belirtilmiştir:

“Evsâf-ı imâristân-ı şehri-i Filibe: Filyoz sahrâsının tâ vasatında nehr-i azîm Meriç’in cânib-i cenûbu sâhilinde Çanlıtepe ve Boztepe ve Canbâzdepesi ve

⁴⁵Boykov, “Demographic Features of Ottoman”, s.18-19.

⁴⁶Reyhan Rafet Mustafa, “Bulgaristan Filibe (Plovdiv) ve Yakın Çevresinin Coğrafi Etüdü” Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2010, s.5.

Sarâydepesi ve Nevbetdepesi ve Sâ'atdepesi ve Bunarcudepesi ve Gürcüdepesi ve Alalıdepesi. Bu zikrolunan tokuz aded yumru ve yamrı boz boz kayalı dere ve depeler mâbeyninde ve depelerin zirve-i a'lâlarında kat-ender-kat birbiri üzre kârgîr binâlı, bâğlı ve bâğçeli fevkânî ve tahtânî cümle-i cümele ahmer-gûn kiremit ile mestûrûn sarây-ı azîmler ve gayri büyü-tü-ra'nâlardır. Lâkin bu depe addettiğimiz mahallelerin cümlesi türâbsız yalçın yalçın kayalardır. Hevâsı şiddet-i şitâda gâyet latîfdir. Ammâ mâh-ı temmûzda mezkûr depe kayalara âfîtâb-ı âlemtâbın harâreti te'sîr edüp derûn-ı şehir derk-i esfel-misâl olup şiddet-i hârdan ekseriyyâ ehl-i tab' olan kimesneleri kasaba-i Istanimaka ve Despot yaylasına çıkup iki üç ay kesb-i hevâ ederler. Ammâ şitâ faslında bu şehrin letâfetine ve halkının hoş sohbetine doyulup inkâr olmaz”⁴⁷

Plinius'a göre, Filibe şehrinin ilk adı olan Poneropolis, sonraları şehri genişletenin adı ile Filippopolis olarak anılmış, akabinde -üç tepe üzerinde konumlanmış olduğundan- Trimoncium olarak adlandırılmıştır. Ptolemos da şehri Trimoncium olarak zikreder; fakat onu başka bir şehirle karıştırarak aynı zamanda Adrianopolis diye isimlendirir. Rufos ve Amnianos ise, şehrin eski adının Evmolpias olduğunu belirtirler. Filippopolis olarak anılmasının nedeni, Bizans Stefanos'a göre, Amintas'ın oğlu ve Büyük İskender'in babası olan Filipos'a izafe edilmesidir. Leunklavius, anonim Rum yazara istinaden, şehrin adının aynı şekilde, İskender'in babası Filipos'a izafeten verildiğini söylerse de işin aslı, Filippopolis adını zikreden Plinius ve Livius, İmparator Filippos devrinden çok daha önce yaşamışlardır. Plinius ve Ptolemeosi, Todopi Dağı'nın yanında bulunan Filippopolis'in Trakya Eyaleti'nin bir şehri olduğunu belirtir. Bizanslı Stefanos ise, İskender'in babası Filipos'un Trakya'nın bir kısmı da dâhil olmak üzere hâkim olduğu toprakların genişliğini düşünerek aynı şehri Makedonya'nın içinde gösterir. Meriç Nehri'nin Filibe taraflarından başlayarak Akdeniz'e kadar olan kısmı nakliyata elverişlidir.⁴⁸

⁴⁷ Evliya Celebi, *Seyahatname*, YKY, C.III, Haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2013, s. 792.

⁴⁸ Andreasyan, “Osmanlı Rumeli'si Tarih ve Coğrafyası”, s. 4-5.

Filibe, M.Ö. 342'de⁴⁹Makedon Kralı II. Filip tarafından fethedilmiş ve Kalkolitik dönemden beri iskâna açık olan ve Traklar zamanında meskûn durumda bulunan bir tepede kurulmuştur ve şehir, ismini bu kraldan almıştır.⁵⁰ Bundan başka şehir, günümüze kadar yüzyıllar boyunca, Phlippopolis, Pulpudeva, Trimontium, Puldin, Felibe ve Plovdiv⁵¹ gibi isimler ile de anılgelmiştir. Romalılar ise şehri, dağların güney kısmında olan ovaya doğru genişletmişlerdir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra şehir ve civarında yapılan kazılarda su kanalı, evler, kaleler, tiyatro binası gibi yapılar ortaya çıkarılmıştır.⁵²

M.Ö. 323 yılında Büyük İskender'in ölümü üzerine, Balkanlar, Roma İmparatorluğu ve Makedonya İmparatorluğu arasındaki çekişmelere sahne olmuştur. Bu mücadeleler sonucunda önce Batı Roma İmparatorluğu bölgeye hâkim olmuş, onun çöküşü üzerine de Doğu Roma İmparatorluğu bölgeye egemen olmuştur. Mücadelelerin sahnelendiği coğrafyanın bir parçası olan Filibe de bu hareketliliğe tanık olmuştur. Roma İmparatorluğu döneminde önemli ticaret ve askerî karayolu olan Via Militarist üzerinde bulunan Filibe, bu önemini korumuş, I. Bulgar Krallığı ve Bizans İmparatorluğu dönemlerinde de muhafaza etmiştir. I. Bulgar Krallığı'nın zayıflaması üzerine hâkimiyet yaklaşık 200 yıllığına tekrar Bizans İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. Ancak 1185 yılında II. Bulgar Krallığı'nın ortaya çıkışı ile birlikte Balkanlardaki istikrar ortamı bozulmuş, III. Haçlı Ordusunun da bölgeye gelişiyile Filibe'nin de içerisinde bulunduğu Balkan şehirleri tarumar edilmiştir.⁵³

Filibe'nin tarihi Homeros ve Herodot'tan evvele dayanmaktadır. Troy ve Miken şehirleriyle çağdaştır. İlk yerleşimlerin M.Ö. 6 bin yıllarında olduğu

⁴⁹ Danov, M.Ö. 342 tarihini veririrken, W. E. Curtis ise Filibe'nin fetih tarihi olarak M.Ö. 350 yılını vermektedir. K. G. Danov, *The Old Town Plovdiv*, Publishing House, Bulgaria 1983, s.188.

⁵⁰Danov, *The Old Town Plovdiv*, s.188. W. E. Curtis, *The Turk And His Lost Provinces Greece Bulgaria Servia Bosnia*, Fleming H. Revell Company, Chicago 1903, s. 208.

⁵¹ Alexander Pyzhev, *Old Plovdiv*, Publishing House, Slavena 1999. (ayr. için bkz.)

⁵² Machiel Kiel, "Filibe", *TDVİA*, İstanbul 1996, *XIII*, ss. 79-82, s. 79.

⁵³ Frederick B. Chary, *The History of Bulgaria*, Greenwood, Oxford 2011, s.2.

düşünülmektedir. Şehrin ilk sakinlerinin Traklar olduğu bilinmektedir ve o dönemde şehrin adı Evmolpiya olarak anılmıştır.⁵⁴

Makedonya Kralı II. Filip, Yunanistan'ın fethine girişirken, oğlu Büyük İskender ise Pers İmparatorluğu üzerine yürümüştür. Büyük İskender'in ölümü üzerine halefleri imparatorluğun bütünlüğünü koruyamayarak parçalanmasına neden olmuşlardır. Bölge için dönüm noktası olan bu parçalanma sonrası, Makedonya, Trakya Bölgesi, Yunanistan yani tüm Balkanlar yoğun mücadele, savaş, siyasi anlaşmazlıklar alanı haline gelmiştir. Makedonya Kralı V. Filip, Kartacalı Hannibal'ın Roma'ya karşı vermiş olduğu mücadelede Hannibal'a destek vermiş (M.Ö. III. Yüzyıl) ve Hannibal Balkanların büyük bölümünü fethetmiştir. (M.Ö. 215-148) Hannibal, fethettiği bölgeyi dörde bölmüştür. Bunlar Roma kırsalı, Makedonya, Trakya ve Moesia'dan oluşmaktadır. Sonraki yüzyıllarda bu yerler Roma İmparatorluğu'nun en önemli bölgeleri haline geldi. Batı Roma İmparatorluğu'nun zayıflaması ve Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun yükselmesiyle birlikte bu bölgenin önemi daha da artmış ve hatta bir dönem Roma İmparatorunun payitahtı olmuştur. Daha sonra Sofya, Filibe, Varna ve Rodosçuk gibi Bulgaristan'ı meydana getiren önemli şehirler oluşmuştur. Bu bölgeler, sınır bölgesi ve doğu ile batıyı birbirine bağlayan ticaret yolları vazifesi gördüğünden yüzyıllar boyunca ilgi odağı olmuş, dolayısıyla mücadele alanı haline gelmiştir.⁵⁵

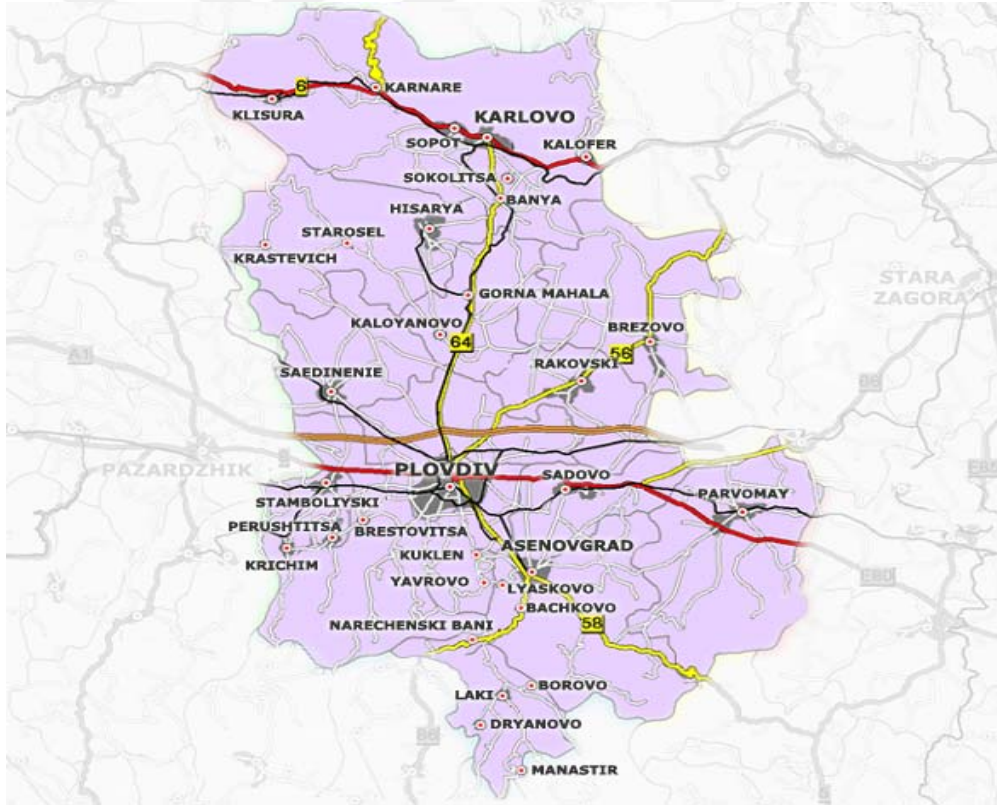
Kavimler Göçü ile birlikte şehir, 444-447 yıllarında bu bölgeye gelen Hunlar tarafından tahrip edilmiş ve bu nedenle Justinianos (527-565) şehri yeniden inşâ etmek durumunda kalmıştır. Ardı arkası kesilmeyen barbar akınları sonucunda Filibe, Bulgar Hanı Balamir (831-836) tarafından ele geçirilmiştir. Bir süre Bulgarların elinde kalan şehir X. yüzyıl sonundan XII. yüzyıl sonuna kadar tekrar Bizans İmparatorluğu'na bağlanmıştır. III. ve IV. Haçlı Seferleri sırasında şehir istilaya uğramış ve yağmalanmıştır. Dönemin Haçlı kaynaklarından Villehardouin Geoffrey'in kroniğinde burası Doğu Avrupa'nın en güzel şehirlerinden biri olarak tanıtılır. Filibe, 1203

⁵⁴ Mustafa, *a.g.e.*, s. 35.

⁵⁵ Chary, *The History of Bulgaria*, s. 2.

dolaylarında tekrar Bulgarlar'ın eline geçmiştir. Şehir halkının isyanı üzerine Çar Kaloyan surlarının ve saraylarının yıkılmasını, asilerin önde gelenlerinin öldürülmesini emretti. Bu son tarihten Osmanlı fethine kadar şehir Bizanslılar, Bulgarlar ve Haçlılar arasında on bir defa el değiştirmiş ve küçük bir sınır kalesi durumuna gelmiştir.⁵⁶

XIII. ve XIV. yüzyıllarda Bulgaristan'ın şimdiki güney batı bölgesi olan bu coğrafya, hiçbir insanın bulunmadığı ıssız ve boşaltılmış bir toprak parçası halindeydi. Filibe ile Edirne arasında kalan 150 kilometrelik alan çok zor yaşanılabilecek bir yerd. Sınırdaki müstahkem kaleler, Andronikos II ve III'ün ve Kantakusinos Philipopol ile Pakolgoslar'ın taht mücadeleleri yüzünden harap olmuş ve XIV. yüzyılın iç savaşı, yukarıda belirttiğimiz 150 kilometreye varan bölgeleri tamamen ıssızlaştırmıştı.⁵⁷

Harita 1. Günümüzde Filibe Şehri ve İlçeleri⁵⁸

⁵⁶ Kiel, "Filibe", s. 79.

⁵⁷ Nurullah Karta, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2006, s. 145.

⁵⁸ <http://en.journey.bg/bulgaria/map.php?region=16> (10.6.2017)

1.2.Osmanlı Döneminde Filibe

Balkan şehirleri, Osmanlı fethine kadar, uzun süren siyasî çekişmeler ve savaşlar sonucunda harap hale gelmiş, bölgenin savaş alanı halini alması, nüfusun azalmasına ve iktisâdî faaliyetlerin bitme noktasına gelmesine yol açmıştır. Ayrıca ticaret yollarının güvensizliği, ticarî faaliyetlerin zayıflamasına neden olmuştur. Tüm bunların yanında Avrupa’da meydana gelen veba salgını, mezhep çatışmaları ve siyasi çekişmeler, Osmanlılar’ın Balkanlar’daki ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Ayrıca Filibe’nin fethi ile Edirne başkent yapılmış, böylece Batı yönlü fetih girişimlerinin önü açılmıştır. Bu noktada Filibe’nin stratejik önemi ön plana çıkmaktadır. Hem yeni başkent Edirne’nin güvenliğinin sağlanması, hem de Osmanlı fütuhatının Batı’ya yönelmesinin önemli noktasını Filibe teşkil etmiştir.⁵⁹

Osmanlı Devleti’nin kuruluşuna dair bilgiler veren ilk dönem Osmanlı tarihçilerinden Oruç Bey, eserinde Filibe’nin fethi bahsini şöyle anlatılmaktadır:

*“Edirne fetholundu Hicret’in 761’nde. Lala Şahin’i gene Zağra’ya ve Filibe’ye gönderdi. Akın verdi. Gaziler o tarafı fethettiler. Evrenüs Beğ dahi İpsala tarafını fethedip bu beylerin her biri yerli yerinde Uç Beğleri oldular. Sonunda İpsala’yı fethettiler. Hicret’in 763’nde idi.”*⁶⁰

Buna göre, Hicrî 761 yılı Milâdî 1359-1360, Hicrî 763 yılı 1361-1362 yılına denk gelmektedir; ancak fetih tarihinin 1360⁶¹ yılının sonları olabileceği tahmin edilmektedir. Filibe’nin fethi⁶² sırasında halkın Osmanlı kuvvetlerine karşı güçlük çıkarmaması şehrin tahribe uğramasını ve insanların yerlerinden olmasını engellemiştir.

⁵⁹ I. Demirkent, “Bizans”, *DVIA, C.VI*, İstanbul 1992, ss. 230-244, s. 240.

⁶⁰ Oruçbey, *Osmanlı Tarihi (1288-1502) “Uç Beyliğinden Dünya Devletine”*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s. 28.

⁶¹ Ostrogorsky, Franz Babinger’in *Beitrag*e isimli eserinden alıntılıyarak Filibe’nin fethinin 1363 senesinde gerçekleştiğini belirtir.

⁶² G. Ostrogorsky, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. (F. Işıltan, Çev.) TTK, Ankara 2006 (ayr. için bkz.).

Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde de Filibe'nin fethine dair ibareler bulunmaktadır. Ayrıca şehri çevreleyen kalelere ait özellikler de belirtilmektedir:

“Buna Filippopol derler. Pol şehir demektir. Ben Nemçe kralına gittim de bu Filibe şehrini çok sordu ve onun dağlarında olan altın, gümüş, demir ve kurşun madenleri benim hükümetimde olsa cihangir olurum diye üzüntülerini bildirip can u gönülden ah çekti. Şehir, nice hükümdarların eline geçerek Murad Hüdavendigâr Gazi bizzat Edirne'yi fethettikten sonra Lala Şahin Paşa'yı kalabalık bir askerle Filibe üzerine büyük kumandan tayin etti. Yedi yerden şehir kuşatılıp Meriç nehrine köprüler yapıldı. Zorla ve kahren şahin kılıcı ile Filibe kalesi fethedildi. Gerçi küçük kaledir fakat o zamanın kuşatmasına göre zordu. Kale hala bir kaya üzerinde beşgen şeklinde binadır. Kale şehrin ortasında olmakla içinde imaretten eser yoktur; ancak bazı mahzenleri ve buğday ambarları vardır. İçi il olduğundan cephaneye ve neferler lazım değildir; ancak mübarek bayramları ilan için iki şahin topçu Filibe nazırı Mehmed Ağa tarafından atılır. Şirin bir kale olur. Eski bir şehir olup Rumeli eyaletinde ve Sofya sancağındadır.”⁶³

Edirne'nin fethiyle birlikte Balkan şehirlerinin fethine girişildi. Filibe de bu şehirlerden biriydi. Osmanlılar Filibe'nin fethi ile İstanbul'un buğday ve pirinç ihtiyacını sağlayacak olan Meriç vadisinin denetimini ele geçirmeye amaçlamıştır. Bununla, Bizans İmparatorluğu'nun direnci kırılmış, Sırbistan'ın fethine kapı açılmış ve nihayetinde Balkanlardaki Macaristan hâkimiyetine büyük bir darbe indirilmiştir.⁶⁴

Osmanlıların Balkanlardaki kendinden emin ilerleyişi, Macaristan Kralı Sigismund'un dikkatini çekmiş ve Kralı önlem almaya yöneltmiştir. Kral Sigismund, komutanlarından Yanoş Hunyadi'yi Osmanlıları durdurmak üzere vazifelendirmiştir. Bu görevin kilit noktasını Filibe'nin Osmanlılardan geri alınması teşkil ediyordu; çünkü Filibe alınırsa Edirne'nin, Trakya'nın

⁶³Evliya, *Seyahatname*, s. 775.

⁶⁴Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye(Cilt I)*, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 1982, s. 41-42.

hatta İstanbul'un alınması kolaylaşacaktır. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere Filibe'nin jeo-politik önemi Osmanlılar açısından çok büyüktü.⁶⁵

Son Bulgar Kralı İvan Şişman, Bulgar İmparatorluğunu canlandırabilmek için Osmanlıların elinde bulunan Balkan topraklarına göz dikmiş ve Osmanlılarla mücadeleye girişmiştir; ancak bu mücadele aleyhine sonuçlanmış ve kendisi Filibe'de idam edilmiştir. Kral İvan Şişman'ın ölümü üzerine Bulgar Krallığı son bulmuştur. Kral İvan Şişman'ın oğlu İslâmiyet'i tercih etmiş ve kendisine Canik Sancakbeyliği görevi verilmiştir.⁶⁶

Osmanlı'nın fetret dönemi olarak adlandırılan dönemde (1402-1413) Filibe, evvela Şehzade Süleyman tarafından sonrasında ise Musa Çelebi tarafından idare edilmiştir. Padişah Çelebi Mehmed'in taht kavgalarına son vermesiyle birlikte Rumeli'de tehlikede olan istikrar sağlama alınmıştır.

Filibe, I. Murad döneminin önde gelen komutanlarından olan Lala Şahin Paşa tarafından fethedilmiştir. Fetihden sonra Lala Şahin Paşa'nın ilk işi bölgenin ticarî ve iktisâdî potansiyelini ortaya çıkarmak ve şehrin Osmanlı şehir anlayışına uygun olarak yeniden inşasına önem vermek olmuştur. Fetihle birlikte, Filibe arazisinin tarımsal altyapısı üzerine çalışmalar yapılmış ve imar faaliyetleri başlatılmıştır. Her Osmanlı şehri gibi Filibe'nin imar planında da İslâm şehirlerinin temelini teşkil eden cami merkezli bir imar faaliyeti uygulanmıştır. Tüm şehrin etrafına kurulduğu Muradiye Camii, I. Murad döneminde inşâ edilmiştir.

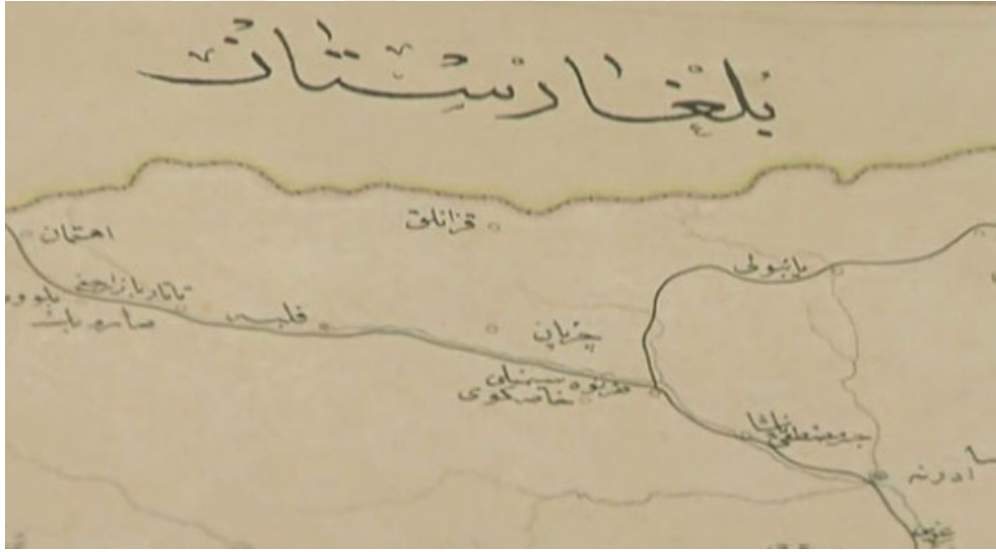
Bir Balkan İmparatorluğu olarak nitelendirilen, Osmanlı'nın nev-i şahsına münhasır inşâ etmiş olduğu Filibe şehri, diğer Balkan şehirlerine de emsal teşkil etmiştir. Osmanlı Devri'nde, bir şehrin canlılık kazanabilmesi için en gerekli unsurların başında nüfus gelmektedir. Filibe'nin devletlerarası mücadeleye sahne olduğu dönemlerde azalan nüfusu, fetihle birlikte uygulamaya konulan iskân politikası sayesinde nitelikli bir artış göstermiştir. Bu doğrultuda, fethi müteakiben, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bulunan

⁶⁵Johann Wilhelm Zinkeissen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi(Cilt I)*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 173.

⁶⁶Zinkeissen, s. 215.

Türkmenler, iskân politikası çerçevesinde Filibe'ye yerleştirilmiştir. Şehrin gelişimini sağlayabilmesi için elbette nüfus tek başına yeterli değildir. Nüfusun organizasyonunu sağlayacak yönetim mekanizması, Osmanlılarda her ne kadar mutlak-merkezî bir yönetim olarak anlaşılrsa da şehirlerin özellikle sosyal ve iktisâdî yönetimini kolaylaştıran en önemli unsur vakıf müessesesi olmuştur.

Filibe şehrinin fethinin akabinde gerçekleştirilen şehirleşme faaliyetleri önemlidir. Lala Şahin Paşa'nın girişimlerinin yanısıra Şehabeddin Paşa tarafından kurulan vakıf Filibe şehrinin gelişmesinde büyük öneme sahiptir. Başlarda Muradiye Camii etrafında teşekkül eden şehir merkezi, Şehabeddin Paşa'nın kurmuş olduğu vakıf vesilesiyle inşa edilen eserler sayesinde, Meriç Nehri'nin kuzey taraflarına doğru genişlemiştir. Bu genişleme göstermektedir ki Filibe'de nüfus artışı ivme kazanmıştır.

Harita 2. Osmanlı Dönemi Bulgaristan Haritası⁶⁷

⁶⁷<http://www.dunyabizim.com/dunyada-kultur/16135/balkanlar-degil-rumeli-plovdiv-degil-filibe>
(10.6.2017)

1.2.1. Şehrin İdari Yapısı ve Gelişimi

Osmanlı'dan önce bölgenin savaş alanı haline gelmesi, istikrarsızlaşmasına ve nüfusun azalmasına neden olmuştur. Şehrin fethinden sonra, bölgenin iktisâdî ve sosyal olarak canlanabilmesi için insan ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bu nedenle Osmanlı yönetim mekanizmasının geliştirmiş olduğu iskân politikası işletilmeye başlandı. Bu doğrultuda Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Türkmen haneleri, Balkanlara göç ettirilmiştir. Bu göç hareketlerinden biri de Fatih Sultan Mehmed tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu olay, Oruç Beğ Tarihi'nde şöyle aktarılmaktadır:

“İskilip'teki Tatarların Rumeli'ye göçürülmesi: Çelebi Mehmed Samsun'u aldıktan sonra dönüşte İskilip'e uğradı. Orada çok sayıda Tatar evi gördü, Timur Han zamanından kalmıştı. Tatar evlerini oradan Rumeli'de Filibe'ye nakletti, Konuş Hisarı yöresine yerleştirdi. O yöreyi şenlendirdi. Tatar evleri orada kaldılar. Minnetoğlu Mehmed Bey derlerdi, gazi beylerdendi. Mehmed Bey, bu Tatarlar için bir imaret ve bir kervansaray yaptı. O yerleri bayındır yapıp şenlendirdi. Tatarlar orada yerleşip kaldılar.”⁶⁸

Yeni fethedilen şehrin, bir Osmanlı şehri olabilmesi için öncelikli olarak nüfusun arttırılmasına önem verilmiştir. Bunun için ise Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Türkmen nüfusu bölgeye getirilerek bölgenin canlılık kazanması sağlanmıştır.

İlk olarak Edirne'nin Paşa Sancağı'na bir müddet Filibe, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sofya merkezlik etmiştir.⁶⁹Bu sancak sağ ve sol kol olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Filibe, Edirne, Dimetoka, Ferecik, İpsala, Tatarpazarı, Keşan, Eskihisar-Zağra ve Kızılağaç'ın da içinde bulunduğu bölge sağ kolda bulunmaktaydı.⁷⁰Sol Kol ise Gümülcine, Yenice-i Karasu, Drama, Zihne, Nevrekop, Timürhisarı, Siroz, Selanik, Sidrekapısı, Avrathisarı, Yenice-i Vardar, Karaferye, Serfice, İştib, Kesterye, Bihlişte (Vulkaşin) ve Görüce

⁶⁸Oruçbey, s.61. Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*,Haz. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2010, s. 134.

⁶⁹ Turan Gökçe, “1695 Tarihli Mufassal Avarız Defterine Göre Filibe Kazası'nda Nüfus ve Yerleşme Düzeni”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2007, ss. 53-107, s. 54.

⁷⁰ M. Tayyip Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007, s. 10.

kazalarından müteşekkil idi.⁷¹ 1520 yılında Edirne Eyaleti'ne bağlı sancak konumunda iken, 1530 tarihli muhasebe icmal defterine göre Rumeli Beylerbeyliği'ne tabi Paşa Sancağı'na bağlı bir sancak konumunda olmuştur. 1865'te Edirne Vilayeti'ne bağlı sancak durumunda olan Filibe, 1878-1908 yılları arasında Rumeli-i Şarkî Vilayeti (Doğu Rumeli)'nin merkezi olmuştur.

Osmanlı yönetim mekanizması kadılıklar mertebesine göre iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan birincisi mevleviyet kadılığı, ikincisi kaza kadılığıdır. Önem arz eden şehirlere tecrübe açısından üst düzey kadılar tayin olunur ve bu kadılıklar mevleviyet olarak anılırdı. Mevleviyet kadılıkları da kendi içerisinde önem derecesine göre iki kısma ayrılırdı. Bunlar kadıların aldıkları maaşlara göre “300 akçelik” ve “500 akçelik” olarak tabir olunurdu. 300 akçeliği zamanla “devriye mevleviyetleri” olarak adlandırılmıştır. Filibe, Osmanlı şehir ve yönetim hiyerarşisinde ikinci derecede -300 akçelik -devriye mevleviyeti- bulunuyordu.⁷² İlk merci, İstanbul, Mekke, Medine, Edirne, Bursa, Halep, Kudüs, Selanik, İzmir, Şam, Kahire şehirlerinden müteşekkilken, ikinci merci Filibe, Maraş, Bağdat, Saraybosna, Sofya, Belgrad, Antep, Kütahya, Konya, Diyarbakır şehirlerinden oluşmaktaydı.⁷³ Zinkeissen'in bu tespiti Filibe'nin ilk dönemlerine dair olmalıdır. Çünkü yukarıda belirtildiği üzere XV. Yüzyıldan sonra Filibe'nin Osmanlı idari taksimatındaki öncelikli yerini zamanla kaybettiği görülmektedir. Tanzimat'a kadar Filibe'nin idari taksimattaki yerinde önemli bir değişiklik meydana gelmemiştir. Tanzimat'la birlikte eyalet ve beylerbeylik sisteminden vilayet sistemine geçiş gerçekleşti. Bu düzenlemeye göre 1868 yılında Edirne'nin merkezliğini yaptığı Tuna Vilayeti kuruldu. Filibe ise bu vilayete bağlı bir sancak konumuna getirildi.⁷⁴ Bunun yanı sıra XVIII. Yüzyılın başlarında Filibe'nin mevleviyet payeli kadı merkezi haline yükseldiği görülmektedir. Önceleri bilad-i erbaa olarak tanımlanan ve Bursa, Şam, Mısır, Edirne'nin dahil olduğu bu müessese, Filibe'nin de iştirakıyla bilad-i hamse ismini

⁷¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rumeli Defteri (937/1530)*, Defter-i Hâkânî Dizisi: VII, Ankara 2001.

⁷² Fahri Unan, “Mevleviyet”. *TDVİA*, C. 29, İstanbul 2004., ss. 467-468, s. 467.

⁷³ Johann Wilhelm Zinkeissen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II(Cilt II)*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 240.

⁷⁴ İbrahim Sezgin, “Paşa Livası”, *TDVİA*, İstanbul 2007, C. 34, ss. 183-184, s.184.

almıştır. Mevleviyet kadılığına yükseltilmesi ile Filibe, sırasıyla İstanbul, Mekke-Medine kadılıklarından sonraki kadılık mertebesine yükselmiştir.⁷⁵

Osmanlı'da bir şehrin siyasi, askerî ve iktisadî açılardan işleyişi çeşitli yöneticiler tarafından idare edilirdi. Bu görevler kadı, muhafız, vali, naib gibi zamanla farklı isimler ile anılan vazifeliler tarafından icra edilirdi. Filibe'de idari mekanizmanın işleyişinde rol almış kişilerin isimleri ve görev tarihleri şöyledir.

- **Görevli Kadılar**

Kadı Ali (1702), Kadı Hüseyin (1722), Kadı Mustafa (1723), Kadı Mehmed Emin (1724), Kadı Abdülbakî (1730), Kadı Mehmed Said (1730).

- **Görevli Muhafızlar**

Muhafız Ahmed Ağa (1739), Muhafız Hüseyin Paşa (1796).

- **Görevli Nazılar**

Nazır Ömer Bey (1793), Nazır Şerif Ahmed Ağa (1794), Nazır Tahir Bey (1795), Nazır Ahmed Ağa (1797), Nazır Ömer Ağa (1801), Nazır Çelebi Ağa (1802), Nazır Ali Bey (1802), Nazır Ömer Paşa (1804), Nazır Süleyman Ağa (1806), Nazır Rüstem Salih Ağa (1809), Nazır Vezir Ahmed Paşa (1810), Nazır Hacı Mustafa Ağa (1811), Nazır Veli Ağa (1816), Nazır Salih Ağa (1818), Nazır Mehmed Ağa (1822), Nazır el-Hac Osman Efendi (Moralı) (1825), Nazır Süleyman Ağa (Edirne Bostancıbaşı) (1825), Nazır Edhem Efendi (1827), Nazır Süleyman Paşa (1829), Nazır Hüseyin Paşa (1830), Nazır Mustafa Efendi (1834), Nazır Edhem Efendi (1835), Nazır Hayrettin Paşa (1839).

- **Görevli Ayanlar**

Ayan Hüseyin Ağa (1803).

⁷⁵ İlber Ortaylı, "Kadı" *TDVİA*, İstanbul 2001, C. 24, ss. 69-73, s. 71.

- **Görevli Kaymakamlar**

Kaymakam Ziya Paşa (1842), Kaymakam Osman Abdülahad Efendi (1844), Kaymakam Şerif Paşa (1844), Kaymakam İbrahim Nabî Efendi (1845), Kaymakam Mustafa Efendi (1846), Kaymakam Emrullah Efendi (1847), Kaymakam İbrahim (1881).

- **Görevli Valiler**

Vali Şerif Paşa (1848), Vali Mehmed İsmet Paşa (1848), Vali İsmail Rahmi Paşa (1849), Vali Mehmed İsmet Paşa (1850), Vali Mehmed Şerif Paşa (1850), Vali İsmail Adil Paşa (1850), Vali İsmail Maşuk Paşa (1850), Vali Salih (1855).

- **Görevli Mutasarrıflar**

Mutasarrıf Hasan Hüsnü Paşa (1858), Mutasarrıf İbrahim Ethem Paşa (1858), Mutasarrıf Aziz Paşa (1859), Mutasarrıf Muhlis Esad Paşa (1860), Mutasarrıf Hasan Paşa (1863), Mutasarrıf Ahmed Atâ Bey (1867), Mutasarrıf Ali Paşa (1869), Mutasarrıf Fehmi Paşa (1873), Mutasarrıf Esad Paşa (1873), Mutasarrıf Tosun Paşa (1875), Mutasarrıf Hamid Paşa (1876), Mutasarrıf Hilmi Paşa (1877), Mutasarrıf Kâmil Paşa (1878), Mutasarrıf Dimitrof (1882).⁷⁶

Yukarıdaki görevli isimleri, unvanları ve verilen kronoloji sayesinde Filibe'deki idari yapının seyrini müşahade etmek mümkün olabilmektedir. Buna göre idari yönetimin başındaki isim ilk dönemlerde kadı iken zamanla bunun yerini naib, ayan, muhafız, nazır, kaymakam, vali, mutasarrıf gibi kavramların aldığı görülmektedir. Özellikle, 1808 Sened-i İttifak'tan önce, 1803 yılında Ayan Hüseyin Ağa'nın Filibe'de yönetici konumunda olması ayanların Osmanlı'daki etkinliğinin görülmesi açısından önemlidir. 1878 yılında Bulgaristan'ın özerkliğini kazanmasından sonra Dimitrof isminde bir Bulgar'ın 1882 yılında mutasarrıf olarak atandığı görülmektedir.

⁷⁶<http://www.balkanlar.net/forum/index.php?topic=22942.0;wap2> (03.3.2017).

Osmanlı fethi ile yeniden imar edilen Filibe'ye Anadolu'dan getirilen Türk aileleri yerleştirilerek burası Rumeli beylerbeyliğinin merkezi haline getirildi. Osmanlı'nın uygulamış olduğu iskân politikası sayesinde Filibe'nin nüfusunda da artış meydana gelmiştir. Bu nüfus artışı ile yeni yerleşim yerleri kurulmuştur.

Filibe, Edirne'ye yakın olması nedeniyle bazı kaza ve nahiyeler Edirne ve Filibe arasında zaman içerisinde bağılılık açısından farklılık gösterebilmiştir. Aşağıda 1695 Tarihli Mufassal Avarız Defterine göre Filibe'ye bağlı kaza, nahiye, mahalle ve köyler listelenmiştir.

Tablo 1. Filibe Mahalleleri⁷⁷	
Cami-i Atik	Kiptiyan-ı Mahalle-i Tataran
İne Hoca	Mekke Mescidi
Alaca Mescid	Hacıyan
Aslıhan Bey	Çukacı Sinan Çelebi
Musalla	Hisariçi
Hacı Ömer	Zimmiyân-ı Çukacıyan
Okcular	Bazariçi
Yakub Beg	İdris Hoca
Cüneyd Fakih	Zimmiyân-ı Koca Hüseyin
Haraççı Hamza	İsklopiç
Muhsin Hoca	Zimmiyân-ı İbn Kasım
Hacı Mesud	Cedid der-İbn Kasım
İdris Hoca	İbn Rüstem
Debbağ Hisarı	Bolat
Hacı Turgud	Behşayış Ağa
Turbegi Hoca	Çukur Tekye
Keçeci İnebeg	Zimmiyân-ı Cedid
Koca Hüseyin	Tataran
İbn Kasım	

Tablo 2. Filibe Kazaları⁷⁸	Tablo 3. Filibe Nahiyeleri⁷⁹
Ahi Çelebi	Ada
Çırpan	Değirmendere
Hasköy	Fanoş
Karlıova	Dekobis
Kızanlık	Gevisi
Pazarlık	İstenemko
Rapçoz	Kanoş
Tatar Pazarı	Karacadağ
Uzanlık	Karlıoğlu
Zağra-i Cedid	Koyuntepe
	Köpez
	Kübsi
	Üsküdar
	Çoke

⁷⁷ Gökçe, a.g.m., s. 59-60.

⁷⁸ Gökçe, aynı yer.

⁷⁹ <http://www.balkanlar.net/forum/index.php?topic=22942.0;wap2> (03.3.2017).

Tablo 4. Filibe Köyleri⁸⁰

Abdurrahmanlı	Çerçelen	İstanimaka	Kozluk	Tıfınlı
Abraşlar	Çeşnegir	İzzettinli	Köprü	Timurtaşlı
Acar	Çıtak	Kara Hisar	Köseler	Toprak
Ada	Çukurlu	Kara Halil	Kuleler	Turgutlu
Aharbanlı	Çulluk	Karaorman	Kumad	Uncular
Ahlan Ova	Dağ	Keçililer	Kuran	Yağlar
Ahılı	Demirciler	Komarlar	Kuruköy	Umuroğulları
Ahmed Beyli	Demir Dişli	Konuş	Kurt Ova	Uzun İsmail
Arap Ova	Derbend	Kasımlar	Kuru Himitli	Uzun Kırova
Akçakilise	Dere Köy	Katırlı	Loç Pınar	Üç Tepe
Ak Ferece	Dereli	Kayalı	Maksudlar	Üsküdar
Ambarlı	Dermalı	Kerk	Markova	Üstüneli
Armutlu	Dink Mahalle	Kılıçlı	Müslim	Vildanlı
Arnavud-ı Kebir	Dipsiz Göl	Köprü	Mitiriz Ova	Virjiva
Asi Karalar	Divane Abdi	Küçük Kuru	Molmadug	Yazla
Astine	Doğanca (Doğanlı)	Keşiş Mahalle	Murathı	Yeğınbeyli
Aşağı Voden	Dorutlu	Keşiş Mahalle	Musacık	Yeni Köy
Aşıklar	Dranova	Eski Dere	Muslu Çalı	Yeni Mahalle
Avcılar	Dumanlı	Eski Yeni	Nusva Köy	Yoğurtçu
Avretalan	Durat Yeni Mahalle	Giren	Okçular	Yeniköy
Ayran	Durmuş	Hacı İlyas	Otluk	Yukarı Köşeler
Ayvacak	Dursun	Halit Köy	Ömer Obası	Yukarı Mahalle
Baçkova	Eğerciler	Hamzalar	Papazlı	Yund Oğlanı
Balaçince	Er Köprü	Helomiç	Pazarcık	Yusuflar
Bekirli	Ermenli	Hoca Köy	Persadi	Zincirli
Beyli	Esfe-i Zır	Kadı Köy	Pranga	
Boğaz	Esfe-i Bâlâ	Kardışık	Pristovitçe	
Badarlı	Esro Dede	Kalufer	Rahmanlar	
Balcılar	Evrenuslar	Kara Ağaç	Reis Köy	
Baltacılar	Flokar	Kara Kâfir	Salhan	
Beyköy	Frankol	Kara Mustafalar	Salihli	
Bey Ova	Garladı	Kara Reis	Sarı Demirci	
Bekenova	Gökçeler	Kara Sarlı	Sarı Ebri	
Besence	Hacı	Kara Tahir	Sarıtaş	
Bezirgân	Hacı Hızır	Kara Toprak	Satı Bey	
Boğacık	Hacı İlyas	Karaca At	Sığircık	
Büyük Kuru Köy	Hızır Dede	Karaca Ova	Selalı	
Celepler	Hızır Fakih	Karacalar	Selçuk Ova	
Cideli	Hisar-Kapı	Karlova	Situr	
Cüneytli	Himitli	Katoniça	Sögütçük	
Çakarcı	Hisar-Köseler	Kavak Dere	Şıpka	
Çakırlar	İne Beyli	Kemerhanı	Şişmanlar	
Çanakçılar	İnelguş	Kıranlar	Tahtalı	
Çardak	İrenler	Kızıl Hisar	Tatar	
Çırpılı	İriler	Kiriş	Tatar Ova	
Çoba	İslâmiye	Kotun Tepe	Tekir	
Çepelli	İskender	Koz Pınar	Tekke	

⁸⁰ Aynı yer.

Nüfus artışının beraberinde getirdiği şehirleşme Filibe'nin çehresini değiştirmiştir. Osmanlı öncesine ait birkaç eser hariç Filibe'nin en önemli mimari eserleri bu dönemde şehrin yeniden imarı sırasında yapılmıştır. Filibe'de, Osmanlı döneminde yapılmış ilk eser Meriç Nehri üzerine inşa edilmiş olan Lala Şahin Köprüsü'dür.⁸¹ Bu köprünün maddi ve manevi önemi büyüktür. Maddi önemi, Osmanlı'nın Avrupa'ya açılan yollarını birbirine bağlaması ve ticarî ve askerî yolların geçiş güzergahında stratejik bir yerde olmasıdır. Manevi önemi ise, Osmanlı'nın Anadolu sınırları içerisinde kabına sığmayan, küçük bir devlet iken Avrupa'ya açılmasına ve bir cihan imparatorluğu haline gelmesine vesile olmasıdır. Lala Şahin Paşa Köprüsü'nden sonra en önemli eser Ulucami veya Cumaya (Cuma) Camii olarak anılan eser olup I. Murad tarafından inşa ettirilmiştir. Bu cami günümüze kadar gelen iki ulu cami tipi örneğinden birini temsil eder.⁸²

İstanbul şehrinin inkişafından önce, Bursa, İznik, Gelibolu, Edirne, Filibe gibi şehirlerin, Osmanlı idaresinde birer İslâm şehri olarak imar edilmesi vakıflar sayesinde olmuştur.⁸³ Osmanlı dönemi Filibe'sinin ilk nüvesi, Cuma Camii etrafında oluşmuştur. Ayrıca XV. yüzyıl boyunca burada altı kubbeli bir bedesten, bir hamam ve diğer kubbeli camiler inşa edilerek fizikî bakımdan şehir büyümeye başlamıştır. Nitekim yerleşimin ikinci nüvesi, kitabesine göre H. 848'de (1444-45) bitirilen Rumeli Beylerbeyi Gazi Şehâbeddin Paşa'nın büyük külliyesi etrafında teşekkül ettirilmiştir ki, bu külliye Balkanlar'ın en büyük zâviyeli-cami tipini teşkil eder. On iki öğrenci odası bulunan büyük bir medrese, bir hamam, büyük bir han ve bir mutfak binasından meydana gelmektedir. Bunların hepsi Meriç nehri yakınlarına Cuma Camii'nin yarım mil aşağısına yapılmıştır. Şehâbeddin Paşa, aralarında Kuklen Köyü'nün de bulunduğu Filibe'ye bağlı on sekiz köyü ve iki büyük pirinç (çeltik) tarlasını bu yapıların ihtiyaçları için vakfetmiştir. Bunların geliri 1529-1530'da 179.987 akçe idi. Şehâbeddin Paşa'nın Filibe'deki mimari

⁸¹ Kazım Çeçen, "Köprü" *TDVİA*, C. 26, İstanbul 2002, C. 26, ss. 252-255, s. 253.

⁸² Kiel, a.g.m., s. 80.

⁸³ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 126.

eserlerinden sadece İmaret Camii ayakta kalabilmiştir. Bu cami 1970'lerde restore edilmiş ve komünist rejimin yıkılmasından sonra ibadete açılmıştır.⁸⁴

1.2.2. Demografik Yapı

Tahrir Defterleri verilerinden faydalanılarak elde edilen bilgiler ışığında, Filibe'de iskân faaliyetlerinin XVII. yüzyılın başlarına kadar devam etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Filibe'deki Müslüman nüfusun iskân politikası sayesinde arttırıldığı bilinmektedir. Buna göre, Filibe bölgesine ilk yerleştirilen Türkmen gruplarını, çoğunlukla Samsun ve Konya ovalarındaki meskûn nüfusun Türkmen unsurları oluşturmaktadır.⁸⁵

Tarihte, Filibe'nin nüfus hareketlerine bakıldığında, 1485 yılında 26'sı Müslüman ve 4'ü gayrimüslimden oluşan 30 mahalle, 1516 yılında ise bu sayı 29'u Müslüman 4'ü gayrimüslimden oluşmak üzere 33 mahalleye çıkmıştır. Ayrıca bunların üzerine, şehre göç eden Yahudi unsurlar da eklenmiştir. 1595'te mahalle sayısı 36'ya çıkmıştır. 1613-1614 tarihli tahrir defterlerine göre mahalle sayısı 31'e düşmüştür, ancak bu tahrir defterine göre önemli bir nokta bölgeye Ermenilerin gelmiş olmasıdır.⁸⁶ Bulgaristan topraklarının fethi akabinde Bulgar erkek nüfusundan "Voynuk" adı altında asker devşirildiği bilinmektedir. Filibe bölgesinde de çok sayıda Voynuk bulunduğu tarihi vesikalarda mevcuttur. Vesikalara göre Filibe, Sofya, Niğbolu ve Silistre'de toplam 8.909 Voynuk bulunmaktadır.⁸⁷

Rumeli'de önemli ziraat alanlarından biri olan bu bölge, aynı zamanda İstanbul'dan Avrupa'ya uzanan yollar üzerinde de önemli geçit yerlerindedir. Filibe, 1485 de 918 hane ve 105 bekâr vergi nüfusu 4.500-4.700 kişi, 1516'da ise yaklaşık 5.000-5.500 kişidir. Tatar Pazarı 1516'da 800-900, 1570'te 1100-1200'dür. 1585'te 1119 nefer, XVII. asrın başlarında 1130 neferdir. Filibe

⁸⁴ Kiel, s. 81.

⁸⁵ Nurullah Karta, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2006. (ayr. için bkz.).

⁸⁶ Gökçe, a.g.e., s.56.

⁸⁷ Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, TTK Ankara 1989, s. 45.

nüfusunun %80'i Türk iken, Tatar Pazarı'nın %100'ü Türk'tür.⁸⁸ XV. ve XVI. yüzyılda Türk-Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusa oranı oldukça fazladır. 1489'da Müslüman nüfus %80 iken, gayrimüslim nüfus %10 civarındadır. Son tahrir 1613'de ise Müslümanlar %79, gayrimüslimlerde %11'dir.⁸⁹

XV. yüzyılda fizikî açıdan gelişme gösteren Filibe, nüfus yönünden de giderek kalabalık bir merkez halini aldı. XV. yüzyılın son çeyreğinde burada %2,5'u mühtedi yerli halktan oluşan 796 Müslüman, yetmiş sekiz Hristiyan ve otuz üç Çingene hanesi mevcuttu. Bu rakamlara göre toplam 4000-5000 civarında nüfusuyla Filibe, Niğbolu'dan sonra Bulgaristan'ın ikinci büyük şehri konumundaydı. XV. yüzyılın ikinci yarısında Sofya'nın önem kazanıp Rumeli beylerbeyinin merkezi oluşu, bir süre sonra Filibe'yi olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim XVI. yüzyıl boyunca buranın nüfusu 1000 hane (yaklaşık 5000 kişi) civarında kaldı; kadılar, şeyhler ve esnaf ileri gelenlerince yeni binalar yaptırıldı. XVI. yüzyıl süresince Hristiyan nüfusu da gittikçe artmaya başladı. 1489'daki toplam 111 hane 1568'de 153 haneye, 1610'da 231 haneye yükseldi. Müslümanlar ise 800 hane civarında kaldı. 1568'de burada İspanya'dan geldikleri belirtilen elli dört Yahudi ailesi bulunuyordu. 1633-34 tarihli cizye defterinde 213 Hristiyan hanenin yanı sıra 68 hane Ermeni tüccar ve tekstil üreticisinden söz edilmektedir. Bu sonuncu grup, 1610'dan hemen sonra İran'dan Osmanlı ülkesine kaçan Ermeni tacirlerin Balkanlar'a kadar uzandığına işaret eder. Filibe'nin artan Hristiyan nüfusu XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait iki cizye defterinden takip edilebilmektedir. 1652 tarihli olup bugün Sofya'da bulunan deftere göre burada 310 Ortodoks Hristiyan, 75 Ermeni ve 16 Yahudi hanesi vardı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki ikinci cizye defterinde ise hane sayısı verilmemiş, yetişkin erkek nüfusu "neferen" gösterilmiştir. Buna göre 2290 nefer Hristiyan, bunun yanı sıra birçok ırgat ve 1340'tan aşağı olmamak üzere de geçici nüfus mevcuttu. Bu son tarihte Filibe'nin 33 Müslüman, 5 Hristiyan, 1 Yahudi ve 1 de çingene mahallesi olduğu görülmektedir. Şehirdeki Müslüman nüfusunun sadece %4,6'sı yerli halktandı. XVII. yüzyılın ilk

⁸⁸<http://ercaninal.blogspot.com.tr/2013/01/filibe.html> (18.7.2014).

⁸⁹ Karta, s.52.

yıllarından itibaren Filibe’de kendilerine ait olan Roma Katolik Kilisesi’ne bağlı bir Bulgar cemaati mevcuttur.⁹⁰ Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Filibe’de, Halvetiyye, Celvetiyye, Kadiriyye ve Gülşeniyye tarikatlarının faaliyetleri vardır. Bu tarikatlara mensup pek çok Filibelinin olduğu belirtilir.⁹¹ Filibe, XVII. yüzyılın sonlarında, 36 mahallesi ve büyük çarşılarıyla Balkanlar’ın en büyük şehirlerinden biri olma özelliğini muhafaza ediyordu.⁹²

Bilal Şimşir’in *Rumeli’nden Türk Göçleri* isimli eserinde XIX. yüzyıl Filibe nüfusuna dair bilgiler bulunmaktadır. Buna göre, Filibe’nin nüfusu 564.500 Müslüman ve 382.500 Bulgar olmak üzere toplam 947.000 kişidir. Bu rakam göstermektedir ki, Osmanlı’dan evvel nüfus açısından ıssızlaşan Filibe toprakları fetihle birlikte şenlenmiş ve nüfus artışı hızlanmıştır. 3,5 milyonluk Bulgaristan’ın nüfusu ile kıyaslandığında Filibe’nin önemi ortaya çıkmaktadır.

⁹⁰ Kiel, s.80.

⁹¹ Kiel, s.81.

⁹² Gökçe, s.53.

Harita 3. 1876'da Filibe Sancağı⁹³

⁹³http://www.obarsiv.com/dokumantasyon/planlar/topograf_haritacilar.html "Filibe Sancağı, Kiepert 1876, IFEA Koleksiyonu, APLHK02" (10.6.2017)

1.2.3. İktisâdî Durum

Osmanlı yönetimi, Filibe'nin fethinden hemen sonra, derhal Yukarı Trakya'da yetişen pirinç için uygun koşulları fark etti ve bölgede bu ürünün ekimini düzenleme, kontrolünü sağlamaya dikkatini teksif etti. Pirinç tarımının Trakya'da ve özellikle Filibe bölgesinde, ekiminin belirlenmesi, üretimin sağlanması, Filibe'nin fethinden hemen sonra Lala Şahin Paşa tarafından yapıldığı düşünülmektedir.⁹⁴

Filibe bölgesinin, Osmanlı Devleti için çeltik ziraatı açısından önemli bir yer olduğunu, BOA, Bâb-ı Defteri Çeltik Rüsümü Kalemi tasnifinde bulunan, yedi defterlerden beş tanesinin bu bölge ile alakalı olmasından anlıyoruz. Zikredilen defterlerin, rüsüm defterleri olmaları sebebiyle içeriğinde, çeltikten alınan vergilerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Osmanlı toprakları ülke ihtiyacını karşılayacak ziraat sahaları ve sulama imkânlarına sahip olduğundan Osmanlılar temel gıda maddeleri olarak bilinen buğday, arpa, mısır, pirinç vs. tahılların temin edilmesinde zorlanmamışlardır. Osmanlı toplumunda ağırlıklı olarak buğday tüketilmekteydi. Halkın pirinç tüketimi buğday kadar yüksek değildi. Pirincin besleyici özelliğinin fazla olmasına rağmen üretim maliyetinin yüksekliği, dolayısıyla pahalılığı, pirince rağbet azlığının sebebi olsa gerektir. Bu durum ülkenin her tarafında aşağı yukarı aynıdır.⁹⁵

İlk Rumeli Beylerbeyi olarak atanan Filibe fâtihi Lala Şahin Paşa, Filibe'nin bu tarımsal potansiyelini değerlendirmek ve canlandırmak için Meriç Nehri üzerine bir köprü yaptırmış, ayrıca şehrin kuzeyindeki alanlara çeltik ektirilmesini sağlamıştır.⁹⁶

Burgonyalı seyyah Bertrandon de la Broquiere, Filibe'den yıllar sonra Osmanlılar tarafından fethedilen Niş'te, 1433 yılında pirincin varlığına tanıklık etmiştir. 1430'lu yıllarda pirinç üretimi Niş bölgesinde yapılyorduysa, Filibe'de daha da önceleri yapılyor olması kuvvetle

⁹⁴Boykov, "Demographic Features of Ottoman", s.19.

⁹⁵ Mehmet Karagöz, "Filibe Kazasının Rüsüm Defterleri ve XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında, Filibe-Tatarpazarı-Göbe'de Çeltik Ziraatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2004, s.262-263.

⁹⁶ Kiel, a.g.m., s.79.

muhtemeldir. Osmanlı arşiv vesikalarından olan 1487 tarihli mukataa defterine göre, Filibe bölgesinde üretim oldukça iyi durumda idi. Buna göre, Filibe'de üretilen pirinçten yıllık elde edilen gelir 3.400.000 akçedir.⁹⁷ Bölgede pirinç üretiminin geliştirilmesi, en az iki faktör ile doğrudan bağlantısı olmalıdır. Bu faktörler, gerekli insan kaynağının varlığı ve pirinç tarlaları haline getirilmek için ücretsiz ekilebilir arazilerin uygunluğudur. Ayrıca, Ömer Lütfi Barkan “Aşhanelerin ve İmaretlerin Muhasebeleri” isimli çalışmasında, XV. yüzyılın sonlarında pirinç; çorbası, pilavı, etli sebzeli yemekleriyle önemli bir gıda maddesi olarak sofralarda yer almaya başladığını belirtmiş ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarında pirincin büyük ölçekli üretiminin Filibe’den önce, sadece Tosya ve Beypazarı’nda yapıldığını tespit etmiştir.⁹⁸

Kâtip Çelebi’nin Cihannüma isimli eserine göre hazine, 17. Yüzyılın ikinci yarısında, Filibe’den yıllık 40 yük akçe gelir sağlardı. Toprak çok verimlidir ve tahıl çeşitleri arasında özellikle pirinç⁹⁹, Belgrad ve civar bölgelere sevk edilirdi. Üzerinde ahşap bir köprü bulunan Meriç Nehri hemen hemen şehrin içerisinden geçer. Nehir, buradan başlayarak ufak taşıtların seyrine uygundur.¹⁰⁰

Filibe çarşılarında faaliyet gösteren esnaf ve zanaatkarlarla ilgili bilgileri arşiv kaynaklarından elde etmek mümkündür. 1568 tarihli cizye defterine göre, yetmiş yedi halıcı, on dokuz terzi, on dokuz debbâğ, on altı duvarcı yanında merdivenciler, berberler, ayakkabıcılar ve dokumacılar vardı. Sofya’da bulunan 1576 tarihli Celepkeşan Defteri’nde 1568 tarihli Tahrir Defteri’nde zikredilmeyen beş tüccarla dört ipek tüccarı, bazı kuyumcular ve kürkçülerin varlığına rastlanmaktadır.¹⁰¹ 1696-1697 tarihli cizye defterinde Hristiyanlar arasında 210 dokumacı, 182 terzi, 141 ayakkabıcı, 124 kuyumcu ve doksan iki meyhanecinin bulunduğu belirtilmektedir. 1698-1699 tarihli cizye defterine göre ise Filibe’de, 208 abacı, 105 kürkçü, 102 terzi, 43 ekmekçi, 91 dikici, 35 kuyumcu, 26 kazancı, 66 kaftancı, 29 şem’ci (mumcu-

⁹⁷ Boykov, “Demographic Features of Ottoman”, s.19.

⁹⁸ Suraiya Faroqi, *Orta Halli Osmanlılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.35.

⁹⁹ Gökbiçgin, “Edirne”, s.125.

¹⁰⁰ Andreasyan, s. 19.

¹⁰¹ Kiel, s. 80-81.

kandilci), 45 balıkçı, 34 bakkal, 20 aşçı, 106 bostancı, 67 meyhaneci, 38 simitçi, 84 dülger, 37 arabacı, 23 demirci, 32 kiremitçi, 35 boyacı, 18 bozacı, 23 tüfenkçi, 28 kasap ve 25 çuhalcı esnaf faaliyet göstermiştir.¹⁰²

Makedonya ve Filibe'de, 1600'lü yıllardan itibaren üretimine başlanan, içinde bir kat ham pamuk bulunan astarlı yelekler ile kaba yünlerden yapılan abalar, Selanik Yahudilerinin ürettikleri dokumalı ürünlerin yerini almaya başlamıştır. Bu ürünler XVIII ve XIX. yüzyıllarda çok fazla yaygınlaşmış, hatta bakkallarda dahi satılmaya başlamıştır.¹⁰³

Filibe'de, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri lojistik ihtiyaçlarına yönelik üretim de mevcuttur. Bu minvalde, Gelibolu'nun güherçile ihtiyacının bir kısmı Filibe'den karşılandığı bilinmektedir.¹⁰⁴

İstanbul yoğun nüfusuyla, dünyada et tüketimi en fazla olan şehirlerden biriydi. Bu nedenle bu ihtiyaç planlı bir şekilde karşılanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda ağılcı, mandıracı, eğirekçi, koyun erleri olarak bilinen birlikler ve göçebe kabilelerin bir kısmı, hayvancılık ile uğraşırlar ve bunların ürettikleri hayvanların büyük bölümü imparatorluğun başkentine gönderilirdi. Filibe de bu görevi üstlenen şehirlerden biriydi.¹⁰⁵ Bunun yanında, İstanbul'un hayati önem taşıyan yakacak ihtiyacını karşılayan en önemli şehirlerden biri de Filibe idi. Bu ihtiyacın karşılanması için Filibe ve Tatarpazarı ahalisi, Istranca dağlarından odun keserler, bunları kömür yapmaları için devlet tarafından desteklenirdi. Başkent in yakacak ihtiyacını karşılayan bu insanları, tüccarlara karşı korumak üzere çeşitli önlemler de alınmıştır. Sahtiyân, kökboyası, meşin, kösele gibi ayakkabı yapımında kullanılan malzemelerin üretimi ve işlenmesi de Filibe'de yapılmaktaydı. Filibe'de üretilen hem hammadde hem de mamul ürünler, Filibe'nin ihtiyaçlarının karşılanmasından sonra İstanbul'a ve ülke dışına ihraç edilirdi.¹⁰⁶

¹⁰²Gökçe, s. 63.

¹⁰³ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 91.

¹⁰⁴ Özkaya, s.305.

¹⁰⁵ Özkaya, s. 338.

¹⁰⁶ Özkaya, s. 343-346.

Viyana Kuşatmasının olumsuz neticelenmesi sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinde başlayan eşkıyalık hareketleri XVII. yüzyılın sonlarına doğru Filibe'de de baş göstermiştir. Bu eşkıyalık hareketleri, Filibe'de kırsal kesimde yaşayan insanların huzurunu kaçırdığından merkez bölgelere göç artmıştır. Kırsal kesimde yaşanan bu huzursuzluk ortamı, önemli bir tarım merkezi olan Filibe'de üretimin düşmesine neden olmuştur. İstanbul'un tahıl ve pirinç ambarı olarak nitelenen Filibe'deki bu eşkıyalık hareketlerini bastırmak üzere İstanbul yönetimi sert önlemler almıştır. Bu Eşkıyalığın Filibe iktisâdî üretimine etkisi net olarak belirlenemese de bu hareketleri bastırmak için başvuru olan önlemler, Filibe'nin Osmanlı açısından ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰⁷

Filibe'nin idari, sosyal, kültürel ve iktisâdî açıdan gelişmesinde, Osmanlı yöneticilerinin yönlendirmelerinin yanı sıra -özellikle çeltik ziraatının yapılmasında vakıf müessesesinin önemli katkıları vardır. Ayrıca ticari faaliyetlerin ve bireysel girişimlerin desteklenmesinde para vakıflarının işlerliği ön plandadır. Bu vakıflar ihtiyaç sahiplerine kredi imkânı sunarak iktisâdî faaliyetlerinin canlanmasında etkili roller üstlenmiştir. Şehrin, Türk-İslâm karakterine uygun olarak inşa edilmesi, cami, hamam, mescit, dükkân, ev, çeşme gibi yapıların devlet bütçesine yük olmadan yaptırılması vakıf müessesesi sayesinde olmuştur.

¹⁰⁷ M. Karagöz, "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2006, s. 389-390.

II. BÖLÜM

2. OSMANLI DÖNEMİ FİLİBE VAKIFLARI

Çalışmanın başında Arşiv Kaynakları bölümünde de bahsedildiği üzere 1874 ve 1877 tarihili Edirne Vilayeti Salnamesi'ne göre Filibe'de yaklaşık 200'e yakın vakıf eser bulunmaktadır. Ancak bu eserlerin vakıf kuruluş senedleri maalesef günümüze ulaşmamıştır. Bu çalışmada bu eserlerin sayıları verilecek olup vakıf senedleri günümüze ulaşanlardan ayrıntılı bir şekilde bahsedilecektir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Filibe'ye ait toplam 29 adet vakfiye bulunmaktadır. VGMA'da bulunan belgelere göre Filibe'ye ait en eski tarihli vakfiye 1399 tarihli olup Lala Ali Bey bin Karlı'ya aittir. 1360'larda Lala Şahin Paşa tarafından fethedildiği bilinen Filibe'de yukarıdaki vakıftan daha eski tarihli bir vakfin kurulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü, bir şehrin fethinin hemen akabinde, şehri fetheden komutanın ya da sultanın büyük ölçekli bir vakıf kurması gelenek haline gelmiştir. Ayrıca Evliya Çelebi'nin de bildirdiğine göre, Lala Şahin Paşa'nın Meriç Nehri üzerinde bir köprü inşa ettirdiği bilinmektedir.

Bu bölümde Filibe'ye ait vakıflar hakkında bilgiler verilecektir. Çalışmanın esasını teşkil eden XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait vakfiyeler ayrıntılı olarak incelenecek olup, önceki yüzyıllara ait vakıfların sadece ismi verilecektir. Ayrıca, Filibe'de kurulmuş olan vakıfların tespit edilebilen vakfiyeleri yüzyıllara ayrılarak incelenecektir. Vakfiyelerde bulunan tarih, vakfedilen menkul ve gayr-ı menkul, müteveli, vâkıfın şartları ve şahit bilgileri verilecektir.

2.1.XVIII. Yüzyıl Öncesi Filibe Vakıfları

XVIII. yüzyıl öncesi Filibe'sine ait vakıfların bir bölümü VGMA'nden ve bir bölümü ise Tapu Kadastro Arşivi'nden tespit edilmiştir. VGMA'nden 11 adet vakfiye tespit edilmiştir. Vakfiyeleri günümüze ulaşamamış, ancak Tapu Kadastro Arşivi'nde bulunan vakf-ı cedid defterlerinden 10 adet vakıf tespit edilmiştir. VGMA'nden tespit edilen ve vakfiyesi olan vakıflar, Lala Ali Bey bin Karlı'nın 801/1399 Tarihli Vakfiyesi,¹⁰⁸ İsfendiyarzâde İsmail Bey'in 872/1468 Tarihli Vakfiyesi,¹⁰⁹ İsfendiyarzâde İsmail Bey'in 876/1472 Tarihli Vakfiyesi,¹¹⁰ İskender Bey bin Abdurrahman'ın 875/1471 Tarihli Vakfiyesi,¹¹¹ Pîrî Mehmed Paşa'nın 923/1517 Tarihli Vakfiyesi,¹¹² Hatice Hatun bint Mehmed Şah Çelebi'nin 996/1588 Tarihli Vakfiyesi,¹¹³ Zâl Mahmud Paşa'nın 1002/1593 Tarihli Vakfiyesi,¹¹⁴ İsmail Efendi bin Alaeddin Efendi'nin 1008/1669 Tarihli Vakfiyesi,¹¹⁵ Meryem bint Hüseyin'in 1082/1672 Tarihli Vakfiyesi,¹¹⁶ Alime Hatun bint Hüseyin'in 1094/1683 Tarihli Vakfiyesi,¹¹⁷ Şeyh Ömer Efendi bin Mustafa'nın 1111/1699 Tarihli Vakfiyesi¹¹⁸ olmak üzere toplam 11 adettir.¹¹⁹

Tapu Kadastro Arşivi'ndeki vakf-ı cedid defterinden tespit edilen vakıflar, İbrahim Paşa İmarethanesi ve Camii Vakfı, Şehabeddin Paşa İmarethanesi ve Camii Vakfı, Sultan Şah Vakfı, İbrahim Paşa bin Halil Paşa Vakfı, Mehmed Bey bin Mehmedoğlu Vakfı, Eyüb el-Ensârî Vakfı, Sultan Murad İmarethanesi Vakfı, Ali Paşa Vakfı, İbrahim Paşa Vakfı ve ismi tespit edilemeyen bir vakıf olmak üzere toplam 10 adettir.

¹⁰⁸ VGMA, Defter No: 632 Sayfa No: 474 Sıra No: 002 Tarih (M. 1399, H. 801).

¹⁰⁹ VGMA, Defter No: 630 Sayfa No: 974 Sıra No: 585 Tarih (M. 1468, H. 872).

¹¹⁰ VGMA, Defter No: 628 Sayfa No: 449 Sıra No: 233 Tarih (M. 1472, H. 876).

¹¹¹ VGMA, Defter No: 633 Sayfa No: 088 Sıra No: 033 Tarih (M. 1471, H. 875).

¹¹² VGMA, Defter No: 747 Sayfa No: 466 Sıra No: 309 Tarih (M. 1517, H. 923).

¹¹³ VGMA, Defter No: 583 Sayfa No: 168 Sıra No: 148 Tarih (M. 1588, H. 996).

¹¹⁴ VGMA, Defter No: 020 Sayfa No: 025 Sıra No: 000 Tarih (M. 1593, H. 1002).

¹¹⁵ VGMA, Defter No: 627 Sayfa No: 138 Sıra No: 138 Tarih (M. 1670, H. 1080).

¹¹⁶ VGMA, Defter No: 731 Sayfa No: 025 Sıra No: 018 Tarih (M. 1672, H. 1082).

¹¹⁷ VGMA, Defter No: 987 Sayfa No: 273 Sıra No: 094 Tarih (M. 1683, H. 1094).

¹¹⁸ VGMA, Defter No: 734 Sayfa No: 094 Sıra No: 057 Tarih (M. 1699, H. 1111).

¹¹⁹ Bu vakfiyelerin ayrıntılı incelemesi için bkz. Mehmet Bulut; Mehmet Tuğrul, "Osmanlı Filibesi'nin Sosyo-Ekonomik Durumuna Genel Bir Bakış", Adam Akademi, C.6, S.1 Ankara, Haziran 2016, ss.85-111.

Tablo 5. XVIII. Yüzyıl Öncesi Filibe Vakıfları	
Tarih (H/M)	Vakıf İsmi
801/1399	Lala Ali Bey bin Karlı
872/1468	İsmail Bey (İsfendiyarzâde)
875/1471	İskender Bey bin Abdurrahman
876/1472	İsmail Bey (İsfendiyarzâde)
923/1517	Pîrî Mehmed Paşa
996/1588	Hatice Hatun bint Mehmed Şah Çelebi
1002/1593	Zâl Mahmud Paşa
1080/1670	İsmail Efendi bin Alaeddin Efendi
1082/1672	Meryem bint Hüseyin
1094/1683	Alime Hatun bint Hüseyin
1111/1699	Şeyh Ömer Efendi bin Mustafa

Tablo 6. 1568 Tarihli Vakf-ı Cedid Defterinde Mukayyed Filibe Vakıfları ve Yıllık Gelirleri	
Vakfın İsmi	Vakfın Geliri (Yıllık/Akçe)
İbrahim Paşa İmarethanesi ve Camii	45.538
Şehabeddin Paşa İmarethanesi ve Camii	255.268
Sultan Şah Vakfı	40.288
İbrahim Paşa bin Halil Paşa Vakfı	33.154
Mehmed Bey bin Mehmedoğlu Vakıf	42.650
Eyüb el-Ensari Vakfı	68.078
Sultan Murad İmarethanesi	83.373
Ali Paşa Vakfı	1.534
İbrahim Paşa Vakfı	5.767
İsmi Tespit Edilemeyen	6.912
TOPLAM	582.562

2.2. XVIII. Yüzyıl Filibe Vakıfları¹²⁰

Filibe'nin vakıf ve vakfiye açısından en zengin dönemi bu yüzyıl olmuştur. Buna göre vakfiyesi tespit edilen vakıf sayısı 10'dur. Bu vakıfların kurucuları, Abdurrahman Efendi, Mehmed Bey bin Ali, Mehmed Ağa bin Abdurrahman, Ali Ağa bin Mustafa ve Validesi, Osman Ağa bin Abdulfettah, Mehmed bin Mustafa, Ömer Efendi bin Hüseyin, İsmail Ağa bin Abdullah, Seyyid Ömer Ağa bin Yusuf, Mehmed Hakkı Paşa'dır.¹²¹

Solak Mehmed Bey'e ait vakfin vakfiyesi mevcut değildir. Bu vakıf ile ilgili bilgiye hurufat defterinden ulaşılmıştır. Belge XVIII. yüzyıl tarihli olduğu için vakfa bu bölümde değinilmiştir.

2.2.1. Solak Mehmed Bey Vakfı¹²²

Solak Mehmed Bey ile ilgili bilgi mevcut değildir. Bu vakıf ile ilgili bilgi, hurufat defterinde geçen atama kaydından elde edilmiştir. Vakfin vakfiyesi mevcut değildir. Buna göre Solak Mehmed Bey Koneşhisar'da (Stanimaka/Asenovgrad) bir cami inşâ ettirmiştir. Tarih Cemaziyelevvel 1118 / Ağustos 1706'ya tekabül etmektedir. Bu belgeye göre vakfa bir muhasebeci atanmıştır.¹²³

¹²⁰ Bu vakfiyelerin bir bölümü tez çalışması öncesi bir makale yazılması zorunluluğu çerçevesinde hakemli dergide makale olarak yayımlanmıştır. Mehmet Bulut; Mehmet Tuğrul, "Osmanlı Filibesinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Genel Bir Bakış", Adam Akademi, C.6, S.1 Ankara, Haziran 2016, ss.85-111.

¹²¹ Bu vakfiyelerin bir bölümü makaleye konu edilmiştir. Ayrıntı için bkz. Mehmet Bulut; Mehmet Tuğrul, "Osmanlı Filibesinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Genel Bir Bakış", Adam Akademi, C.6, S.1 Ankara, Haziran 2016, ss.85-111.

¹²² VGMA, Defter No: 1210 Sayfa No: 032 Sıra No: 062 Tarih (M. 1706, H. 1118).

¹²³ Mehmet Zeki İbrahimgil; Hamza Keleş, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri (Cilt I)*, DİB Yayınları, İstanbul 2016, s. 675.

2.2.2. Hacı Abdurrahman Efendi'nin 1132/1720 Tarihli Vakfiyesi¹²⁴

a) Vakfın Tescil ve Tasdiki

Vakıf, 20 Cemaziyelevvel 1132 / 30 Mart 1720 yılında kurulmuştur. Bu vakfın tescil ve tasdikini belirtir imza vakfiyenin sonunda bulunmaktadır. Şeyhülislam tarafından vazifelendirilen Kassâmü'l-askerî¹²⁵ Mehmed Emin vakfın tescilini gerçekleştirmiştir. Ayrıca vakıf, 1 Şaban 1133 / 28 Mayıs 1721 tarihinde Muhasebe-i Evkaf-ı Küçük'te Şeyhülislam tarafından tasdik olunmuştur.

b) Vakfiyenin Davet Kısmı

Bu vakıf, miras vakfi olduğundan dibâce kısmı yazılmamıştır. Vakfiye vakfın kısa bir özetini ve tasdik tarihini içerir siyakat kısmı ile başlamaktadır.

c) Vâkıfa ve Vakfa Ait Bilgiler

Vâkıfın künyesi, “Kaya Mescidi Mahallesi sâkinlerinden iken bundan akdem vefât eden İmâm Hacı Abdurrahman Efendi bin Yakub bin Süleyman” olarak verilmiştir. Vakfiyede, Vâkıf Abdurrahman Efendi'nin imâm ve hacı olduğuna dair bilgi vardır. Bunun haricinde vâkıf ile alakalı bilgi mevcut değildir. Vâkıfın vasiyeti üzerine kurulduğu için bu bir miras vakfidir. Ayrıca nakit para vakfedildiği için nukud vakfidir.

Vakfın kurulma ve terekenin taksimi işlemleri Mütevellî Müderris Ahmed Efendi bin el-Hâc Hüseyin Ağa huzurunda ve Merhum Abdurrahman Efendi'nin hayattayken bu vakfın kurulmasını istediğine şahit olan Muhsin Fakih Mahallesi'nden Hacı Ali Efendi bin Abdullah ve Hacı Mesud Mahallesi'nden Ahmed Beşe bin Hasan ve Şeyh Ahmed Efendi bin Mehmed'in şahitliklerinde gerçekleşmiştir. Hacı Abdurrahman Efendi'nin vârisleri ise oğlu Mehmed Efendi ve kızları Ayşe, Fatıma ve Afife'dir.

¹²⁴ VGMA, Defter No: 623 Sayfa No: 234 Sıra No: 228 Tarih (M. 1720, H. 1132).

¹²⁵ Terekeyi vârisler arasında taksim eden şer'î memurdur.

d) Vakfın Hayrat ve Akarâtı

Vâkıf, terekesinin üçte biri olan 120.000 akçeyi vakfetmiştir. Vakfedilen miktarın işletilmesi ile elde edilecek olan gelirin belli bir amaca matuf olarak kullanılması istenmektedir.

e) Vâkıfın Şartları

Vakfiyede bulunan şarta göre vâkıf Abdurrahman Efendi, kendisinin ölümünden sonra bu vakfın kurulmasını vasiyet etmiştir. Merhum Vâkıf Abdurrahman Efendi, 121.000 akçesini vakfetmiştir. Bu paranın %15 oran ile işletilmesini şart olarak sunmuştur. Meblağın işletilmesinden hasıl olan gelir ile “İstanbul’dan kırâat-i seb’aya kâdir, âlim ve fâzıl, müfessir ve hâfız medîne-i mezbûreye getirüb” bu kişinin müteveli tarafından “şeyhü’l-kurrâ” tayin olunması şart olarak sunulmuştur. İstanbul’da getirilen bu zat “tâlibîne haftada üç gün Kur’ân-ı azîmü’ş-şân ve iki gün tefsîr-i şerîf ve ehâdîs-i Nebeviyye ta’lîm” edecek ve günlük otuz akçe alacaktır.

Vakfın tevliyeti günlük on akçe karşılığında Müderris Ahmed Efendi bin Hacı Hüseyin Ağa’ya teslim edilmiştir. Câbîlik görevini yürütecek kişiye ise günlük dört akçe, bevvâblık vazifesini üstlenen kişiye ise günlük altı akçe tahsis edilmiştir. Ayrıca Merhum Abdurrahman Efendi’nin terekesinin üçte biri oranında miktar ki 120.000 akçe eder, Müteveli Müderris Ahmed Efendi bin Hacı Hüseyin Ağa’ya teslim edilmiştir.

2.2.3. Mehmed Bey bin Ali’nin 1159/1746 Tarihli Vakfiyesi¹²⁶

a) Vakfın Tescil ve Tasdiki

Vakıf 20 Şaban 1159 / 7 Eylül 1746 tarihinde kurulmuştur. Vakfın tescil ve tasdiki Filibe Kadısı Ali tarafından “Harrerehu’l-abdü’l-fakîru ileyhi sübhânehu ve te’âlâ” ibaresi ile vakfiyede geçtiği şekilde yapılmıştır. Vakıf,

¹²⁶ VGM A, Defter No: 738 Sayfa No: 119 Sıra No: 073 Tarih (M. 1746, H. 1159).

1159 Zilhicce'sinde “*Hazret-i Ağa-yı Dârü's-sa'âdeti's-Şerîfe en-Nâzır*” tarafından kabul edilmiştir.

b) Vakfiyenin Davet Kısmı

Bu kısım “*E'üzü besmele*” ile başlamaktadır. “*Hamd-i bî-gāye ve şükr-i bî-nihāye ol halık-ı zü'l-celâl ve mâlik-ı lâ-yezâl...*” ibaresiyle Allah'a şükür ve “*salavât-ı sâfiyât ve tahiyât-ı vâfiyât ol seyyid-i kâinât ve mefhar-ı mevcûdât habîb-i ekrem ve resûl-i muhterem şefu'l-ümem ve nebiyy-i mükerrerem*” ibaresiyle Allah'ın Resulü'ne salavat getirilmektedir. Akabinde “*Ed-dünyâ mezra'atü'l-âhire*” gibi dünya hayatının ahiretin tarlası olduğunu vaaz eden hadis-i şerifi ve “*Men zellezî yukrizullâhe karzan hasenen fe yudâifehu lehû ed'âfen kesîreten vallâhu yakbidu ve yebsutu ve ileyhi turce'ün*”, “*Ahsin kemâ ahsenallâhü ileyke*”, gibi karz-ı hasende bulunmanın, sadaka vermenin faziletlerini ifade eden ayet-i kerimeler ile vakıf kurmanın ehemmiyetine vurgu yapılmaktadır.

c) Vâkıfa ve Vakfa Ait Bilgiler

Vakfiyede vâkıfın künyesi “*Mahmiyye-i Filibe dâmet mahmiyyeten fî-himâyeti'l-Meliki'l-Müte'âl'de hâlâ Mîr-i Voynugân sâhibü'l-hayrât ve râğibü'l-hasenât umdetü'l-a'yân Mehmed Bey ibn Ali -tekabbelallâhu hayrâtehu...*” olarak verilmiştir. Buna göre Mehmed Bey bin Ali hem Voynuk Ağası hem de Filibe ayanlarından.

Bu vakıf tam teşekküllü bir gayrimenkul vakıftır. Vâkıf en ince ayrıntısına kadar vakfını hayr yolunda kanalize etmiştir.

d) Vakfın Hayrat ve Akararı

Vâkıf, Filibe'de Başhane tarafında 46 bab fevkani oda, divanhane, 19 bab tahtani oda, iki mahzen, bir buzluk, misafirler için tahsis edilmiş iki bab fevkani oda, havlu, iki büyük ahır, mülk hanı, hana bağlı arsaları, satın almış olduğu Zindandelen Vakfi ve binasının mülkünü ve bu vakıf üzerine inşa etmiş olduğu bir bab mumcu dükkânı ve üzerindeki bir bab odayı, Aslıhan Bey Mahallesi'nde bina etmiş olduğu caminin yanındaki bina ve arsası, bir

bab tahtani sbe, bir matbah, bir fevkani oda ve avluyu içine alan mülk menzilin vakfetmiştir.

e) Vkfın Şartları

Aslıhan Bey Mahallesi'nde inşa etmiş olduğu caminin ve mektebin yakınında bulunan mülk menzilinde, mezkûr camide imam, hatib, dersiam, cüzhan ve muallim olanların sakin olmasını istemiştir.

Dükkanların ve hanların mütevellî eliyle kiralanmasından hasıl olan gelirin 224 guruş ve 40 akçelik kısmı, cami ve mektebin giderleri için tahsis edilmiştir. Vkf, camide imam, dersiam, cüzhanlık ve mektebde muallimlik vazifelerini Süleyman Halife isimli zatın münferiden yürütmesini istemiştir. Bu vazifeler mukabilinde günlük olmak üzere, imamet için 8 akçe, hitabet için 9 akçe, dersiamlık için 4 akçe, cüzhanlık için 3 akçe ve muallimlik vazifesi için 6 akçe tahsis edilmiştir. Vkf, vakit namazları sonunda üçer ayet-i kerime tilavet edilmesini ve bunlardan hasıl olan sevabın Resul-i Ekrem ve kendi ruhuna hediye edilmesini talep etmiştir.

Müezzin, ihlashan, cüzhan, salahan ve temcidhanlık vazifelerini yürütmek üzere Ali Halife isimli kişi görevlendirilmiştir. Ali Halife bu görevler mukabilinde günlük olmak üzere, müezzinlik için 4 akçe, ihlashanlık için 1 akçe, cüzhanlık için 3 akçe, salahanlık için 2 akçe ve temcidhanlık vazifesi için 2 akçe alacaktır. Bu vazifelerin münferiden icra edilmesi istenmiştir. Vkf, sabah, oğle, ikindi ve akşam namazlarının sünnet ve farzları arasında üçer ihlas-ı şerif tilavet edilmesini ve bundan hasıl olan sevabın ise validesi ile kendi ruhuna hediye edilmesini istemiştir.

Cüzhan, kayyım, ferraş ve kandilcilik vazifelerini yürütmek üzere Ahmed Halife isimli zat görevlendirilmiştir ve bu vazifelerin tek elden yürütülmesi istenmiştir. Mukabilinde günlük olarak, cüzhanlık için 3 akçe, kayyımlik için 3 akçe, ferraşlık için 3 akçe ve kandilcilik vazifesi için 3 akçe tahsis edilmiştir.

Cuma Namazı, Bayram Namazları ve Ramazan aylarında Teravh Namazı'nın kılınması esnasında müezzinlik ve ayrıca devirhan ve

temcidhanlık vazifelerini yürütmek üzere Mehmed Halife görevlendirilmiştir ve bu vazifelerin münferiden yürütülmesi istenmiştir. Mukabilinde günlük olarak, Cuma, Bayram Namazları ve devirhanlık görevleri için 2 akçe ayrıca Teravih Namazı ve temcidhanlık vazifeleri için 2 akçe tahsis edilmiştir.

Camide cüzhan ve mektebde halife-i sıbyanlık vazifeleri için Seyyid Osman Halife atanmıştır ve bu vazifelerin münferiden yürütülmesi istenmiştir. Vazifeler mukabilinde günlük olarak, 3 akçe cüzhanlık ve 3 akçe halife-i sıbyanlık görevi için tahsis edilmiştir.

Yine caminin yanında bulunan su kuyusundan su çekme vazifesini yürütmek üzere abkeşlik ve cüzhanlık vazifeleri için Hüseyin Halife tayin olunmuştur ve bu görevlerin münferiden yürütülmesi istenmiştir. Mukabilinde yevmiye, 2 akçe abkeşlik ve 3 akçe cüzhanlık için tahsis edilmiştir.

Vâkıf yukarıda bahsi geçen görevlerin her birinin münferiden yürütülmesi hususunda hassas davranılmasını ve kesinlikle bu vazifelerin birbirinden ayrılıp ehil olmayan kişilere tevdi edilmemesini istemiştir. Ayrıca görevlilerin işlerini hakkıyla yapmamaları durumunda bölgenin kadısı tarafından uyarılması şart olarak koşulmuştur. Her gün sabah namazı akabinde beş adet cüz okunması ile altı günde bir hatm-i şerif tilavet edilmesi şart olarak sunulmuştur. Okunan bu hatimlerden hasıl olan sevabın, Peygamber Efendimizin, vâkıfın anne ve babasının, vefat eden evladının, kendisinin ve ahirete intikal eden müminlerin ruhlarına hediye edilmesi talep edilmiştir.

Cami içi, minaresi, minberi ve su kuyusunun aydınlatılmasında ve ısıtılmasında kullanılmak üzere iki büyük şem-i şahm alınması için senelik 1.800 akçe, caminin hasırları için yıllık 300 akçe tahsis edilmiş olup bu işlerin organizasyonu için kayyım olan kişi tayin olunmuştur. Mektepte talim gören sıbyan için içme suyu temini amacıyla su ve küp ücreti olarak senelik 600 akçe, öğrencilere ziyafet tertip edilmesi için senelik 1.000 akçe, mektebin ısıtılması amacıyla kömür ücreti için senelik 1.000 akçe tahsis edilmiştir. Cami, mektep, su kuyusu ve evin bakım ve onarım masrafları için senelik 600 akçe ayrılmıştır.

Vâkîf, vakfetmiş olduğu hana eklediği iki dükkânın mukata'a-i zemini için Zindandelen Vakfı'na verilmek üzere kira gideri olarak aylık 65 akçe tahsis etmiştir. Handa bulunan buzhaneye kış aylarında buz doldurulması ve bu buzun yaz aylarında hanın önünde bulunan sebile aktarılması işi için yıllık 2.000 akçe tahsis edilmiştir. Vâkîf buzun satılmasını kesinlikle yasak etmiştir. Han ve içerisinde bulunan havuza aktarılan suyun su yolcusuna ve Filibe'de inşa ettirmiş olduğu yedi adet çeşmenin su yolcularına günlük 5 akçe tahsis edilmiştir. Bahsi geçen su, Meriç Nehri'nde dolap ve su boruları vasıtasıyla tedarik edilmiştir. Bu dolap ve boruların onarım ve bakım masrafları için yıllık 3.000 akçe tahsis edilmiştir. Han ve dükkanların bakım ve onarım masrafları için senelik 4.000 akçe tahsis edilmiş ve bu işlemlerin takibi için vakîf kâtibi olarak Safiye Hatun'un oğlu Hüseyin Halifegünlük 10 akçe mukabilinde vazifelendirilmiştir. Vefatı üzerine kâtiplik görevini, Hüseyin Halife'nin evladlarından birisinin üstlenmesi istenmiştir. Eğer ki evladlarından biri müteveli olursa o kişinin kâtip olması istenmemiştir.

Yukarıda bahsi geçen masraflar çıkıldıktan sonra arta kalan meblağın vâkîfin evladları arasında taksim edilmesi şart olarak sunulmuştur. Vâkîf vakfin tevliyetini günlük 10 akçe mukabilinde üzerine almıştır. Vefatı üzerine büyük oğlu Abdurrahim Bey ve onun da vefatı üzerine diğer oğlu Esad Bey'in müteveli olmasını istemiştir.

f) Vakfın Şahitleri

Müftü Nasuhi Mustafa Efendi, Şeyh Mahmud Efendi, Bosnevî Şeyh Mehmed Efendi, Hacı Ali Efendi, Câmî'-i Kebîr Şeyhi Ahmed Efendi, Şeyh Seyyid Mehmed Efendi, Şeyh Seyyid İbrahim Efendi, Şehabeddin Paşa Camii Hatibi Abdullah Efendi, Câmî'-i Kebîr Hatibi Hacı Mehmed Efendi, Hoşkadem Ağa Camii Hatibi Hacı İbrahim Efendi, Yeşillizâde Camii Hatibi Musa Efendi, Kuru Ağası Mehmed Ağa, Ebubekir Bey ibn Abdullah Bey, Timurîzâde Mustafa Ağa, İsmail Efendi Zâviyesi Şeyhi Mehmed Emin Efendi, Yahnici Efendi ibn Müderris Ahmed Efendi, Kâtib-i çeltik-i vakf-ı Sinan Paşa Ahmed Efendi, İsfendiyâr Bey ibn Mustafa Bey'dir.

2.2.4. Mehmed Ağa bin Abdurrahman'ın 1162/1749 Tarihli Vakfiyesi¹²⁷

a) Vakfın Tescil ve Tasdiki

Vakfın kurulma işlemi 29 Muharrem 1169 / 17 Ocak 1749 yılında “Ebubekir bin Abdülkerim el-Müvellâ-yı hilâfe bi-Mahkemet-i Mahmudpaşa bi-Kostantiniyye” huzurunda gerçekleşmiş olup tescil ve tasdiki ise “İbrahim Efendi müfettiş-i Haremeyn-i Şerîfeyn” tarafından 20 Cemaziyelahir 1162’de gerçekleşmiştir.

b) Vakfiyenin Davet Kısmı

Vakfiyede, “*Elhamdü li’llâhi’llezi erşede ibâdehü’l-mü’minîne ve’l-mü’minât ilâ-a’mâli’l-sâlihât ve eşâre ile’l-müslimîne ve’l-müslimât bi-fi’li’l-hayrâti haytü kâle inne’l-hasenâte yüzhibne’s-seyyiât*” ibaresiyle Allah’a hamd edilmiştir.

“*Ve’s-salâtü ve’s-selâmu alâ-eşrefi’l-mahlûkâti ve alâ-âlihi ve ashâbihi zevi’n-nüfûsi’z-zâkiyât*” ibaresiyle Allah’ın Resul’üne salavat getirilmiştir.

c) Vâkıfa ve Vakfa Ait Bilgiler

Vakfiyede vâkıfın künyesi “*Vilâyet-i Rumili’nde Medîne-i Filibe ahâlîsinden olub Mahmiyye-i İstanbul’da Aksaray kurbunda vâki’ Kara Mustafalar Karyesi zaîmi Mustafa Bey menzilinde müsâfîren sâkin Hacı Monlazâde dimekle ma’rûf el-Hâc Mehmed Efendi ibn el-Hâc Abdurrahman Efendi bin Yakub Efendi*” şeklinde verilmiştir. Buna göre Hacı Mollazâde olarak bilinen ve Filibeli olan Hacı Mehmed Efendi, yaşamını İstanbul Aksaray’da Kara Mustafalar Köyü’nde sürdürmektedir.

d) Vakfın Hayrat ve Akarati

Vâkıf, Filibe Kazası’nın Mürtedli Köyü’nde Mürtedli Çiftliği olarak bilinen yerde bulunan bir kârgîr kule, tahtani dört bab oda, bir bahçe, hamam, ahır, avlu, dört göz değirmen, iki tokmaklı bir bab pirinç dinki ve bu çiftlik dışında

¹²⁷ VGMA, Defter No: 738 Sayfa No: 209 Sıra No: 117 Tarih (M. 1749, H. 1162).

bulunan beş adet dink ambarını, bir bab pirinç ambarını, beş adet zahire ambarını, bir bahçe, iki avlu, bir ahır, altı adet ırgat odalarını ve otlukhanesini vakfetmiştir.

e) Vâkîfın Şartları

Vakfedilen çiftlik, odalar, anbarlar, dinkler, bahçe ve mülklerin icâre-i vahide ile kiraya verilmesi ve hasıl olan gelirden günlük 6 akçe mütevellîye verilmesi istenmiştir. Vâkîf, her yıl 1.200 akçenin, Edirne’de bulunan Muradiye Vakfı mütevellîsi vasıtasıyla Medine-i Münevvere fukarasına ulaştırılmasını istemiştir.

Vakfetmiş olduğu mülklerin tamir ve bakım masrafları çıktıktan sonra kalan meblağı ve vakfın tevliyetini Mehmed Ağa bin Abdurrahman kendi tasarrufuna almıştır. Vâkîf, vefatı vaki olursa tevliyetin, evladlarından en büyük olanlarına geçmesini ve tasarrufunda bulunan gelirin evladları arasında taksim olunmasını şart olarak sunmuştur. Ayrıca, neslinin kesilmesi durumunda vakfetmiş olduğu gayrimenkulün Hameyn-i Şerifeyn mütevellîleri eliyle kiraya verilmesini ve hasıl olan gelirin yine Medine-i Münevvere fukarasına teslim edilmesini istemiştir.

f) Vakfın Şahitleri

Mehmed bin Zekeriya, Molla Ali bin Hacı Mustafa, Hasan Efendi bin Kasım, Hacı Yusuf bin Abdullah, Hacı Ahmed bin Hacı İsmail, Zekeriya Efendi ibn İbrahim’dir.

2.2.5. Ali Ağa bin Mustafa ve Validesinin 1163/1750 Tarihli Vakfiyesi¹²⁸

a) Vakfın Tescil ve Tasdiki

11 Şaban 1163 / 6 Temmuz 1750 yılında Filibe’de kurulmuştur. Vakfın kurulma işlemi, mütevellî tayin olunan Hacı Abdullah bin Abdullah

¹²⁸ VGMA, Defter No: 738 Sayfa No: 249 Sıra No: 147 Tarih (M. 1750, H. 1163).

huzurunda, Hacı Ali Ağa ibn Mustafa bin Mehmed'in hem kendisini temsilen ve validesine vekâleten, Yahya Mustafa Efendi ibn Ali Efendi ve Mehmed Ağa ibn Veli'nin şahitlikleriyle gerçekleşmiştir.

Vakfın tescili Mahmiyye-i Kostantiniyye'de Mahmud Paşa Mahkemesi'nden Mustafa Efendi tarafından ve tasdiki ise Evkaf-ı Haremeyn müfettişi Nimetullah Efendi tarafından 9 Ramazan 1163 / 12 Ağustos 1750 tarihinde yapılmıştır.

b) Vakfiyenin Davet Kısmı

“Hamd-i firâvân ve şükr-i bî-pâyân ol vâkıf-ı zamâyir ve kâşif-i serâyir hazretlerinin dergâh-ı akdes ve bârgâh-ı mukaddesine ref' olunur ki hallâk-ı âlem ve rezzâk-ı benî âdemdir...” ibaresiyle Allah'a hamd ve *“dürûd-ı amîmü'l-vürûd ve sipâs-ı nâ-ma'dûd ol menba'-ı lutf-i Hudâ ve delîl-i râh-ı hüddâ sultân-ı bârgâh-ı istafâ şefî'-i rûz-ı cezâ a'nî hazret-i Muhammedü'l-Mustafa...”* ibareleriyle Allah'ın Resul'üne salavat getirilmiştir.

c) Vâkıfa ve Vakfa Ait Bilgiler

Belgede vâkıf ve vâkıfenin künyesi “Vilâyet-i Rumili'nde Medîne-i Filibe'de Tekke Mescidi Mahallesi ahâlîsinden olub Mahmiyye-i İstanbul'da Kabasakal Mahallesi'nde müsâfîren sâkin el-Hâc Ali Ağa ibn Mustafa bin Mehmed kendi nefsinden asâleten ve yine vâlidesi Ayşe Hâtun ibnetü el-Hâc Mehmed bin Abdullah” olarak verilmiştir. Vakfın gayrimenkul bir vakıf olduğu anlaşılmaktadır.

Vakfiyenin sonunda müctehid imamların vakıf hususundaki görüşlerine yer verilmiş ve vakfın meşruiyetine işaret edilmiştir. Ayrıca vakfın son bölümünde *“Fe men beddelehu ba'de mâ semi'ahu fe innemâ ismuhu ale'llezîne yübeddilûnehu inne'llâhe semî'un alîm”*¹²⁹ ayet-i kerimesi bulunmaktadır.

¹²⁹Kur'ân, Bakara Sûresi, âyet: 181

a) Vakfın Hayrat ve Akarâtı

Vâkif Ali Ağa ve validesi, Tekke Mescidi Mahallesi'nde bir tarafı Tayyazâde Hacı Hüseyin, bir taraftan Niğdelizâde veresesini, bir taraftan Kazzâzzâde Hacı Mustafa ve Beyzâde mülkü ile mahdud fevkanî iki oda, üç sûbe, üç hamam, iki matbah, bir sofa, iki izbe, su kuyusu, kenif, köşk, avlu bunun dışında fevkani dört oda, bir sofa, ahır, ambar, samanhanesi, su kuyusu, kenif ve avluyu saran mülk menziline vakfetmişlerdir.

b) Vâkifin Şartları

Vâkif Hacı Ali Ağa ve validesi yukarıda müştemilatı belirtilen mülkte kaydı hayat ile kendileri senede 200 akçelik bedel mukabilinde kiracı olmuştur. 200 akçelik kira gelirini ise Medine-i Münevvere fukarasına tahsis etmişlerdir. Vefatlarının vaki olması durumunda evladlarının bu mülkte yine aynı bedelle kiracı olmaları ve kira gelirinin de yukarıdaki şarta uygun olarak tasarruf edilmesi vâkif ve validesi tarafından şart olarak sunulmuştur. Nesillerinin inkıraza uğraması durumunda, 200 akçelik kira gelirinin Haremeyn-i Şerifeyn mütevellileri vasıtasıyla yine Medine-i Münevvere fukarasına ulaştırılmasını istemişlerdir.

c) Vakfın Şahitleri

Maliye'de görevli Zekeriya Efendi, Tatbikî Muhyî Mustafa Efendi, Mehmed Ağa bin Veli, Hasan Efendi bin Osman, Abdullah bin Abdullah, Demirci Osman Çelebi, Ahmed Ağa'dır.

2.2.6. Osman Ağa bin Abdulfettah'ın 1164/1751 Tarihli Vakfiyesi¹³⁰

a) Vakfın Tescil ve Tasdiki

Vakıf 6 Receb 1164 / 31 Mayıs 1751 yılında Filibe'de kurulmuştur. Vakfın tescili Filibe Kadısı Hacı Ali tarafından yapılmış ve 26 Şaban 1211 tarihinde

¹³⁰ VGMA, Defter No: 629 Sayfa No: 445 Sıra No: 344 Tarih (M. 1751, H. 1164).

ise Mahkeme-i Mahmud Paşa Naibi Mehmed Edib Efendi tarafından tasdik edilmiştir.

b) Vakfiyenin Davet Kısmı

Vakfin dibacesi “*Bismillâhirrahmanirrahim*” ile başlar, “*Hamd-ı lâ yuad ve şükr-i lâ yünfed ol hâdî-i sübül-i hayrât ve vâlî-i a‘mâl-i sâlihât hazretinin eyvân-ı mâ fi‘l-alâniyyât ve‘l-hafiyâtına isâr olunur ki...*” ibaresiyle Allah‘a hamd edilir ve “*Ve salevât-ı sâfiyyât-ı seniyye ve tahiyyât-ı tayyibât-ı behiyye ol seyyidü‘l-beşer ve şefü‘l-mahşer senedü‘l-sakaleyn ve ceddü‘l-sıbtayn sultânü‘l-mürselîn burhânü‘l-muttakîn Muhammed Mustafa...*” denilerek Allah‘ın Resul‘üne salavat-ı şerife getirilir.

Hamdele ve salvele bölümlerinden sonra hayr ve hasenatta bulunmanın faziletlerini vaaz eden çeşitli ayet ve hadisler ile vakıf kurmanın ehemmiyetine dair ifadeler yer verilir. Bunlar şöyledir:

“*Fe‘tebirû yâ üli‘l-‘ebsâr*”¹³¹, “*İnneme‘l-hayâtü‘d-dünya la‘ibun ve lehvün*”¹³² “*Men erâde‘l-âhirete ve seâ lehâ sa‘yehâ ve hüve mü‘minun fe ülâike kâne sa‘yuhum meşkûren*”¹³³ “*Alimet nefsün mâ kaddemet ve ahharat*”¹³⁴ “*Yevme tecidü külli nefsin mâ amilet min hayrin muhdaran*”¹³⁵ “*Ahsin kemâ ahsenallâhu ileyk*”¹³⁶ “*Ellezine yunfikûne emvâlehum bi‘l-leyli ve‘n-nehâri sırren ve alâniyeten fe lehüm ecruhum inde rabbihim ve lâ hayfun aleyhim ve lâ hüüm yahzenûn*”¹³⁷ “*Meselüllezîne yunfikûne emvâlehum fi sebîlillâhi kemeseli habbetin enbetet seb‘a senâbile fi külli sünbületin mietü habbetin vallâhu yudâifu li-men yeşâü vallâhu vâsiun alîm*”¹³⁸ “*Men zellezî yakridullahe karzen hasenen fe yudâifehû lehû ad‘âfen kesîreten*”¹³⁹ “*Elâ la‘netullâhi ale‘z-zalimîn*”¹⁴⁰ “*İnne‘llâhe lâ yudîu ecre‘l-muhsinîn*”¹⁴¹ “*Fe*

¹³¹ Kur‘ân, Haşr Sûresi, âyet: 2

¹³² Kur‘ân, Muhammed Sûresi, âyet: 36

¹³³ Kur‘ân, İsrâ Sûresi, âyet: 19

¹³⁴ Kur‘ân, İnfitâr Sûresi, âyet: 5

¹³⁵ Kur‘ân, Âl-i Imrân Sûresi, âyet: 30

¹³⁶ Kur‘ân, Kasas Sûresi, âyet: 77

¹³⁷ Kur‘ân, Bakara Sûresi, âyet: 274

¹³⁸ Kur‘ân, Bakara Sûresi, âyet: 261

¹³⁹ Kur‘ân, Bakara Sûresi, âyet: 245

¹⁴⁰ Kur‘ân, Hûd Sûresi, âyet: 18

¹⁴¹ Kur‘ân, Yusuf Sûresi, âyet: 90

men beddelehû ba‘de mâ semiahû fe innemâ ismuhû alellezîne yübeddilûnehû innallâhe semûn alîm.”¹⁴² ayet-i kerimeleri vakfiyede geçmektedir.

“En-nekîsu men dâne nefsehu ve amele li-mâ ba‘de'l-mevt”, “Et-tesvîfü şîâri‘ş-şeytân yulâkkîhi fî kulûbi'l-mü‘minin”, “Halvetü'd-dünyâ merretü'l-âhire ve merretü'd-dünya halvetü'l-âhire”, “Hubbü'd-dünyâ re’sü külli hatîetin”, “Îzâ mâte'l-insânü inkata‘a ameluhu illâ mine's-selâse illâ min-sadakatin câriyetin ev ilmin yüntefeu bihi ev veledin sâlihîn yed‘û lehû”, “A‘lem ennehû leyse minküm min ahadin illâ vârisuhû ehabbu ileyhi min mâlihi mâlikün mâ kaddemet ve mâlü vârisin mâ aharet”, “Fikretün sâatün hayrun min ibâdeti sinîne senetin”, “Lâ hayra fî mâlin lâ yuzrau minhü”, “Men eştâka ile'l-cenneti sâriun ile'l-hayrati”, “tûbâ li-men şefelehû [446] aybuhû an uyubu'n-nâs ve enfeka'l-fazlı min mâlih”, “Es-surru efdâlün mine'l-alâniyyetin”, “Ve'l-alâniyyetü limen erâde'l-iktidâ”, hadis-i şerifleri vakfiyede kullanılmıştır.

c) Vâkıfa ve Vakfa Ait Bilgiler

Vakfiyede vâkıfın künyesi “Mahmiyye-i Filibe -hamâhallâhu an-cem‘i'l-âfât ve'l-beliyye- sâkinlerinden sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât ve nâşirü'l-berekât ve'l-müteberrikât -ev sallelâhu fî'd-dareyn ile's-sa‘âdâti ed‘afu'l-verâ el-muhtâcu ile‘ş-şefâ‘atihi'l-kübrâ- el-Hâc Osman Ağa ibn Abdulfettah -sanallâhu fî'l-mesâ ve's-sabâh el-kâtibu bi-evkâfi mağfûr Şehîd Şehabeddin Paşa rahimehullâh gudvetü ve aşıyy” olarak verilmiştir. Buna göre vâkıf Osman Ağa’nın, Filibe şehrinin mimarlarından olan Şehabeddin Paşa’nın kâtibi olduğu anlaşılmaktadır.

d) Vakfın Hayrat ve Akarati

Vâkıf, Filibe’de Tahtakale Çarşısı’nda, Batmanzâdeler dükkânı ve Avgola dükkânları ile bitişik olan ve Attar Molla Ali bin Hacı İbrahim'den satın aldığı attar dükkânını, ismi geçen attar dükkânının batısında bulunan ve İsmail Bey ibn Mustafa Bey’den satın aldığı bir attar dükkânını, Camii Kebir Mahallesi’nde bulunan ve İsmail Bey ibn Mustafa Bey’den satın aldığı

¹⁴² Kur’ân, Bakara Sûresi, âyet: 181

kürkçü odalarını, Ahmed Beşe mülkü ve yol ile bitişik olan beş bab fevkani ambarını, avluyu içine alan mülk ambarlar ve avluyu, Haraççı Hamza Mahallesi'nde, İsfendiyar bahçesi, mutabhane ve Bican Yahudi ile bitişik ve Haleblizâdeler Ali Ağa ve Abdurrahman Ağa'dan satın aldığı bir bab mumcu dükkânı ve içinde bulunan bakır kazanını, Filibe'nin köylerinden olan Hızır Işıklı Köyü'nden Mustafa Hoca ibn Himmet'ten satın aldığı ve Filibe'de pirinç ambarı olarak bilinen ambar, Molla Ali Çelebi ve Mumcu Ustoyan mülkleri ile bitişik olan bir bab arabacı dükkânını vakfetmiştir.

Filibe'nin Değirmenderesi Köyü yakınında, Filibe sakinlerinden Batmazâde Ahmed Efendi varisleri Molla Mehmed ve Molla Abdullah ve kızkardeşleri Hatice ve Fatıma ve Zeyneb ve vâlideleri Emine Hatun'dan satın aldığı, köyün içinden geçen nehir üzerinde bulunan bir tarafı vakıf dinki, bir tarafı değirmen ve bir tarafı sahra ile bitişik bulunan iki tokmak pirinç dinkini vakfetmiştir.

Filibe sakinlerinden Halid Beyzâde Ali Bey varisleri eşi Rukiye bint Ali ve evlatları Ümmügülsüm ve Afife ve İbrahim'den satın aldığı Şarlı Karyesi'nde Küpsu nehri üzerinde bulunan pirinç dinkini, Kızılhisar İlçesi sakinlerinden İmam Hasan Efendi bin Hüseyin ve Halil Beşe ibn Ahmed Dede'den satın aldığı Doğanca Köyü'nde iki tarafı ahşap ve iki tarafı taş duvar ile bitişik, bir dönüm bahçe içerisinde bulunan değirmenini, iki oda ve sekiz kursak bir bab ambarını vakfetmiştir.

Filibe sakinlerinden Halid Beyzâde İsmail Bey'den satın aldığı ve Cami-i Kebir Mahallesi'nde kardeşinin mülkleri ile bitişik bulunan iki sofa, bir oda bir külhan odası, kenif, matbah, iki sofa, avlu ve bunun dışında fevkani köşk, divanhane ve tahtında beş adet oda, sofa, kenif ve altında iki oda, iki ambar, su kuyusu ve avluyu içine alan mülk menziline, Cami-i Kebir Mahallesi'nde Ali Bey'den satın aldığı ve üzerine inşâ etmiş olduğu ahır ve otluk çardağını, Filibe'nin Küpsu Nahiyesi'nde Dereli Köyü sınırları içerisinde bulunan ve Yöğruk Değirmen olarak bilinen üç göz su değirmeninden bir göz su değirmenini vakfetmiştir.

Küpsu Nahiyesi'nin Evciler Köyü sakinlerinden Tataroğlu Hacı Ahmed'den satın aldığı ve bir gözünü Dereli Köyü'nden Hacı Hocoğlu'na satmış olduğu ve bir gözünü de kendi inşâ ettiği değirmeni ve ahırını vakfetmiştir.

Filibe'nin Vedine-i Bala Köyü sakinlerinden Panayot veledi Harsaf isimli zımmîden satın aldığı, Filibe'de Küçük Kapan'da bulunan Kolluk Aşçı Dükkânı olarak bilinen aşçı dükkânını, Filibe'de Kazancılar Çarşısı'nda, belgede ismi boş bırakılmış bir zımmînin kazancı dükkânı ile bitişik ve İsmail Bey'den satın aldığı bir bâb kazancı dükkânını vakfetmiştir.

Filibe'nin Şarlı Köyü yakınında, Hocazâde'den satın aldığı koru içinde bina eylediği iki tokmak pirinç dinkini, üç bâb ambarını, dört adet ırgat odasını, harkı, Filibe yakınında Dink Paresi olarak bilinen yerdeki iki tokmak dinkini, Şehabeddin Paşa toprağında Paşa Mahallesi'nde bina eylediği mülk çiftliğini, Şarlı Köyü'nde bulunan çiftliğini, Kıvırcıklı Köyü'nde bulunan ve Câbi Ali Çelebi'den satın aldığı çiftliğini vakfetmiştir. Filibe'de At Pazarı'nda Şehabeddin Paşa arsasında bulunan iki bâb ambarını, iki bâb kavvac dükkânını vakfetmiştir.

Ayrıca 3.500 sağmal koyununu, 1.180 erkek koyununu, altı beygirini, altı eşegini de vakfetmiştir. Bunlara ilave olarak vâkıf, kütüphanesinde bulunan kitapları da vakfetmiştir.

Vâkıf, 30 vukiyye 10 adet bakır sahan, Tokat işi yirmi altı vukiyye on büyük sahan ve Bosna işi on buçuk vukiyye kapağıyla büyük dört adet kuzu lengeri ve büyük ve dahi küçük yedi vukiyye on lenger ve yalnız on vukiyye on adet tas ve birisi üç adet ve diğeri dört adet altı vukiyye iki yol tası ve dört vukiyye bir güğüm ve altı vukiyye iki güğüm ve bir buçuk vukiyye bir kepçe ve bir yumurta tavası ve beş buçuk vukiyye büyük bir abdest leğeni ve dört vukiyye bir çamaşır leğeni ve iki buçuk vukiyye bir leğen, yalnız iki vukiyye iki yol tası, on yedi buçuk vukiyye on bir adet tencere, büyük on vukiyye iki adet tencere, dörder buçuk vukiyye iki tencere, bir su tulumbası, iki kadayf tepsisi, bir buçuk vukiyye bir kenarlı tepsisi, büyük sekiz vukiyye yemek tepsisi, on iki vukiyye bir tepsisi, beş vukiyye bir tepsisi, yedi vukiyye büyük bir tepsisi, beş vukiyye iki adet kenarlı tepsisi, iki el ibriği, büyük iki fener, küçük

iki fener, kafesli iki kahve ibriği, bir ocak güğümü, sekiz vukiyye bir abdest güğümü, üç buçuk vukiyye su güğümü, on dört vukiyye bir kazan, on bir vukiyye bir kazan ve sekiz vukiyye bir kazanını vakfetmiştir.

Vakfın kurucusu Osman Ağa, nakit olarak da 17.015 guruşunu ve ayrıca tüm kira gelirlerinden masraflar çıktıktan sonra arta kalan parayı vakfetmiştir.

e) Vâkîfın Şartları

Vâkîf, 17.015 guruşluk nakit parasının bir bölümü ile Cami-i Kebir Mahallesi'nde bir ahır yaptırmış ve vakfetmiş olduğu arsa üzerine müteveli eliyle dört tarafı üçer arşın on bir oda ve altı arşın bir dersane ve odaların ön tarafına iki arşın sundurma ve üç arşın çamaşırhane ve üç kenif ve bir su kuyusu inşa ettirmiştir.

Vâkîf, vakfetmiş olduğu 17.015 guruşluk meblağın İmam Kadıhan'ın cevaz verdiği şekilde işletilmesini istemiştir. İmam Kadıhan'ın belirttiği oranın %15 olma ihtimali yüksektir.

Vâkîf "*ibtidâ devâm-ı hayrâta vesîle olmak*" hassasiyetiyle yani vakfın devamlılığını sağlayabilmek amacıyla evvela nukud ve akarlarından hasıl olan gelirler ile vakîf mülklerinin tamir ve bakımlarının yapılmasını istemiştir.

Vâkîf Osman Ağa, mektepte görevli müderris için günlük 18 akçe, talebelerin kullanımına sunulan hücrelerin aydınlatılması için günlük 1 akçe mum ücreti, her bir hücreye vakfetmiş olduğu değirmenlerden hasıl olan beyaz pirinçten her ay beşer vukiyye yani yarımşar kilo pirinç, koyun mahsulünden yine yarımşar kilo revgan-ı sâfi tahsis etmiştir.

Utekasından hayatta olanlarına senelik 12'şer guruş tahsis edilmiştir. Şehabeddin Paşa Camii'inde her öğle vakti Muhamediyye-i Şerif'i kıraat ve Cuma geceleri Yasin-i Şerif'i tilavet edilip sevabını Şehabeddin Paşa, Hacı Mustafa Ağa ve validesi Saliha Hatun'un ruhlarına hediye edilmek üzere bir kişi günlük 4 akçe mukabilinde görevlendirilmiştir. Yine Şehabeddin Paşa

Camii'nde Cumartesi günleri vaaz vermek üzere günlük 4 akçe mukabilinde bir vâiz vazifelendirilmiştir. Ayrıca vâizin vakfa nezaret etmesi de istenmiştir.

Vâkîf, hayatta oldukça vakfın tevliyetini kendi üzerine almıştır. Kendisinin ölümü üzerine, azatlı kölelerinden kendisine en yakın olan kimsenin mütevellî olmasını istemiştir. Onun da ölmesi üzerine Şehabeddin Paşa Vakfı'nın mütevellîsinin kendi vakfına da mütevellî olmasını istemiştir.

Vakîf mülklerin tamir ve bakım masrafları görüldükten sonra arta kalan meblağ ile Mu'tak- Hassı Bâbü's-sa'âdeti'ş-şerîfe ağası Hacı Mustafa Ağa'nın Edirne'de Solak Çeşmesi üzerinde inşa ettirdiği çeşmenin, bağlar içinde yaptırdığı çeşmenin, Turna Tepesi'nde bina ettiği çeşmenin, Yanbolu Nahiyesi'ne bağlı Karagöz Köyü'nde inşa ettirdiği çeşmenin, Filibe'ye bağlı Karaağaç Köyü'nde inşa ettirdiği çeşmenin, Papaslı Köyü'ndeki Tavşan Ağa Çeşmesi'nin ve Hüseyin Çeşmesi'nin tamir ve bakım masraflarının görülmesini istemiştir. Ayrıca Filibe'nin Paşa Mahallesi'nde yaptırdığı kaldırımların bakımının da yapılmasını istemiştir. Vakfiyede şahitler kısmı bulunmamaktadır.

2.2.7. Mehmed bin Mustafa'nın 1178/1765 Tarihli Vakfiyesi¹⁴³

a) Vakfın Tescil ve Tasdiki

Vakîf, 15 Receb 1178 / 8 Ocak 1765 yılında kurulmuştur. Vakfın kurulma işlemi, mütevellî tayin olunan Hüseyin bin Mustafa huzurunda gerçekleşmiştir. Vakfın tescilini Filibe Kadısı Seyyid Şîfa Mustafa, tasdikini ise 12 Şaban 1178 tarihinde İstanbul Bâb-ı Kadı Naibi Veliyyüddin Efendi yapmıştır.

¹⁴³ VGMA, Defter No: 626'1. Sayfa No: 231. Sıra No: 331 Tarih (M. 1765, H. 1178).

b) Vakfiyenin Davet Kısmı

Vakfin dibace kısmında “*El-hamdü li-veliyihi ve’s-salâtu ve’s-selâmu alâ-nebiyyihi Muhammedin ve alâ-âlihi ve sahbihi ecma’in*” denilerek Allah’a hamd edilmiş ve Resul’üne salavat getirilmiştir.

Vakfin son bölümünde ise “*Fe men beddelehu ba‘de mâ semi‘ahu fe inne mâ ismuhu ale’llezîne yübeddilûnehu inne’llâhe semî‘un alîm*” ayet-i kerimesine yer verilmiştir.

c) Vâkıfa ve Vakfa Ait Bilgiler

Vakfiyede vâkıfın künyesi “*Medîne-i Filibe mahallâtından Muhsin Fakih Mahallesi sükkânından sâhibü’l-hayrât ve’l-meberrât el-Hâc Mehmed bin Mustafa bin İbrahim*” şeklinde verilmiştir. Vâkıf ile alakalı başkaca bir bilgi mevcut değildir. Vakıf gayrimenkul bir vakıftır.

d) Vakfın Hayrat ve Akarâtı

Vâkıf vakfetmiş olduğu akarât kısmını şu şekilde tarif etmiştir: “*Medîne-i mezbûre muzafâtından Kanoş Nâhiyesi’ne tâbi‘ Papaslı nâm karye kurbunda Yahyalı Karyesi toprağında vâki‘ arsası mukâta‘alı arz-ı mîrî ve binâsı izn-i sâhib-i arzla mülkiyet üzere mebnî ve hudûd-ı erba‘ası Yahyalı Karyesi reâyasının tarlaları ile mahdûd ta‘rîf ve tavsîfden ârî sakf-ı vâhidde iki tokmak piriñç dinkimin ve beş göz âsiyâb vakfımın binâlarını...*”

e) Vâkıfın Şartları

Vâkıf, vakfetmiş olduğu değirmenden hasil olan meblağdan günlük 30 akçeyi, Filibe şehrinde Cuma Namazı kılınan herhangi bir camide ders veren kişiye tahsis etmiştir. Vakfin kurulduğu dönemde bu vazifeyi üstlenen kişi ulemadan ve sulehadan Ömer Efendi ibn Ahmed olmuştur.

Vâkıf, hayatta oldukça vakfın tevliyetini kendi üzerine almıştır. Kendisinin ölümünden sonra ise evlatlarından en büyük olanının mütevellî olmasını şart koşturmuştur. Eğer vâkıfın nesli kesilir ise vakfın, Medine-i Münevvere

vakıflarına dâhil olunması ve gelirinin Medine’de bulunan fakirlere sarf edilmesi istenmiştir. Vakfiyede şuhud kısmı yazılı değildir.

2.2.8. Şeyh Ömer Efendi bin Şeyh Hüseyin’in 1194/1780 Tarihli Vakfiyesi¹⁴⁴

a) Vakfın Tescil ve Tasdiki

Vakıf, 5 Cemaziyelahir 1194 / 8 Haziran 1780 yılında kurulmuştur. Vakıf kurulma işlemi, mütevellî tayin olunan Hammamî Hüseyin Ağa ibn Ali huzurunda gerçekleşmiştir. Vakfın tescili Davud Paşa Mahkemesi Naibi Ali Reşid Efendi, tasidiki ise 23 Receb 1194 tarihinde Evkaf Müfettişi Seyyid Halil Efendi tarafından yapılmıştır.

b) Vakfiyenin Davet Kısmı

Vakfın dibace kısmında “*El-hamdü li’llâhi Rabbi'l-âlemîn ve's-salatu ve's-selâmu alâ-hayri halkihi Muhammedin ve âlihi ve sahbihi ecma'în*” ile Allah’a hamd edilmiş ve Resul’üne salavat getirilmiştir.

c) Vâkıfa ve Vakfa Ait Bilgiler

Vâkıfın künyesi “*Vilâyet-i Rumili’de Medîne-i Filibe’de Aslıhan Bey Mahallesi’nde vâki’ merhûm ve mağfûrun leh eş-Şeyh Himmet Efendi Zâviyesi şeyhi olub Mahmiyye-i İstanbul’da Şhremini kurbunda merhûm Ümmü Sinan Zâviyesi’nde misâfîren sâkin sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât umdetü's-sulehâi's-sâlikîn eş-Şeyh es-Seyyid Ömer Efendi ibn eş-Şeyh Hüseyin Efendi*” şeklinde verilmiştir. Vâkıfın Şeyh Himmet Efendi Zaviyesi’nde şeyh olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu bir zaviye vakfidir. Vakfiyenin son bölümünde mectehid imamların vakıf hususundaki görüşlerine yer verilmiştir.

¹⁴⁴ VGMA, Defter No: 626’2. Sayfa No: 352. Sıra No: 463 Tarih (M. 1780, H. 1194).

d) Vakfın Hayrat ve Akarâtı

Vâkîf, Aslıhan Bey Mahallesi'nde bulunan, bir taraftan Şeyh Himmet Efendi'nin vereseşi, bir taraftan Molla Hasan menzili ve bir taraftan Afife Hatun menzili ile çevrili, içerisinde fevkani bir sob divanhane, matbah, tahtani iki ambar, kenif ve avlu bulunan ve dışarısında fevkani iki bab oda, divanhane, tahtani ahır, sokak kapısını içine alan bir bab menzil bulunan mülklerini vakfetmiştir.

e) Vâkîfın Şartları

Vâkîf, kayd-ı hayat ile vakfın mütevellisini ve yukarıda belirtilen mülkün kullanımını kendi tasarrufuna almıştır. Vefatı vaki olursa, vakfın tevliyetinin Şeyh Himmet Efendi Zaviyesi'nde şeyh olan kişiye geçmesini şart olarak sunmuştur.

2.2.9. Seyyid Ömer Ağa bin Yusuf'un 1197/1783 Tarihli Vakfiyesi¹⁴⁵

a) Vakfın Tescil ve Tasdiki

Vakîf, 16 Zilkade 1197 / 13 Ekim 1783 yılında kurulmuştur. Vakîf kurulma işlemi, müteveli tayin olunan Benderlizâde Salih Ağa ibn Osman Ağa huzurunda gerçekleşmiştir. Vakfın tescilini Filibe Kadısı Seyyid Abdülbaki ibn Ebu Bekir yapmış olup tasdiki ise 21 Zilhicce 1206 tarihinde Mahmud Paşa Mahkemesi Naibi Mustafa Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir. Vâkîf, 7 Şevval 1198 / 24 Ağustos 1784 tarihinde zeyl ekletmiştir.

b) Vakfiyenin Davet Kısmı

Vakfın dibacesinde *“Hamd-i bî gâye ve şükr-i bî nihâye ol Hâlik-i zü'l-celâl ve Mâlik-i lâ yezâl hazretlerinin dergâh-ı amîmü'n-nevâline îsâr olunur ki iftîâtâh-ı kelâm zîbâ-yı zî bâl ve ibdâ-i külli makâm-ı şîrin-makâldir ve's-salâtu*

¹⁴⁵ VGMA, Defter No: 629. Sayfa No: 031. Sıra No: 014 Tarih (M. 1783, H. 1197).

sâfiyât ve tahiyyât-ı vâfiyât ol seyyid-i kâinât ve mefhar-i mevcûdât Habîb-i ekrem Resûl-i muhterem Şefî'-i ümem ve Nebiy-yi mükerrem Muhammed Mustafa -sallallahu te'âlâ aleyhi ve sellem- hazretlerinin ravza-i mutahhara ve merkad-i mu'attaralarına iblâğ olunur ki efdal-i nev'-i beşer ve şefî'-i usât-ı mahşerdir ve dürûd-ı nâ ma'dûd âl u ashâb ve etbâ' u ahbâb-ı medâci'-i aliyyelerine ihdâ olunur ki her biri sübül-i hayrâta dâ'î ve turuk-ı meberrâta sâ'îlerdür rıdvânullahi te'âlâ aleyhim ecma'in." denilerek Allah'a hamd u sena, Resul'üne salat ve selam edilmiştir.

c) Vâkıfa ve Vakfa Ait Bilgiler

Vâkıfın künyesi "*Mahmiyye-i Filibe dâmet hamiyeten fi-himâyeti'l-meliki'l-müte'âlde hâlen nâzır olan sâhibü'l-hayrât ve râğibü'l-hasenât umdetü'l-emâcid ve'l-a'yân es-Seyyid Ömer Ağa ibnü'l-merhûm Yusuf Ağa tekabbelallâhu hayrâtehu bi-lutfihi'l-a'lâ*" olarak verilmiştir. Seyyid Ömer Ağa'nın Filibe Nazırı ve ayan eşrafından olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca vakfın gayrimenkul ve medrese vakfi olduğu anlaşılmaktadır.

d) Vakfın Hayrat ve Akaratı

Seyyid Ömer Ağa, Tataran'da Cısr-i Kebir yakınında bulunan ve Molla Ali mülkü, Sığır Pazarı ile komşu olan bir bab simitçi fırını vakfetmiştir. Bahşayış Ağa Mahallesi'nde bulunan ve Molla Mustafa ve Abdurrahman Beşe mülkleri ve cami avlusu ile komşu olan bir bab simitçi fırını vakfetmiştir. Meraşi Mahallesi'nde bulunan ve Hocazâde Mehmed Ağa mülkü ve meydan ile komşu olan Haymanacı Mehmed Ağa'nın oğlundan satın aldığı 11 adet kiracı odalarını, samanhaneyi ve ahırını vakfetmiştir. Çorbalı Köyü'nde Baykuş Korusu bitişiğinde bulunan dört tokmak mülk piriç dinkini ve 12 bab ambarını vakfetmiştir.

Vâkıf, yaklaşık bir yıl sonra, yukarıdaki vakfettiklerine ek olarak vakfın zeyline göre, Filibe'de Kıbtıyan ibn Kasım Mahallesi'nde bulunan, bir tarafı Bakkal Atanas, bir tarafı Kostantin mülkü ve bir tarafı Kıbtî İbrahim mülkü ile bitişik olan iki bâb aşçı dükkânını vakfetmiştir. Vâkıf, Zimmiyan ibn Kasım Mahallesi'nde bulunan bir tarafı Hocazade, bir tarafı Kapçaoğlu ve bir

tarafı Acı Yuka mülkleri ile bitişik olan bir bâb aşçı dükkânını vakfetmiştir. Vâkif, Laguta Mahallesi'nde bulunan, bir tarafı Balabanoğlu mülkü, bir tarafı Abacı Petre mülkü ve bir tarafı Çolak İzmirli mülkü ile bitişik olan bir bâb aşçı dükkânını vakfetmiştir. Vâkif, Zimmiyan ibn Kasım Mahallesi'nde bulunan, bir tarafı Çolak İzmirli mülkü ve bir tarafı Abacı Petre mülkü ile bitişik olan bir bâb bakkal dükkânını, yine aynı mahallede bulunan bir berber ve dört bâb bakkal dükkânını vakfetmiştir.

e) Vâkifin Şartları

Vâkif Seyyid Ömer Ağa, Anber Kadı Camii'nin doğu tarafında inşa etmiş olduğu medresede müderrislik vazifesini yürütecek olan Hacı Mehmed Efendi'ye günlük 10 akçe, vâkifin pederi merhum Yusuf Ağa'nın vakfetmiş olduğu kitapların muhafazası için tayin olunan Hafız-ı Kütüb Hacı Mehmed Efendi'ye günlük 10 akçe tahsis edilmiştir. Medresenin temizlik işleri için görevlendirilen kişiye günlük 6 akçe, medresede bulunan 15 adet hücre ve Anber Kadı Camii'nin batı tarafında inşa olunmuş 15 adet odanın ışıklandırılması için günlük 1'er akçe, medresenin keniflerinin aydınlatılması için günlük 4 akçe, ısıtılması için kömür bahası yıllık 1.000 akçe bütçe ayrılmıştır. Bunların yanında yıllık olmak üzere, müderris için 5 kilo ve 30 adet odada ilm gören talebe için 1'er kilodan 30 kilo pirinç tahsis edilmiştir.

Anber Kadı Camii'nde Cuma günleri vaaz vermek üzere tayin olunan Hacı Mehmed Efendi'ye günlük 10 akçe, Anber Kadı Camii ve Yeşillizâde Camii'nde Kur'ân-ı Kerîm talim eylemek için kurra tayin olunan Hafız Abdullah Efendi'ye günlük 20 akçe ücret verilmiştir.

Vakfın kitâbet, nezâret ve cibâyet görevlerini yürütmek üzere vazifelendirilen Sadık Mehmed Efendi için günlük 10 akçe tahsis edilmiştir. Ayrıca bu görevlerin Sadık Mehmed Efendi'nin evlatlarına intikal etmesi ve vâkifin evlatlarından mütevelli olanların bu görevlerde bulunmamaları şart olarak sunulmuştur. Vâkif hayatta oldukça tevliyet vazifesini kendi üzerine almıştır ve bu görev karşılığında günlük 10 akçe kendisine tahsis etmiştir. Vâkif, yukarıda bahsi geçen masraflar çıktıktan sonra arta kalan miktarın, mülklerin

tamir ve bakımına sarf edilmesini ve yine arta kalır ise kendi evlatları arasında taksim edilmesini istemiştir.

2.2.10. İsmail Ağa bin Abdullah'ın 1198/1784 Tarihli Vakfiyesi¹⁴⁶

a) Vakfın Tescil ve Tasdiki

Vakıf, 22 Cemaziyelahir 1198 / 13 Mayıs 1784 yılında kurulmuştur. Vakıf kurma işlemi, mütevellî tayin olunan Ömer Efendi ibn Mustafa huzurunda vâkıfa vekâleten Eyüp Ağa ibn Zeynel Abidin tarafından gerçekleştirilmiştir. Vakfın tescilini Filibe Kadısı Seyyid Mehmed Esad Efendi ve tasdikini ise Galata Kadısı Yaşmakçızâde Seyyid Mehmed Zeki Efendi 15 Şevval 1228 tarihinde gerçekleştirmiştir.

b) Vakfiyenin Davet Kısmı

Vakfın dibacesinde “*Hamd-i bî hadd ve senâ-yı lâ yu‘ad ol mâlikü'l-mülki ve'l-melekût Rabbü'l-izzeti ve'l-ceberût hazretine ki nüsha-i insânî ebda‘-ı uslûb üzere ibdâ‘ ve ahsen-i takvîm üzere ihtirâ‘ idüb dâr-ı cinânı a‘mâl-i hisân erbâbına ihsân eyledi ve âlâf-ı tahiyât-ı nâ ma‘dûd ve sunûf-ı teslîmât-ı gayr-ı ma‘dûd seyyid-i kâinât ve mefhar-ı mevcûdat mihr-i sipihr şeref-i dürr-i yetîm-i Kuraşî sadeî-i habîb-i ilâhî Muhammed Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerine ki kâffe-i âfâkı İslâm’a da‘vet ve dalâlet erbâbını irşâd ve hidâyet eyledi ve dahi âl u ashâb-ı kirâmına ki her biri encüm-i burc-ı dîn ve kevkeb-i evc-i yakîndür rıdvânullâhi te‘âlâ aleyhim ecma‘în.*” ibareleri ile Allah’a hamd u sena edilmiş, Resul’üne salavat getirilmiş ve Ashab-ı Kiram hazeratına ve Resul’ün ailesine dua edilmiştir.

¹⁴⁶ VGMA, Defter No: 630’2. Sayfa No: 1063. Sıra No: 675 Tarih (M. 1784, H. 1198).

Ayrıca vakfiyede geçen “*Ve mâ tukaddimû li-enfûsikûm min-hayrin tecidûhu inde'llâh*”¹⁴⁷, “*Ve mâ indekûm yenefedû ve mâ inde'llâhi bâkin*”¹⁴⁸ ayetleri ile hayr ve hasenatta bulunmanın Allah katındaki kıymeti vurgulanmıştır.

c) Vâkıfa ve Vakfa Ait Bilgiler

Vâkıfın künyesi “*Mahmiyye-i İslâmbol'da Fındıklı Câmi '-i Şerîfi kurbunda sâkin sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât râğıbu's-sadakât ve'l-meberrât Koru-yı Hümâyûn Ağası dimekle ma'rûf kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Hafız el-Hâc İsmail Ağa ibn Abdullah*” olarak verilmiştir. Bu bilgilere göre İsmail Ağa'nın, o yıllarda Padişah olan I. Abdülhamid döneminde Padişah Ormanı ağası olduğu görülmektedir. Bu vakıf hem nukud hem de gayrimenkul vakfidir.

d) Vakfın Hayrat ve Akararı

İsmail Ağa, Alacamescid Mahallesi'nde bulunan, dört tarafı Hüseyin Efendi ve Ayşe Hatun mülkleri ve mescid duvarı ile çevrili, beş fevkani oda, 11 tahtani oda, bir su kuyusu, bir çamaşırhane, kenifler, içerisinde avlu bulunan medreseyi vakfetmiştir.

Ayrıca vâkıf, Karga Hanı'nda bulunan, etrafı Hasan Bey'in habbâz dükkânı ve berber Hacı Eyüb Ağa'nın veresesi arsaları ve Halime Hatun Vakfı'na ait odaları çevrili, 13 fevkani oda, iki tahtani oda, bir fevkani otluhane, bir samanlık, bir tahta ambar, iki ahır, avluyu içine alan evini vakfetmiştir. Timurcu Köyü'nde bulunan dört tokmak ve iki adet pirinç dinki, sekiz bab ve sekiz göz ambarlar da vakfedilen diğer mallardır.

Vakfiyeye göre, bahsi geçen han, dinkler ve ambarlar senede 450 guruş getiri ile kiraya verilecektir. Ayrıca nakit paranın işletilmesi ile elde edilecek 75 guruşun da 450 guruşa eklenmesi istenmektedir. Vakfın senelik toplam geliri 525 guruş olarak hesaplanmıştır. Vâkıf ayrıca, 500 guruşu nukud vakfi olarak vakfetmiştir.

¹⁴⁷ Kur'ân, Müzzemil Sûresi, âyet: 20

¹⁴⁸ Kur'ân, Nahl Sûresi, âyet: 96

e) Vâkîfın Şartları

Vâkîf, vakfetmiş olduğu 500 guruşun rehn-i kavi veya kefil-i meli usulüyle, mütevellî eliyle, %15 oranında işletilmesini istemiştir.

Vâkîf, vakfın tevliyetini kayd-ı hayat ile üzerine almıştır. Vefat ettiği takdirde tevliyetin evladlarına geçmesini, neslinin kesilmesi durumunda vakfın fukaraya tasadduk edilmesini istemiştir.

İsmail Ağa, senelik olmak üzere, kendi inşa etmiş olduğu medresede müderrislik vazifesini ifa eden kişiye 40 guruş, medresede bulunan 16 hücrenin herbir görevlisi için yıllık 6'şar guruş, medresede hâfîzu'l-kütüb olan kişiye senelik 12 guruş, medresenin sâkîsine 18 guruş, medresede Kur'ân-ı Kerîm talim eden hocaya 10 guruş, yine medresede Şifâ-i Şerîf okutan hocaya 75 guruş, medresenin bevvabına ve temizlikçisine 12 guruş ve son olarak da medresenin muhtelif giderleri için 12 guruş tahsis etmiştir. Ayrıca vakfın cibayet ve kitabet görevini yürüten kişiye senelik 24 guruş verilmiştir. Bunun yanında vakfedilen pirinç dinklerinden senelik hasıl olan 20 kg pirinçten 4 kilosu müderrise ve geri kalan 16 kilosu ise 16 hücre görevlilerine 1'er kilo olmak üzere tahsis edilmiştir.

f) Vakfın Şahitleri

Osman bin Ömer, Mehmed ibn Ahmed, Süleyman Efendi ibn Ahmed, Nalband Mehmed ibn Abdullah, Emin bin Mustafa Halil, İbrahim Efendi ibn Hüseyin, Abdülkerim Efendi ibn Mustafa, Tahir Bey ibn Hacı Mustafa, Hasan Bey ibn Ahmed, Mustafa ibn Yahya ve Abdullah bin Murtaza'dır.

2.2.11. Mehmed Hakkı Paşa'nın 1211/1796 Tarihli Vakfiyesi¹⁴⁹

a) Vakfın Tescil ve Tasdiki

Vakıf, 15 Rebiülevvel 1211 / 18 Eylül 1796 yılında Filibe'de kurulmuştur. Vakfın kurulma işlemi, mütevellî tayin olunan Mevlevî Şeyhi Şeyh Seyyid Hasan Efendi huzurunda gerçekleşmiştir. Vakfın tescili Filibe Kadısı İmam Muhsinzâde Mehmed Emin tarafından gerçekleştirilmiştir. Vakıf, 6 Zilhicce 1211 tarihinde Anadolu Muhasebesi'nce tasdik olunmuştur.

b) Vakfiyenin Davet Kısmı

E'ûzü besmele ile başlayan vakfiyenin dibace kısmında “*Hamd-i bî gâye ve şükr-i bî nihâye ol hâlik-ı zü'l-celâl ve mâlik-i lâ yezâl hazretlerinin dergâh-ı amîmü'n-nevâline isâr olunur ki hallâk-ı âlem ve rezzâk-ı nev'-i benî Âdem'dir ve salavât-ı sâfiyât ve tahiyyât-ı vâfiyât ol seyyid-i kâinât ve mefhar-ı mevcûdât habîb-i ekrem ve Resûl-i muhterem Muhammed Mustafa sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin ravza-i mutahhara ve merkad-i mu'attaralarına iblâğ olunur ki efdal-i nev'-i beşer ve şefî'-i usât-ı mahşerdir ve dürûd-i nâ ma'dûd âl u ashâb ve etbâ' u ahbâb-ı medâci'-i aliyyelerine ihdâ olunur ki her biri sübül-i hayrâta dâ'î ve turuk-ı meberrâta sâ'îlerdür rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecma'in.*” ibareleriyle Allah'a hamd u sena, Resul'üne salat ve selam edilmiştir.

Vakfiyenin devamında “*İnne'llezîne âmenû ve amelü's-sâlihâti inne'llâhe lâ nudî'u ecre men ahsene amelen*¹⁵⁰” ve “*Ve mâ tukaddimû li-enfisiküm min-hayrin tecidûhu inde'llâhi hüve hayran ve a'zame ecren*¹⁵¹” ayet-i kerimleri ile salih amel ve hayr faaliyetlerinde bulunmanın önemi vurgulanmıştır.

Vakfiyenin son bölümünde ise Bakara Suresi'nin 181. ayet-i kerimesine yer verilerek, vakfın şartlarına mugayir iş yapanlara karşı beddua edilmiştir.

¹⁴⁹ VGMA, Defter No: 579. Sayfa No: 006. Sıra No: 004 Tarih (M. 1796, H. 1211).

¹⁵⁰ Kur'an, Kehf Sûresi, âyet 30

¹⁵¹ Kur'an, Müzzemmil Sûresi, âyet 20

c) Vâkıfa ve Vakfa Ait Bilgiler

Vâkıfın künyesi “*Hâlen Rumeli Vâlisi olan vezîr-i mevhîbet-semîr sâhibü'l-hayrât ve râgîbü'l-hasenât el-Hâc Mehmed Hakkı Paşa -yessere'llâhu mâ yürîd ve mâ yeşâ- hazretleri*” olarak verilmiştir. Buna göre vakfın kuruluşu sırasında Mehmed Hakkı Paşa Rumeli Valisi'dir. Mehmed Hakkı Paşa'nın Eğriboz Mutasarrıfı Kâmil Ahmed Paşa'nın oğlu olduğu bilinmektedir.¹⁵² Bu bir tekke vakfidir.

d) Vakfın Hayrat ve Akaratı

Vâkıf, Doriki Hoca Mahallesi'nde bulunan ve bir tarafı Meriç Nehri'ne bir tarafı Ali Ağa veresezi menziline bakan merhum Şeyh Mahmud Efendi'nin inşâ eylediği Şeyh Mahmud Tekkesi olarak bilinen bir bâb mülk menziline vakfetmiştir.

e) Vâkıfın Şartları

Vakfiyede bulunan şarta göre, vâkıf, müteveli tayin eylediği Şeyh Seyyid Hasan Efendi'nin, kayd-ı hayat ile Şeyh Mahmud Tekkesi'nde şeyh olarak istihdam edilmesini istemiştir. Şeyh Mahmud Tekkesi'nde, Şeyh Seyyid Hasan Efendi'nin evlatlarının, fakirlerin ve dervişlerin kalması şart olarak sunulmuştur. Şeyh Seyyid Hasan Efendi'nin ölümünden sonra evlatlarının tekkede şeyh olarak istihdam edilmesi istenmiştir.

f) Vakfın Şahitleri

Seyyid Ahmet Reşit Efendi, Filibe Müftüsü Osman Efendi, Hacı Eyüb Ağa, Barutboğan Hüseyin Bey, Hacı Mehmed Tahir Bey, Filibe Nâzırı Mustafa Efendi, Agavât-ı Enderûn Hacı Memiş Ağa, diğer Enderûn Hacı Hasan Ağa'dır.

¹⁵² Machiel Kiel, “Eğriboz”, *TDVİA*, C.10, s.493.

Tablo 7. XVIII. Yüzyıl Filibe Vakıfları

TARİH H/M	VAKFIN ADI
1118/1706	Solak Mehmed Bey
1132/1720	Hacı Abdurrahman Efendi
1159/1746	Mehmed Bey bin Ali
1162/1749	Mehmed Ağa bin Abdurrahman
1163/1750	Ali Ağa bin Mustafa ve Validesi
1164/1751	Osman Ağa bin Abdulfettah
1178/1765	Mehmed bin Mustafa
1194/1780	Seyh Ömer Efendi bin Şeyh Hüseyin
1197/1783	Seyyid Ömer Ağa bin Yusuf
1198/1784	İsmail Ağa bin Abdullah
1211/1796	Mehmed Hakkı Paşa

2.3. XIX. Yüzyıl Filibe Vakıfları

Bu yüzyılda toplam 7 adet vakfin kuruluş senedine ulaşılmıştır. Bu vakıfların listesi şöyledir: Hafız Osman Efendi ibn Mustafa Vakfı, Molla Ali Efendi bin Ali, Nazife Hanım bint Halil bin Ahmed Bey, Hacı Mehmed Efendi bin Hüseyin Ağa Vakfı, Emine Hanım ibnet Ahmed Bey Vakfı, İzzet Bey Vakfı, Şeyh Hasan Efendi ibn Hacı Ali Vakfı.

2.3.1. Şeyh Hasan Efendi ibn Hacı Ali'nin 1254/1838 Tarihli Vakfiyesi¹⁵³

a) Vakfın Tescil ve Tasdiki

Vakıf, 22 Aralık 1838 yılında kurulmuştur. Vakfın kurulma işlemi Şeyh-Seyyid İbrahim Efendi ibn Ali Efendi huzurunda gerçekleşmiştir. Vakfın tescili, Filibe Kadısı Nevşehirli İbrahim Edhem tarafından gerçekleşmiştir. Vakıf, 25 Cemaziyelahir 1261'de Evkaf-ı Hümayun Nazırı Seyyid Mehmed Hasib Paşa tarafında tasdik edilmiştir.

b) Vakfiyenin Davet Kısmı

Vakfiyenin dibace kısmında Allah'a hamd u sena ve Hz. Muhammed'e salat ve selam getirilmiştir: *"Hamd-i cemîl-i mevfûr ve şükr-i cezîl-i gayr-ı mahsûr ol vâkıf-ı zamâir ve hafâyâ-yı serâir olan cenâb-ı mücid-i âmme-i mümkünât ve münşî-i kâffe-i masnûât te'âlâ şânuhu ani'ş-şebîh ve'l-mesîl ve tekaddes zâtuhu ani'n-nazîri ve'l-adîl hazretlerinin dergâh-ı kuds ve bâr-gâh-ı mukaddesine sezâvâr ve vâcibü'l-iktizâdur ki envâ'-ı benî Âdem'i kudret-i kâmile ve hikmet-i şâmile birle inşâ ve ihtirâ' idüb dünyâyı mezra'a-i âhiret ve ûlâ-yı zerî'a-i âfiyet eyledi salavât-ı tayyibât ve tahiyyât-ı hâlisât ol sultân-ı cumhûr-ı enbiyâ ve unvân-ı menşûr-ı asfiyâ mazhar-ı feyz-i hakâyık hâfız-ı esrâr-ı dekâyık imâm-ı Ka'be-i kuds ve hümmâm-ı Medîne-i üns sadr-ı suffa-i safâ Muhammedeni'l-Mustafa sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin meşhed-i mu'attar ve merkad-i münevverlerine olsun ki vücûd-ı şerîfi sebeb-*

¹⁵³ VGMA, Defter No: 581'1. Sayfa No: 197-202. Sıra No: 202 Tarih (M. 1838, H. 1254).

i [îcâd-ı kevn ü mekân ve bâ'is-i hilkat-ı ins ü cân oldu ve tahıyyât-ı bî gâye ve teslîmât-ı mâ lâ nihâye âl u evlâd-ı kirâm ve ashâb-ı zevi'l-ıhtirâmına olsun ki her biri sırât-ı müstakîmde necm-i hüdâ ve felek-i ihtidâda şems-i duhâ oldular rıdvanullahi te'âlâ aleyhim ecma'în.”

Vakfiyenin sonunda ise Bakara Suresi 181. Ayete yer verilmiştir. Ayrıca müctehid imamların vakıf hususundaki görüşlerine de yer verilmiştir.

c) Vâkıfa ve Vakfa Ait Bilgiler

Vâkıfın künyesi “*Medîne-i Filibe’de Muhsin Fakih Mahallesi sükkânından ve tarîk-i Kâdiriyye meşâyihinden zâtı zeyl-i vesıkada muharrerü’l-esâmî müslimînin ta’rîfleriyle mu’arref sâhibü’l-hayrât ve râğibü’l-hasenât es-Seyyid eş-Şeyh Hasan Efendi ibn el-Hâc Ali*” olarak verilmiştir. Bu bilgidен hareketle vâkıfın Kadirî şeyhi olduğu anlaşılmaktadır. Bu vakıf Zâviye-i Kâdiriyye Vakfı’dır.

d) Vakfın Hayrat ve Akarâtı

Vâkıf, Muhsin Fakih Mahallesi’nde bulunan bir tarafı Sarrâc Mehmed Ağa menzili, iki tarafı Hacı İbrahim Ağa menzili, bir tarafı Mustafa Ağa menzili ve bir tarafı da yola bakan, fevkani bir bab oda, iki matbah, iki bab samanhanе ve tahtında bir bab ahır, bir divanhane, tahtani bir bab sofa, bir kiler, bir su kuyusu, üç bab odadan müteşekkil dahiliye ve hariciyeli bir bab mülk menzilini Kâdiriyye Tekkesi olmak üzere vakf etmiştir.

e) Vâkıfın Şartları

Vâkıf Hasan Efendi, vakıf olarak kurmuş olduğu Kâdiriyye Zaviyesi’ne post-nişin olarak kendisini uygun görmüştür. Vefatından sonra evlatlarından bu vazifeye layık bir kimsenin post-nişin olmasını istemiştir. Eğer ki nesli kesilir de evladı kalmaz ise halifeye, eğer halife de bulunmaz ise Dârü’l-hilâfeti’l-Aliyye’de İsmail-i Rûmî Tekkesi’nde erşed halifeye görevin tevdi edilmesini istemiştir. Görevi tevdi edecek kimse bulunmaz ise gayrimenkullerin fakirlere tahsis edilmesini şart olarak sunmuştur.

f) Vakfın Şahitleri

Mevlevî Şeyhi Ali Efendi, Uşşâkî Şeyhi Said Efendi, Sa'dî Şeyhi Said Efendi, Kâdirî Şeyhi İsmail Efendi, Kâdirî Şeyhi Mehmed Efendi, Sa'dî Şeyhi Murad Şerif Efendi.

Şuhud kısmından anlaşılacağı üzere Mevlevî, Uşşâkî, Sa'dî ve Kâdirî tarikatlerine mensub şeyhlerin bir araya gelmeleri ve bir Kâdirî Zaviyesi Vakfı'nın kurulmasında şahitlik etmeleri tarikatler arası ilişkinin müspet olduğunu göstermektedir.

2.3.2. Molla Ali Efendi bin Ali'nin 1260/1844 Tarihli Vakfiyesi¹⁵⁴

a) Vakfın Tescil ve Tasdiki

Vakıf, Filibe'nin Tatarân Mahallelerinden Korucu Mahallesi'nden Molla Ali bin Ali tarafından 2 Şevval 1260 / 15 Ekim 1844 yılında kurulmuştur. Vakfın kurulma işlemi mütevellî tayin olunan ve Molla Ali'nin biraderi Molla Ahmed huzurunda gerçekleşmiştir. Vakfın tescili Filibe Kadısı Ali tarafından yapılmış ve vakıf 16 Safer 1281 / 21 Temmuz 1864 tarihinde ise Evkaf-ı Hümayun Nazırı Abdülhamid Ferid Efendi tarafından tasdik olunmuştur.

b) Vakfiyenin Davet Kısmı

Vakfiyenin dibace kısmında “*Hamd-i bî hadd ve senâ-i lâ yu'add ol mâlikü'l-mülk hazretlerine lâ yıkdur ki vâkıf-ı ahvâl-i mahlûkât ve kâşif-i esrâr-ı müşkilât ve mevcûdât ol Resûl-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerine olsun ki efdal-i efrâd-ı beşer ve şefî'-i rûz-ı mahşerdür ve dahi al-i ebrâr ve Ashâb-ı ahyârlarına olsun ki her evc-i sipihr-i hüviyyetde nücûm-ı kibâr ehl-i velâyetde âlî mikdârlardur*

¹⁵⁴ Halit Eren; Önder Bayır; Mustafa Oğuz; Zekai Mete, *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları Vakfiyeler Bulgaristan*, IRCICA, C.1, İstanbul 2012, s.183-185. VGMA, Defter No: 583 Sayfa No: 197 Sıra No: ? Tarih (M. 1747, H. 1160).

rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecma'in” ibareleriyle Allah’a hamd ve Resul’üne salavat getirilmiştir.

Vakfiyede “*ed-dünyâ mezra'atü'l-âhire*” hadîs-i şerîfi ve “*ve mâ tukaddimû*” ayet-i kerimesine yer verilmiştir. Bu hadis ve ayet kısaltılarak verilmiştir. Ayrıca vakfiyenin sonunda Bakara Suresi’nin 181. Ayetine atıfta bulunulmuştur.

c) Vâkıfa ve Vakfa Ait Bilgiler

Vâkıfın künyesi, “*Medîne-i Filibe humiyet ani'l-âfât ve'l-beliyye Tatarân Mahallesi'nde Korucu Mahallesi sâkinlerinden ashâb-ı hayrâtdan Molla Ali bin Ali*” olarak verilmiştir.

Vakfedilenler gözönünde bulundurulduğunda vakfın gayrimenkul vakıf olduğu anlaşılmaktadır.

d) Vakfın Hayrat ve Akarâtı

Vâkıf Molla Ali, Korucu Mahallesi’nde bulunan ve etrafı Gülâbî Molla Ahmed, Tokâdî Mustafa, Çulluklu Abdullah, Yusuf bin Seyyid Ali, Hüseyin Keyhüda, Yangöz Ali, Topçu Mehmed, Çiftlikçi İlya, Zımmî Manoleko, Zımmî Kassâb Hırso ve Zımmî Bostânî Mino ve Kirişçi Kosta mülkleri ve arsaları ile sınırlı olan ve Süleymaniye Vakfı’na yıllık 64 akçe mukta’a-i zemini olan arsası üzerinde bulunan üç bab tahtânî oda, bir ahır, bir sundurma, bir bab çömlekçi kârhânesi, bir sundurma, sekiz dönümlük sebze bostanı ve dolabını vakfetmiştir.

e) Vâkıfın Şartları

Vâkıf, tevliyet görevini kendi üzerine almıştır. Vefatı üzerine, sırasıyla evladlarının, akrabalarının ve Korucular Mahallesi mescidinde imam olan kişinin müteveli olması şart olarak sunmuştur.

Vâkıf, sekiz dönümlük sebze bostanı ve çömlekçi kârhânenin kiralanması ile hasıl olacak paradan senelik on iki guruşun Tatarân Mahallesi’nde bulunan Hoşkadem Ağa Camii’nde vaiz olan kimseye verilmesini istemiştir. Aslıhan

Mahallesi'nde bulunan ve Voynuk Beyi Mehmed Efendi tarafından yapılan camide cüzhan tayin olunan Müezzin Ali, her gün bir cüz okuyup sevabını Hz. Muhammed'in ve vâkıfın kendisinin ve ebeveyninin ruhlarına hediye eylemek mukabilinde günlük iki akçe karşılığında vazifelendirilmiştir. Bu camide imam ulunan kimsenin de bu vazifenin nazırı olması istenmiştir.

f) Vakfın Şahitleri

Voynuk Ağası Mehmed Efendi Camii imamı Süleyman Efendi, Kâtib Osman Efendi, Molla Yusuf, Molla Nebi ve Eyüb Beşe'dir.

2.3.3. İzzet Bey bin Hüseyin'in 1264/1848 Tarihli Vakfiyesi¹⁵⁵

a) Vakfın Tescil ve Tasdiki

Vakıf, 25 Zilkade 1264 / 23 Ekim 1848 tarihinde kurulmuştur. Vakfiyede vakfın kuruluşuna dair tescil ve tasdik bölümü yazılı değildir. Vakfiyenin sonunda bulunan "Cemâ'at-ı İslâmiyye¹⁵⁶ vakıf şu'besi defterlerinde mukayyed bulunan vakfiyenin sûreti olup şuhûddan âri bulunduğu tasdik olunur" ibaresinden vakfiyenin suret olduğu anlaşılmaktadır.

b) Vakfiyenin Davet Kısmı

Vakfiyenin dibace kısmı yazılmamıştır. Vakfiyenin son bölümünde Bakara Suresi'nin 181. ayetine yer verilmiştir.

¹⁵⁵ VGMA, Defter No: 988. Sayfa No: 239-240. Sıra No: 146 Tarih (M. 1848, H. 1264).

¹⁵⁶ Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan'da Cemaati İslamiyye ve Vakıf Kurumları", Vakıflar Dergisi S.25, ss.297-308, s.297. Bulgaristan'da Türk-İslam toplumunun en yaygın örgütlerinden biri olan ve 1864-1868 yılları arasında Mithad Paşa'nın Tuna Vilayeti Valiliği sırasında kurulan bir örgüttür. Bu örgütün amacı mütevelliler tarafından iyi yönetilmediği düşünülen vakıfların mahallî idareler altında birleştirilerek yönetilmesidir.

c) Vâkıfa ve Vakfa Ait Bilgiler

Vakfiyede vâkıfın künyesi “*Medîne-i Filibe eşrafından müteveffâ İzzet Bey ibn Hüseyin Bey*” olarak verilmiştir. Vâkıf ile alakalı başka bir bilgi mevcut değildir.

d) Vakfın Hayrat ve Akararı

Vâkıf İzzet Bey, Filibe’ye yarım saat mesafede bulunan Dink-i Cedid olarak bilinen iki tokmak pirinç dinkini, dört un değirmenini, beş adet anbarını ve iki dönüm arsasını, ismi geçen yerlerin bakım ve onarım giderlerinin karşılanması ve arta kalan miktarın da işletilmesi üzere vakfetmiştir.

e) Vâkıfın Şartları

Gayrimenkullerinden hasıl olan kira gelirlerinin %15 oranında işletilmesi ile hasıl olan meblağdan, Gazi Şehabeddin Paşa Camii’nde ikindi namazını müteakip hatm-i şerif duasını icra etmek üzere ser-cüzhan olarak tayin olunan Hafız Abdülcelil Efendi’ye aylık 25 guruş, Hafız İsmail ibn Hacı Abdurrahman, Kara Molla Süleyman Efendi ve Hafız Salih ibn Şeyh Said’e aylık 17’şer guruş tahsis edilmiştir.

Kira gelirleri ve nakit paranın işletilmesinden hasıl olan miktardan yıllık 600 guruşun, Hacc mevsimlerinde Hicaz Bölgesi’ne giden güvenilir bir kimseye teslim edilmesi ve bu kişinin de bu miktarın yarısını Medine-i Münevvere’deki ihtiyaç sahiplerine ve diğer yarısını da Mekke-i Mükerre’deki fakirlere taksim ve tasadduk edilmesi şart olarak sunulmuştur. Yukarıda bahsi geçen şartların yerine getirilmesinde zorluk yaşanır ise mezkûr meblağın Filibe’de ilm tahsil eden talebelere taksim ve tasadduk edilmesi istenmiştir.

Giderler çıkıldıktan sonra arta kalan meblağın %15 hesabı üzere işletilmesi ile hasıl olacak miktarın bir bölümü hayır ve hasenat için gerekli yerlere tahsis edildikten sonra arta kalan paranın da yine işletilmesi istenmiştir. Vâkıf, vakıfta bulunan paranın 40.000 guruş oluncaya kadar muhafaza edilmesini ve bu amaç doğrultusunda evladlarına para verilmemesini istemiştir.

Mütevelliiye aylık 80 guruş tahsis edilmiştir. Vakfiyede şahitler kısmı bulunmamaktadır.

2.3.4. Nazife Hanım bint Halil bin Ahmed Bey'in 1269/1853 Tarihli Vakfiyesi¹⁵⁷

a) Vakfın Tescil ve Tasdiki

Vakıf, Gurre-i Receb 1269 / 4 Mart 1853 tarihinde kurulmuştur. Vakfın kuruluş işlemleri Mehmed Said Ağa ibn Hacı Hüseyin ve Hacı Ömer Ağa ibn Ali'nin şahitlikleri ile Ahmed Edib Ağa ibn Derviş Mehmed'in vekaletiyle Seyyid Ahmed Ağa ibn Abdullah huzurunda gerçekleşmiştir.

Vakfın tescili Çırpan Kazası'ndan Bâlîzâde Seyyid Mustafa Rifat bin Seyyid Mehmed Emin tarafından yapılmıştır. Vakfın tasdiki ise 24 Zilkade 1270 / 18 Ağustos 1854 tarihinde Evkaf-ı Hümayun Nazırı Ahmed Ziver Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir.

b) Vakfiyenin Davet Kısmı

Dibace kısmında hamdele ve salvele kısmı kısa tutulmuştur: “*El-Hamdü li'llâhi Rabbi'l-âlemîn ve's-salâtu ve's-selâmu alâ-seyyidinâ Muhammedin ve alâ-âlihi ve sahbihi ecma'in.*” Vakfiyenin son bölümünde Bakara Suresi'nin 181. ayetine yer verilmiştir.

c) Vâkıfa ve Vakfa Ait Bilgiler

Vâkıfenin künyesi “*Filibe Sancağı dâhilinde Çırpan Kasabası mahallâtından Câmi'-i Atîk Mahallesi'nde sâkine sâhibetü'l-hayrât ve'l-hasenât ve râgîbü's-sadakât ve'l-meberrât Nazife Hanım ibnet Halil bin Ahmed Bey*” olarak verilmiştir.

¹⁵⁷ VGMA, Defter No: 582. Sayfa No: 215. Sıra No: 148 Tarih (M. 1853, H. 1269).

d) Vakfın Hayrat ve Akararı

Vâkife Nazife Hanım 100 guruşu vakfetmiştir.

e) Vâkifenin Şartları

Vâkife, 100 guruşunu %15 hesabı üzere işletilmek üzere vakfetmiştir. Vâkife, bu paradan hasıl olacak gelirden günlük iki akçeyi, Şükriye Camii'nin bitişiğinde inşâ etmiş olduğu medresenin müderrisine tahsis etmiştir. Geri kalanı ile ise medresenin bakım ve onarım işlerinin görülmesini istemiş ve vakfın tevliyetini kendi üzerine almıştır.

f) Vakfın Şahitleri

Hâfız Emin Efendi, Mehmed Said Ağa, El-Hâc Ömer Ağa, Sabuncu Ahmed Ağa ibn Mustafa, El-Hâc Yusuf Ağa.

2.3.5. Emine Hanım ibnet Ahmed Bey'in 1269/1853 Tarihli Vakfiyesi¹⁵⁸

a) Vakfın Tescil ve Tasdiki

Vakıf, 13 Cemaziyelevvel 1269 / 22 Şubat 1853 tarihinde kurulmuştur. Vakfın kurulma işlemi vâkifenin eşinin vekaletiyle ve Hüseyin Efendi ibn Mehmed, Mehmed Ağa ibn Selim ve Mehmed Ağa ibn Yusuf'un şahitlikleri ile Hacı Şaban Ağa ibn Mehmed Emin huzurunda gerçekleşmiştir.

Vakfın tescil işlemi, Çırpan Kazası'ndan Bâlîzâde Seyyid Mustafa Rıfat bin Seyyid Mehmed Emin bin Seyyid Mehmed Esad tarafından gerçekleştirilmiştir. Vakfiyenin başında Seyyid Mustafa Rıfat'ın mührü bulunmaktadır.

¹⁵⁸ BOA Ev. VKF, Dosya No: 3, Gömlek No: 1 Tarih (M. 1853, H. 1269).

b) Vakfiyenin Davet Kısmı

Vakfiyenin dibace kısmı kısa bir hamdele ve salvele ile oluşturulmuştur: “*El-Hamdü li’llâhi Rabbi’l-âlemin ve’s-salâtu ve’s-selâmu alâ-seyyidînâ Muhammed ve alâ-âlihi ve sahbihi ecma’in.*”

Vakfiyenin sonunda ise birçok vakfiyede olduğu gibi Bakara Suresi’nin 181. ayetine yer verilmiştir.

c) Vâkıfa ve Vakfa Ait Bilgiler

Vâkıfenin künyesi “*Filibe Sancağı dâhilinde Çırpan Kasabası mahallâtından Câmî’-i Cedîd Mahallesi’nde sâkine sâhibetü’l-hayrât ve’l-hâsenât ve râgîbetü’s-sadakât ve’l-mebrûrât Emine Hanım ibnet Ahmed Bey ibn Ali*” olarak verilmiştir.

d) Vakfın Hayrat ve Akarâtı

Vâkıfe Emine Hanım, Cami-i Cedid Mahallesi’nde bulunan iki taraftan Ahmed Bey menzili ve iki tarafından yol geçen bir bab menzilini, Ali Efendi Medresesi’ni, Topkoru’da bulunan arazisini, bir taraftan Bekçi Salih ve bir taraftan Yahya ve bir taraftan Hacı Rüstem Ağa bağları ve bir taraftan Zağra-i Atik Kazası’na bağlı yol ile mahdud iki evlek ve aynı yerde bulunan bir taraftan Muhtab Süleyman Ağa ve iki taraftan Tüfenkçi Mehmed ve bir taraftan Hacı Rüstem Ağa bağları ile mahdud bir dönüm bağını vakfetmiştir. Vâkıfe ayrıca 600 guruşunu %15 oranında işletilmek üzere vakfetmiştir.

e) Vâkıfın Şartları

Vâkıfe, Ali Efendi Medresesi’nin müderrislik vazifesini Uzuncaabad Hasköy Kazası’ndan Ali Osman Efendi ibn Hasan’ın yürütmesini ve onun vefatı vuku bulursa yerine ulemadan yetkin bir müderrisin gelmesini istemiştir. Ayrıca müderrislerin talebelerle birlikte medresede bulunması noktasında talepte bulunmuştur.

Bağlarının ıslah edilip işlenerek bir akar oluşturulmasını ve hasıl olacak gelirin 600 guruş ile birleştirilerek %15 hesabı üzere işletilmesini istemiştir.

Bu işletimden hasıl olacak nemanın medresede görevli müderrise verilmesi uygun görülmüştür. Vakfın tevliyeti ise Hacı Şaban Ağa'ya tevdi edilmiştir. Onun vefatı üzerine Cami-i Atik Mahallesi'nden Hafız Abdülvehhab ondan sonra da onun kardeşleri Hafız Mustafa ve Ali ve Emin ve İsmail'e tevliyet görevinin devredilmesi istenmiştir.

f) Vakfın Şahitleri

Hâfız Emin Efendi ibn Numan, Hâcî Hüseyin Ağazâde Mehmed Said Ağa, Kulaşoğlu Ahmed Ağa ibn Mustafa, Arnabud Hacı Abdülfettah Ağa, Hacı İmâmoglu Mehmed, Arif Ağa ibn el-Hâc Mustafa, Muhzır es-Seyyid Ahmed Ağa.

2.3.6. Hacı Mehmed Efendi bin Hüseyin Ağa'nın 1280/1863 Tarihli Vakfiyesi¹⁵⁹

a) Vakfın Tescil ve Tasdiki

1 Receb 1280 / 12 Aralık 1863 tarihinde Said Efendi ibn Mehmed Salih huzurunda kurulmuştur. Vakfın tescili Uzuncaabad Hasköy'de Seyyid Mustafa Hilmi tarafından yapılmış, tasdiki ise 27 Şevval 1280 / 5 Nisan 1864 tarihinde Evkaf-ı Hümayun Nazırı Seyyid Abdülhamid Ferid Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir.

b) Vakfiyenin Davet Kısmı

Vakfın dibacesinde hamdele ve salvele kısmı şu şekilde yazılmıştır: “*El-Hamdü li'llâhi'llezi e'azze havâssa ibâdihi bi-sarfi emvâlihîm ilâ-envâ'i'l-hayrât ve e'ânehüm alâ-iktisâbi asnâfi'l-mehâmidi ve'l-meberrât ve's-salâtu ve's-selâmu alâ-resûlihi ve nebîyyihi Muhammedin hayri'l-berîyyât ve alâ-âlihi ve ashâbihi ilâ-yevmi yestezillü'l-mer'u tahte's-sadakât.*”

¹⁵⁹ VGMA, Defter No: 583. Sayfa No: 176. Sıra No: 153 Tarih (M. 1863, H. 1280).

c) Vâkıfa ve Vakfa Ait Bilgiler

Vâkıfın künyesi “*Vilâyet-i Rumili’de Medîne-i Filibe Sancağı’nda vâki’ Uzuncaâbâd-ı Hasköy Kasabası mahallâtından Osman Fakih Mahallesi sükkânından el-Hâc Mehmed Efendi ibn Hüseyin Ağa*” olarak verilmiştir.

d) Vakfın Hayrat ve Akarâtı

Vâkıf Hacı Mehmed Efendi, 3.200 guruşu vakfetmiştir.

e) Vâkıfın Şartları

Vâkıf Hacı Mehmed Efendi, 3.200 guruşu senelik %15 hesabı üzere işletilmek üzere vakfetmiştir. Vâkıf tevliyet vazifesini kendi üzerine almış ve bu görev için yıllık 150 guruş tahsis etmiştir. Yıllık 150 guruş medresenin tamir ve bakım masrafları için ve 30 guruş medresenin edebhanelerinin tamir ve temizliğine ayrılmıştır.

Nakit paranın senelik işletilmesinden hasıl olan 480 guruştan senelik 150 guruş Cami-i Cedid Mahallesi’nde vâkıf tarafından inşa edilmiş olan Yeni Medrese’nin müderrisine tahsis edilmiştir.

f) Vakfın Şahitleri

Müftî-i Belde Abdurrahim Efendi, El-Hâc Hâfız Mehmed Ali Efendi, Muharremzâde Sadullah Ağa, Haffâf el-Hâc İbrahim Ağa, A’zâdan el-Hâc Mustafa Efendi, A’zâdan Sipâhi Ahmed Ağa, El-Hâc Ahmed Ağa, Uncuzâde Hâfız Mehmed, Hâfız Mahmud Efendizâde Molla İbrahim, Hâfız Ali ibn Rüstem Ağa, Boyacı Ahmed oğlu Abdullah.

2.3.7. Hafız Osman Efendi ibn Mustafa'nın 1284/1867 Tarihli

Vakfiyesi¹⁶⁰

a) Vakfın Tescil ve Tasdiki

Vakıf, 13 Safer 1284 / 16 Haziran 1867 tarihinde Hacı Mustafa Efendi ibn Abdullah mahzarında kurulmuştur. Vakfın tescili Filibe'de Gelenbevîzâde Said Efendizâde Mahmud Azîz tarafından yapılmıştır. Ayrıca, 20 Receb 1284 / 17 Kasım 1867 tarihinde Evkaf-ı Hümayun Nazırı Seyyid Abdülhamid Ferid Efendi tarafından da tasdik edilmiştir.

b) Vakfiyenin Davet Kısmı

Vakfiyenin dibace kısmının muhtelif yerlerinde İhlas Suresi'nin ayetleri kullanılmış ve metine edebî bir ahenk katılmaya çalışılmıştır: “*Nukûd-ı hâlisâ-i mehâmid-i bî-hadd ve ukûd-ı cevâhir-i esniyye-i lâ yu'add ol zât-ı pâk-i ahad cenâb-ı Allahu's-Samed dergâh-ı emcedine ref' ve medd olunur ki akdesiyyet-i zât-ı ulyâsı lem yelid ve lem yûled nazm-ı celîliyle mansûs ve müberhen ve a'zamiyyet-i şân-ı kibriyâsı ve lem yekûn lehu küfüven ahad tetimme-i kerîmesiyle vâzih ve rûşendür vürûd-ı bisyâr ve tahîyyet-i bî-şumâr ol mahbûb-ı cenâb-ı perverdigâr Rasûlü's-sakaleyn Ahmed-i muhtâr ravza-i pür-enverine bezl ve îsar olunur ki sadr-ı menşûr-ı câh-ı risâleti hâtemü'n-nebiyyîn ve rahmeten li'l-âlemîn unvân-ı müstetâbiyle pür-zîver ve kadr-i bihîn-i zât-ı sa'âdeti “Lev lâke lev lâke lemâ halaktü'l-eflâk” hitâbiyle mutarrez ve müşerrefdür sitâyiş-i bî-hisâb mecmû'-ı âl ü ashâb-ı meşâhid-i misknâbına bahş ve îhab olunur ki her biri necm-i sipehr-i dîn ve müş'ir-i şâh-râh-ı ehl-i yakîndir ba'de ifâ-yı âyin-i merâsim-i vacibü't-takdîm bâ'is-i hoşnümâ-yı kilik-i kavîm budur ki...” Vakfiyenin son bölümünde Bakara Suresi'nin 181. ayetine yer verilmiştir.*

c) Vâkıfa ve Vakfa Ait Bilgiler

Vakfın künyesi “*Medîne-i Filibe nevâhisinden Kanoş Nahiyesi'ne tâbi' Göklene Karyesi ahâlisinden olub karye-i mezbûrede vâki' müteveffâ*

¹⁶⁰ VGMA, Defter No: 988. Sayfa No: 015. Sıra No: 010 Tarih (M. 1867, H. 1284).

Mustafa Ağa'nın binâ eylediği mescid-i şerife muahharan minber vaz'ıyla câmi'-i şerîfin bâ-berât-ı âlî-şân hatîbi bulunan sâhibü'l-hayrât Hâfız Osman Efendi ibn Mustafa'' olarak verilmiştir. Buna göre Merhum Mustafa Ağa tarafından yapılan mescidin alınan berat ile camiye dönüştürüldüğü ve bu vakfın kurucusunun da caminin hatibi olduğu anlaşılmaktadır.

d) Vakfın Hayrat ve Akarati

Vâkîf Hafız Osman Efendi 2.000 guruş vakfetmiştir.

e) Vâkîfın Şartları

Vakfiyede meblağın hangi oranda işletileceğine dair bir ibare bulunmamaktadır. Tevliyet vazifesini kayd-ı hayat ile kendi üzerine alan vâkîf, bu görev için kendisine yıllık 40 guruş tahsis etmiştir. Vefatı vaki olursa, evladlarının mütevellî olmasını eğer ki nesli kesilir ise mezkûr camide imam bulunan kimsenin mütevellî olmasını istemiştir.

Ayrıca mezkûr camide imamet vazifesini ifa eden kimseye yıllık 180 guruş, caminin tamir ve onarım masrafları için yıllık 35 guruş ve caminin aydınlatma giderleri için senelik 15 guruş tahsis edilmiştir.

f) Vakfın Şahitleri

Serküttâb İsmail Hakkı Efendi, Kâtib el-Hâc Mehmed Şevki Efendi, Kâtib Hüseyin Efendi, Kâtib Şerîf Efendi, Mukayyid Refî'i Efendi, Mukayyid Ali Efendi, Mukayyid Şükrü Efendi, Mukayyid Ebubekir Efendi, Mukayyid Mehmed Efendi, Mukayyid Tahsin Efendi, Muhzırbaşı Hüseyin Ağa, Muhzır Ömer Ağa, Muhzır İbiş Ağa, Muhzır Ahmed Ağa.

Tablo 8. XIX. Yüzyıl Filibe Vakıfları	
TARİH (H/M)	VAKFIN ADI
1254/1838	Şeyh Hasan Efendi ibn Hacı Ali
1260/1844	Molla Ali Efendi bin Ali
1264/1848	İzzet Bey bin Hüseyin
1269/1853	Nazife Hanım bint Halil bin Ahmed Bey
1269/1853	Emine Hanım ibnet Ahmed Bey
1280/1863	Hacı Mehmed Efendi bin Hüseyin Ağa
1284/1867	Hafız Osman Efendi ibn Mustafa

III. BÖLÜM

3. XVIII. VE XIX. YÜZYIL FİLİBE VAKIFLARININ ŞEHRİN SOSYAL VE İKTİSÂDÎ HAYATINA KATKILARI

Osmanlılar'da şehir asker ile fethedilir vakıf ile inşâ edilirdi. Barkan'ın da eserinde belirttiği üzere, Osmanlı hinterlandına alınması tahayyül edilen şehirlere Kolonizatör Türk dervişleri denilen insanlar gönderilip, bölge halkının evvela gönülleri fethedilirdi. Akabinde gerçekleşen fetihle birlikte şehir yağma ve talan edilmeden Osmanlı hakimiyetine dahil edilirdi. Son olarak ise şehrin fâtihi tarafından geniş çaplı bir vakıf kurulur ve şehre Türk-İslâm şehri hüviyeti kazandırılırdı. Osmanlı şehirlerinin önemli bir bölümü vakıflar ile şekillendirilmiştir. İster büyük şehirler olsun ister sancak, kaza, nahiye, kasaba, köy gibi daha küçük yerleşim birimleri olsun insanların bulunduğu bütün yerlerde vakıf eserleri arz-ı endam etmiştir. Bu sayede, Osmanlıların yönetimi altındaki bütün bölgelerde Türk-İslâm şehri prototipi uygulanmıştır. Bunun yanı sıra bölgelerin sosyal ve iktisâdî ihtiyaçları devlete bağımlılık asgari seviyede tutularak vakıflar vesilesiyle giderilmiştir.

Osmanlıların Avrupa'ya açılan kapısı olan Filibe şehri için de aynı durum söz konusu olmuştur. Filibe'nin Osmanlı hakimiyetine girdiği yıllardan başlamak üzere şehirde kurulmaya başlanan vakıflar şehrin görünümünü değiştirmiştir. Fetih öncesi adeta savaş alanı olarak kullanılan ve harab hale gelen şehir, özellikle şehrin fatihi Lala Şahin Paşa, Padişah I. Murad ve Şehabeddin Paşa'nın imar faaliyetleri ile şenlenmiştir. I. Murad tarafından inşa edilen Muradiye Camii şehrin merkez noktasını teşkil etmiş ve şehir bu cami etrafında şekillenmiştir. En önemlisi de Şehabeddin Paşa tarafından kurulan vakıf ile Meriç Nehri'ne yakın bir konumda inşâ edilmiş olan külliye, cami,

medrese, imaret, han ve hamambüyük canlılık katmıştır. Şehabeddin Paşa Vakfı, selâtin ve vüzerâ vakıfları içerisinde orta-ölçekli bir vakıftır.¹⁶¹

Padişah ve kumandanların örneğinde başlatılan vakıf kurma ve şehirleşme faaliyetleri Filibe ahalisi tarafından devam ettirilmiş ve bu vesile ile birçok vakıf kurulmuş ve eserler inşa edilmiştir. Bu bölümde XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Filibe’de kurulmuş vakıfların şehrin sosyal ve iktisâdî hayatına etkileri analiz edilecektir.

3.1. Sosyal Hayata Katkıları

Osmanlı vakıf sisteminde, vakıf kuranların öncelikli amacı Allah’ın rızasını kazanmak ve sadaka-i cariye yerine geçebilecek bir hayrat ortaya koyabilmek olmuştur. Bu niyet ortaya koyulduktan sonra vâkıflar vakıflarını, yaşadıkları yerin ihtiyaçlarına binaen şekillendirmişlerdir. Osmanlı vakıf sisteminde, vakıfların sosyal boyutuna dair çok ince ayrıntılara haiz sayısız ibareler bulmak mümkündür.

Vakıf hayratı arasında bütün İslâm ülkelerinde dinî nitelikli ve eğitimle alâkalı kuruluşlar (cami, mescid, medrese, dârülkur’ân, dârülhadis), sûfiler için barınma ve toplanma yerleri (zâviye, hankah, ribât, tekke), fakirlere yemek dağıtan mutfaklar (imaret), sosyal nitelikli toplantı yerleri olarak da kullanılan kabirler (türbe), sağlık kuruluşları (bîmâristan, dârüşşifâ), şehirlerde ve kırsal kesimlerde yollar, köprüler, kervansaraylar, sulama şebekeleri, kaleler, deniz fenerleri, kanalizasyonlar, su yolları, çeşmeler vb. vardı. Bunların sürekliliği vakıf mallarından elde edilen gelirlerle sağlanıyordu. Her şeyden önce müslümanların namaz kılmaları için bütün İslâm dünyasında dinî, içtimaî, hatta siyasî merkezler durumunda olan sayısız cami ve mescid vakıf halinde inşâ edilmiş, donatılmış ve bütün görevlilerine maaş verilmişti.¹⁶²

¹⁶¹H. Oruç; K. Orbay, “Filibe’de Şehâbeddin Paşa Vakfı (1632-1641)” *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2014, 19-57, s.20.

¹⁶²Yediyıldız, *18. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, s. 480.

Bu bölümde, Filibe'nin dinî hizmetler, kültürel hayat ve beledî hizmetler alanlarında vakıfların ne tür katkıları olduğuna dair vakfiyelerden yola çıkılarak analiz yapılacaktır. İmam, hatip, müezzin gibi cami görevlilerinin maaşlarının ödenmesi, camilerin bakım, onarım, aydınlatma gibi giderleri, medrese, mektep gibi mekanların müderris, muallim maaşlarının ödenmesi, bakım-onarım masrafları, talebelere burs bağlanması, kütüphaneler ve kitaplar, yol, çeşme, han, hamam gibi yapıların inşası ve bakım-onarım işlemleri bu bölümün konusunu teşkil etmektedir.

3.1.1. Dinî Hizmetler

İslâm'da dinî olan ile olmayan arasındaki ayrımı tespit edebilmek çok güç bir iştir.¹⁶³ Çünkü İslâm, bütün hayatı etkileyen ve kapsayan bir yaşam tarzı olarak kabul edilmektedir. Bu durum Osmanlı toplumu için de geçerlidir. Bu nedenle, Osmanlı vakıf sisteminde hem dini hizmetler hem eğitim hizmetleri hem de beledî hizmetler alanına giren vakıf ibareleri çok fazladır. Bu durum Filibe'de kurulmuş olan vakıfları da içermektedir. Mesela, bir hafızın camide ya da herhangi bir yerde Kur'ân-ı Kerîm öğretmesi hem dini hem de eğitim açısından değerlendirilmesi lazım gelen bir husustur. Aşağıda kronolojik olarak sıralanan vakıflarda da bu türden ibarelere rastlanmaktadır.

Osmanlı'da vakıf müessesesi, İslâm'ın her fırsatta uygulanması noktasında tavsiyelerde bulunduğu, hayır işlerinin organize edildiği bir kurum olmuştur. İster tüccarlar için borç para veren, onlar için kervansaray inşâ eden ya da çeşme yapan isterse de medrese, mektep, hamam inşâ eden bir vakıf kurulmuş olsun vâkıfların amacı her daim Allah'ın rızasını kazanmak olmuştur. Bu minvalde bütün vakıfların dinî-uhrevî amaçlar doğrultusunda kurulduğunu söylemek yanlış olmaz.

Dinî hizmetler alanının başlıca enstrümanı camiler olmuştur. Camiler hem bir ibadethane hem de sosyal ve iktisâdî hayatın çevresinde şekillendiği bir cazibe merkezi olma özelliğini havi olmuştur. 1693'te Edirne'de bulunan

¹⁶³Yediyıldız, "Vakıf", TDVİA, ss. 479-486, s. 231.

Seyyah Gemelli Careri yukarıda bahsi geçen bu özellikleri seyahatnamesinde şöyle yazıya dökmüştür: “*Bütün camilerin hayır işlerinde kullanılmak üzere büyük gelirleri vardır. Bu gelirler, akıl hastalığı, fakir halkın bakımı ve çocukların eğitimi gibi hayır işlerinde kullanılmak üzere yapılan bağışlar, verilen hediyelerdir. Bunun yanısıra Türkler camilerin yanındaki imaretlerde fakir halka bin okka pilav ve yeterli miktarda et dağıtırlar.*”¹⁶⁴Buna göre camilerin büyük alanlar kaplayan ve içinde sadece ibadet yapılan yerler olmadığı aksine sosyal ve iktisâdî hayatın kalbinde bulunduğunu söylemek yerinde olacaktır.

3.1.1.1. İbadethaneler

Evliya Çelebi'nin tespitlerine göre Filibe'de toplam 53 cami ve mescid bulunmaktadır. Kadı Yusuf Ruznâmesi'nde ise 54 adet olduğu bildirilmektedir. Ayverdi'nin tespitlerine göre, Filibe'de vakıflar vesilesiyle kayıtlara geçen 32 mescid ve 42 cami bulunmaktadır. Bu tespitlere göre Filibe'de 17. yüzyıldan 19. yüzyıla yaklaşık 20 adet ibadethane inşa edilmiştir.¹⁶⁵

Ayverdi'nin eserinde geçen ve Filibe'de Osmanlı döneminde inşa edilen ibadethanelerin isimleri şöyledir: Ahmed Ağa Camii, Alime Hatun Mescidi, Alaca Mahallesi Mescidi, Anber Kadı Camii, Aslıhan Bey Camii, Aslıhan Bey Mescidi, Baba Acem Mescidi, Bahşayış Ağa Mescidi, Bakındı Efendi Mescidi, Bey-İbn Kasım Camii, Burunsuz Camii, Cuma-Hüdavendigâr Camii, Cısr Başı Camii, Çelebi Sultan Camii, Çuhacı Sinan Mahallesi Mescidi, Emir Şeyh Camii, Eynaz Kadı Camii, Hacı Abdullah Camii, Hacı Hamza Camii, Hacı Hasan Bey Camii, Hacı Kasım Mescidi, Hacı Mesud Mahallesi Mescidi, Hacı Mustafa Efendi Camii, Hacı Ömer Mahallesi Camii, Hacı Ramazan Camii, Hacı Sadık Ağa bin Nasuh Camii, Hacı Tahir Camii, Hacı Turgud Mescidi, Halid Bey Mescidi, Halil Efendi Camii, Hacı Boğa Mescidi, Hoşkadem Mahallesi Mescidi, Hüseyin Ağa Camii, İbn Kasım

¹⁶⁴ Aybet, *a.g.e.*, s.349.

¹⁶⁵ Ayverdi, *a.g.e.*, s.26.

Mahallesi Mescidi, Atik Camii, İmaret-Şihabeddin Paşa Camii, Eyne Hoca Mescidi, İsa Kadı Çelebi Camii, Mescidi, İsmail Efendi Camii, İsmail Bey Camii, Kârhane Mescidi, Kasab Nasuh Mescidi, Kaya Mahallesi Mescidi, Kepçeci Eyne Bey Mahallesi Camii, Kireçci Mahallesi Mescidi, Koca Hüseyin Mahallesi Mescidi, Kurd Ağası Mescidi, Korucu Mehmed Bey Camii, Köprülüzâde Kethudası Mehmed Paşa Camii, İbn Rüstem Camii, Musalla Mahallesi Mescidi, Mustafa Ağa Mescidi, Mustafa Bey Mescidi, Muzaffer-Kenan Ağalar Mescidi, Nâzır Mustafa Efendi Camii, Okcular Mahallesi Mescidi, Orta Mezar Camii, Pazarbaşı Mescidi, Peşellizâde Camii, Saruca Paça-Umur Bey Camii, Seyyid Kurt Mescidi, Seyyid Mehmed Camii, Seyyid Mehmed Mahallesi Mescidi, Süleyman Ağa Camii, Şeyh Nuriddin Camii, Şeyh Nuriddinzâde Muslıhiddin Camii, Turili Hoca Mahallesi Mescidi, Turşucu-Doğramacılar Bitişğinde Cami, Uğraş Camii, Voynuk Beyi Mehmed Bey Camii, Yakub Fakih Mahallesi Mescidi, Yeşillioğlu Camii, Zağnos Paşa Camii, Zenberek Tekkesi Camii.¹⁶⁶

1874 ve 1877 tarihli Edirne Vilayeti Salnamesi'ne göre Filibe Sancağı merkezinde toplam 39 cami ve 9 mescid bulunmaktadır. 1877 tarihi Filibe'nin Osmanlı hakimiyetinden çıktığı tarih olduğundan bu rakamlar önemlidir. 1877 tarihli Edirne Vilayeti Salnamesi'ne göre, kazalarıyla birlikte Filibe Sancağı'nın genelinde ise toplam 146 cami ve 28 mescid bulunmaktadır. Bunun yanında Filibe merkezinde 13 kilise ve 1 havra, Filibe genelinde ise 46 kilise ve 5 havranın faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

a) XVIII. ve XIX. Yüzyıllardan Önce İnşa Edilen Cami ve Mescidlere Katkıda Bulunan Vakıflar

Bu bölümde, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda kurulmuş vakıflardan, Filibe'de 18. yüzyıl öncesinde inşa edilmiş cami ve mescidlere katkıda bulunanlar ile alakalı bilgiler verilecektir.

¹⁶⁶Ayverdi,s. 27-30.

- **Hüdâvendigâr Camii**

14. yüzyılın sonlarında Sultan I. Murad tarafından Filibe merkezde inşa ettirilmiştir. Cami şu anda ibadete açıktır. Hüdâvendigâr Camii, Kurşunlu Han ve Büyük Bedesten bir külliyei oluşturmaktadır. Balkanların en büyük camilerinden biridir.¹⁶⁷

- **Şehabeddin Paşa (İmaret) Camii**

Şehabeddin Paşa'nın Filibe'de inşa etmiş olduğu külliye çok büyük bir alanı kaplar. Şehabeddin Paşa, eserlerde "Kula Şahin" olarak da anılmaktadır. Neşrî eserinde "*Kula Şahin Filibe'de bir imaret yaptı*" der ve Şehabeddin Paşa ile Kula Şahin'nin aynı kişi olduklarına işaret eder. Paşa'nın Edirne, Filibe ve Sofya'da birçok eser inşa ettirdiği bilinmektedir. Bu açıdan Şehabeddin Paşa'nın Rumeli'deki önemi çok büyüktür. Şehabeddin Paşa'nın kurmuş olduğu vakıflara ait kurul senedi günümüze ulaşmamıştır. Ancak diğer vakfiyelerden Şehabeddin Paşa Vakfı'na dair yapılan atıflar, vakfin varlığına işaret eder. Caminin kitabesinde inşa tarihi 1444 yılı olarak verilmiştir. Cami günümüzde ibadete açık durumdadır.¹⁶⁸

1751 tarihli Osman Ağa bin Abdulfettah Vakfı'na ait vakfiyede, Vâkıf Osman Ağa'nın Şehabeddin Paşa Vakfı'nın katipliğini yaptığı anlaşılmaktadır. Vakfiye'de Şehabeddin Paşa Camii'nde, öğle vakitleri Muhamediyeye-i Şerîf kıraati ve Cuma gecelerinde de Yasîn-i Şerîf tilavetinin icra edilmesi ve hasıl olacak sevabın Şehabeddin Paşa ve validesinin ruhlarına ihda edilmesi için bir kişi günlük 4 akçe mukabilinde görevlendirilmiştir. Bunun yanısıra Şehabeddin Paşa Camii'nde Cumartesi günleri vaaz vermek üzere ve vakfa nezaret etmek bir vâiz günlük 4 akçe karşılığında vazifelendirilmiştir.

1848 tarihli İzzet Bey bin Hüseyin Vakfı'na ait vakfiyede, Vâkıf İzzet Bey, Gazi Şehabeddin Paşa Camii'nde ser-cüzhan olarak atanan Hafız Abdülcilil aylık 25 guruş, Hafız İsmail ibn Hacı Abdurrahman, Kara Molla Süleyman

¹⁶⁷İbrahimgil; Keleş,s. 590.

¹⁶⁸ Ayverdi, *a.g.e.*, s.42-43.

Efendi ve Hafız Salih ibn Şeyh Said'i aylık 17'şer guruş mukabilinde ikinci namazı sonrası hatm-i şerîf duasını yapmak üzere vazifelendirmiştir.

İki vakfiyeden de anlaşıldığı üzere, Şehabeddin Paşa 1444 yılında inşa etmiş olduğu cami ile kesintisiz bir hayr hizmetini Filibe toplumunun tasarrufuna sunmuştur. Cami 1444 yılından günümüze kadar ayakta kalmış ve muhtelif vakıf kurucuları tarafından hayr faaliyetine konu edilmiştir.

b) XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İnşa Edilen İbadethaneler (imam, hatib, müezzin, vaiz)

• **Solak Mehmed Bey Camii**

Filibe'nin Asenovgrad ilçesinin Krajneçna Caddesi'nde halen ibadete açık bir halde bulunan bu cami Solak Mehmed Bey tarafından 1706 Cemaziyelevvel'inde inşa ettirilmiştir.¹⁶⁹ Bu cami ile ilgili başkaca bir bilgi mevcut değildir.

• **Voynuk Beyi Mehmed Efendi Camii**

Cami, 1746 yılında Voynuk Ağası Mehmed Bey tarafından Aslıhan Bey Mahallesi'nde inşa ettirilmiştir. Vâkıf, caminin hemen yanında bir mekteb ve imam ve muallimin kullanımında olmak üzere bir ev inşa ettirmiştir.

Caminin giderleri için 224 guruş 40 akçe tahsis etmiştir. Vâkıf inşa etmiş olduğu camide, imam, hatib, cüzhan, iki müezzin, ihlashan, salahan, ferraş, devirhan istihdam etmiştir.

1844 tarihli Molla Ali bin Ali Vakfı'nın vakfiyesinde, Aslıhan Mahallesi'nde bulunan Mehmed Bey Camii'nde cüzhan tayin olunan Müezzin Ali'nin günlük iki akçe mukabilinde her gün bir cüz okuması ve sevabını Peygamber Efendimizin ve kendisinin ruhuna hediye etmesini istemiştir. Ayrıca vakfın şahitleri arasında Mehmed Bey Camii'nin imamı Süleyman Efendi'nin bulunduğu görülmektedir.

¹⁶⁹İbrahimgil; Keleş,s. 675.

- **Anber Kadı Camii**

Anber Kadı tarafından Filibe merkezde inşâ ettirilmiştir. Caminin inşa tarihi net olmamakla birlikte 1783 tarihli Seyyid Ömer Ağa Vakfı'nın kuruluş senesinde ismi geçmektedir. Cami günümüze ulaşamamıştır.¹⁷⁰

1783 tarihli Seyyid Ömer Ağa bin Yusuf Vakfı'nın Anber Kadı Camii'nde Cuma günleri vaaz vermek üzere vaiz tayin olunan Hacı Mehmed Efendi'ye bu vazifesi mukabilinde 10 akçe tahsis edilmiştir. Vakfiyede, Seyyid Ömer Ağa'nın Filibe'de inşa etmiş olduğu medrese ve hücrelerin Anber Kadı Camii'nin çevresinde bulunduğu belirtilmektedir.

- **Yeşillizâde Camii**

Filibe'de inşâ edilmiş bu cami maalesef günümüze ulaşamamıştır.¹⁷¹ Yukarıda ismi geçen Seyyid Ömer Ağa Vakfı'nda bu caminin ismi geçmektedir. Vakfiyede bulunan ibareye göre Vâkıf Seyyid Ömer Ağa, Yeşillizâde Camii'nde Kur'ân-ı Kerîm öğretilmesi için günlük 20 akçe mukabilinde Hafız Abdullah Efendi'yi vazifelendirmiştir.

1746 tarihli Voynuk Ağası Mehmed Bey Vakfı'nın şahitleri arasında bulunan Musa Efendi'nin Yeşillizâde Camii'nde hatiplik vazifesi yaptığı belirtilmiştir.

- **Hoşkadem Ağa Camii**

Ayverdi'nin tespitine göre cami Hoşkadem Mahallesi ya da Tataran Mahallesi'nde bulunmaktadır. 1844 tarihli Molla Ali Efendi bin Ali Vakfı'nın vakfiyesinde caminin Tataran Mahallesi'nde bulunduğu bildirilmektedir. Ayverdi bu durum için Hoşkadem Mahallesi'nin Tataran Mahallesi'nden ayrılmış olabileceği ihtimalini öne sürer.¹⁷² Mezkûr vakfiyeye göre, vâkıf Molla Ali, yıllık 12 guruşu Hoşkadem Camii'nin vaizine hasretmiştir.

¹⁷⁰İbrahimgil; Keleş, s. 588.

¹⁷¹İbrahimgil; Keleş, s. 652.

¹⁷² Ayverdi, *a.g.e.*, s.28.

Ayrıca 1746 tarihli Voynuk Ağası Mehmed Bey Vakfı'nın şahitleri arasında Hoşkadem Camii'nin hatibi olan Hacı İbrahim Efendi de bulunmaktadır.

- **Ahmed Ağa Camii**

1829 yılında Seyyid Ahmed Ağa tarafından Filibe Şehir merkezinde inşa edilmiştir. Şehabeddin Paşa Camii haziresinde bulunan kitabesinden cami ile alakalı bilgi edinilebiliyor:

*Sâhibu hayr ve kerem sey-yid-i erbâb-ı atâ
Her işi hayra (...)
Görecek Câmî-i Mahmudu sucûda varmış
Anı tecdîde kıyâm itdi (...)
(...) Böyle gerek sâhibi hayrât ve hamîyyet
Sadâkatıyla ola rûz-ı cezâ (...)
Cümle-i hayra muvaffak itdi Allah Kerîm
Böyle câmileri ihyâ (...düşdü bir mısra-ı cevheri (...)) tarih
Ahmed Ağa kıldı
Es-Seyyid el-Hâc Ahmed Ağa
Sene 1245 (1829-1830).¹⁷³*

Cami ile alakalı başkaca bilgi bulunmamaktadır. Ancak caminin bânisi Seyyid Ahmed Ağa'nın ismi Nazife Hanım bint Halik bin Ahmed Bey Vakfı'nın kuruluş senesinde geçmektedir. Vakfiye'ye göre, vakfın kuruluş işlemleri 1853 yılında Seyyid Ahmed Ağa mahzarında gerçekteşmiştir. Ayrıca Seyyid Ahmed Ağa, 1853 tarihli Emine Hanım ibnet Ahmed Bey Vakfı'nın şahitleri arasında da yer almıştır.

- **Hacı Mustafa Camii**

Cami ile ilgili bilgi, 1867 tarihli Hafız Osman Efendi ibn Mustafa Vakfı'nın kuruluş senedinden elde edilmektedir. Buna göre Hafız Osman Efendi'nin babası Mustafa Ağa, Filibe'nin Kanoş Nahiyesi'ne bağlı Göklene Karyesi'nde bir mescid inşa etmiştir. Bu mescidin inşa tarihi belli değildir. Mustafa Ağa'nın vefatı üzerine oğlu Hafız Osman Efendi hatibi olduğu mescidi, kurmuş olduğu vakıf vasıtasıyla ve minber vaazıyla camiye dönüştürmüştür.

¹⁷³İbrahimgil; Keleş,s. 588.

Vâkif, vakfetmiş olduğu 2.000 guruşun işletilmesi ile hasıl olan gelirden, caminin tamir ve onarım ve aydınlatma giderleri için yıllık 50 guruş ve imam maaşı için yıllık 180 guruş tahsis etmiştir.

- **Yalı Camii**

Filibe'nin Karlıova ilçesinde bulunan bu cami günümüzde ibadete açıktır. Tamir kitabesi günümüze ulaşmıştır. Kitabeye göre caminin inşa tarihi takriben 1881 senesine tekabül etmektedir.¹⁷⁴ Cami ile alakalı başka bir bilgi mevcut değildir.

*Gelüb bu makâma acep zevk u safâ itdin
Kalanlar hoş safâ kılsun du'âlar isterüz getirin.
İki yüz doksan dokuz târîhinde rûkn-i zemîn
Hâs u âmin kalbine verdi Hüdâ bir aşk-ı dîn
Bu garîb mescidi olmuşken harâb nâ bedîd
Habbezâ tecdîd olundu bi-ittifâkı 'l-müslimîn
Çâriyâr ismi şeref-bahşâ-yı zuyûr hattıyla
Oldu hat u şen müzeyyen ma'bed-i İslâm-ı dîn.*

- **Şükriye Camii**

1853 tarihli Nazife Hanım bint Halil bin Ahmed Vakfı'nın kuruluş senesinde ve ayrıca Ayverdi'nin eserinde ismi geçmektedir. Vakfiyeye göre Şükriye Camii'nin yanında bir medrese inşa edilmiştir. Ayverdi'nin eserinde caminin adı *Şükriye-Mehmed Necib Veled-i Halil Ağa Camii* olarak verilmektedir. Camiye dair başka bilgi bulunmamaktadır.

3.1.1.2. Harameyn Vakıfları

Osmanlılar Harameyn bölgesine hürmeten, bölge halkını vergiden muaf tutmuş ve insanların giderlerini devlet bütçesinden ya da vakıflardan karşılamıştır. 1527'de genel bütçenin binde on ikisi, 1690'da ise yüzde ikisi Harameyn için tahsis edilmiştir. Padişah'tan köylüsüne çeşitli vesilerle

¹⁷⁴Ibrahimgil; Keleş,s. 674.

Harameyn yararına yüzlerce vakıf kurulmuş ve insanlar bölgeye olan hürmetini göstermek üzere yarışa girmişlerdir.¹⁷⁵

Bu minvalde Filibe’de dört adet Harameyn vakfı kurulmuştur. Bunlardan, 1749 tarihli Vâkıf Mehmed Ağa bin Abdurrahman Vakfı, gayrimenkullerinden hasıl olacak gelirden 1.200 akçeyi Edirne’de bulunan Muradiye Vakfı mütevellisini kontrolünde olmak üzere Medine-i Münevvere fukarası için vakfetmiştir. Vâkıf ayrıca, neslinden vakfına tevliyet edecek birisi kalmaz ise vakfının tamamıyla Harameyn-i Şerifeyn mütevellilerinin kontrolünde tasarruf edilmesini istemiştir.

Ali Ağa ve Validesi tarafından 1750 yılında kurulan bu vakıf, gayrimenkullerden hasıl olan gelirden yıllık 200 akçeyi Medine-i Münevvere’de bulunan fukara için tahsis etmiştir. Vâkıf Ali Ağa nesillerinin kesilmesi durumunda gayrimenkullerinin Harameyn vakıflarına dahil edilmesini şart olarak sunmuştur.

Vâkıf Mehmed bin Mustafa 1765 yılında kurmuş olduğu vakıf vesilesiyle, neslinden tevliyeti üstlenecek bir kimse bulunmaması halinde vakfettiklerinin Harameyn vakıflarına dahil edilmesini istemiştir.

İzzet Bey tarafından 1848 tarihinde kurulan vakfa göre, Hac mevsimlerinde Mekke ve Medine’ye yolculuk eden kişiye senelik 600 guruş teslim edilip bu miktarın 300 guruşu Medine 300 guruşu da Mekkeli fukaraya harcanması istenmiştir.

3.1.1.3. Tekke ve Zaviye Vakıfları

Filibe’de birçok tekke ve zaviye inşâ edilmiştir. Ayverdi’nin tespit etmiş olduğu tekke ve zaviye isimleri şöyledir: Aslıhan Bey Zaviyesi, Hamza Dede Zaviyesi, Kara Dede Zaviyesi, Koca Mustafa Zaviyesi, Köşe Şeyh Zaviyesi, Mevlevihane-Âsitâne, Hasan Efendi Uşşâkî Zaviyesi, Hasan Efendi Gülşenî

¹⁷⁵ M. Sabri Küçükaşçı, “Harameyn”, *TDVİA*, C.XVI, ss.153-157, s.154.

Tekyesi, Şeyh Himmet Efendi Halvetî Zaviyesi, Şeyh Hüseyin Efendi Tekyesi, Şeyh İsmail Efendi Zaviyesi, Şeyh Mahmud Mevlevî Zaviyesi, Şeh Nuriddin Zaviyesi, Uzun Ali Zaviyesi.¹⁷⁶

1874/1877 tarihli Edirne Vilayeti Salnameleri'ne göre Filibe merkezinde toplam 13 adet hankâh bulunmaktadır. Filibe genelinde ise toplam hankâh sayısı 28'dir.

- **Şeyh Himmet Efendi Zaviyesi**

Filibe'nin Aslıhan Bey Mahallesi'nde Şeyh Himmet Efendi tarafından inşa ettirilmiş olan bu eser günümüze ulaşmamıştır.¹⁷⁷ 1780 tarihli Ömer Efendi bin Hüseyin Vakfî'nin kuruluş senesinde bulunan ibareye göre, vâkıf mezkûr zaviyenin yanında bulunan gayrimenkullerini tasarrufu, post-nişinliği ve tevliyeti kendinde olmak üzere zaviye yararına vakfetmiştir. Vâkıfın vefatı üzerine vakfın tevliyetinin Şeyh Himmet Efendi Zaviyesi'nde şeyh olan zatın tasarrufunda olması istenmiştir.¹⁷⁸

- **Şeyh Mahmud Tekkesi / Mehmed Hakkı Paşa Konağı**

Şeyh Mahmud Efendi tarafından Toriki Hoca Mahallesi'nde yaptırılmış olan bu eser Mevlevî tekkesi olarak kullanılmıştır.¹⁷⁹ Mehmed Hakkı Paşa Konağı olarak da bilinen bu yapı, 1796 yılında, Mehmed Hakkı Paşa tarafından satın alınarak Mevlevî Şeyh Mahmud Tekkesi'ne vakfetmiştir. Vâkıf, mütevellî Şeyh Seyyid Hasan Efendi'nin kayd-ı hayat ile tekkede şeyhlik vazifesini icra etmesini istemiştir. Tekkede, Şeyh Seyyid Hasan Efendi'nin evlatlarının, fukaranın ve dervişlerin barınması uygun görülmüştür. Şeyh Seyyid Hasan Efendi'nin dâr-ı bekaya irtihali gerçekleşirse evladlarının post-nişin olması vakfiyede şart olarak kayda geçirilmiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Ayverdi, s. 31.

¹⁷⁷ İbrahimgil; Keleş, s. 646.

¹⁷⁸ Bulut; Tuğrul, a.g.m.

¹⁷⁹ İbrahimgil; Keleş, s. 666.

¹⁸⁰ Bulut; Tuğrul, a.g.m.

- **Kâdirî Tekkesi**

Filibe'nin Muhsin Fakih Mahallesi'nde Kâdirî Şeyhlerinden Seyyid Şeyh Hasan Efendi bin Hacı Ali tarafından 1838 yılında inşâ ettirilmiştir. Yapı yıkılmıştır.¹⁸¹ 1838 tarihli Şeyh Hasan Efendi vakfiyesine göre vâkîf, gayrimenkullerini Kadiriyye Tekkesi yararına vakfetmiş ve tekkenin post-nişini kendisi olmuştur. Vâkîf Hasan Efendi'nin vefatı vaki olur ise evladlarının eğer nesli kesilir ise “Dârü'l-hilâfeti'l-Aliyye'de İsmail-i Rûmî Tekkesi'nde” erşed olan halifeye poşt-nişinliğin verilmesi istenmiştir.

3.1.2. Kültürel Hayat

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim sisteminin analizi için en önemli kaynaklardan biri vakıflardır. XVIII. Yüzyılda vakıf giderlerinin yaklaşık %29'u eğitim faaliyetlerine sarf edilmiştir.¹⁸² Ayrıca Çizakça'nın tespitine göre, 1585'te Bursa para vakıflarının toplam harcamalarının %40'ı eğitime ayrılmıştır.¹⁸³ Bu orandan da anlaşılacağı üzere eğitim hizmetlerini yüklenen kuruluş vakıf müessesesi olmuştur.

Vakıflar, mekteb, medrese, dârü'l-Kur'ân, dârü'l-hadîs, cami ve kütüphane gibi eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü mekânların kurulması ve ihtiyaçlarının karşılanmasında çok önemli roller üstlenmiştir.

Mekteb, Osmanlı döneminde ilkokul vazifesini görmüş olan kurum olmuştur. Bu kurumlarda, mekteb hocası öğrencilere okuma-yazma, Kur'ân-ı Kerîm eğitimi, dini bilgiler ve Türk dili ile alakalı temel bilgileri öğretirdi.¹⁸⁴ Mekteblerin inşasından, hocalarının maaşlarının tahsisine kadar bütün ihtiyaçları vakıf tarafından karşılanırdı. Ayrıca fakir öğrencilere de aylık burs bağlanırdı.

¹⁸¹İbrahimgil; Keleş,s. 609.

¹⁸²A.g.e., s. 207.

¹⁸³Çizakça, Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları, s. 209.

¹⁸⁴Yediyıldız, 18. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, s. 208.

İslâm dünyasında eğitim-öğretim alanında en önemli kurumlardan biri medreselerdir. İlk medrese Büyük Selçuklu Devleti vezirlerinden Nizamülmülk tarafından 1067’de Bağdat’ta kurulmuş ve büyük ölçüde vakıflar tarafından desteklenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda da bu sistem geliştirilerek devam ettirilmiştir. Osmanlı’da ilk medrese Orhan Bey tarafından 1330 yılında İznik’te kurulmuştur.¹⁸⁵ Bu medreselerde ders veren müderrislerin, hizmetlilerin masrafları vakıflar tarafından karşılanırdı. Ayrıca medresede öğrenim gören öğrencilerin özellikle de fakir olanlarının masrafları da vakıflar tarafından karşılanırdı. Bu öğrencilere düzenli olarak burs da bağlanırdı.

1740 yılında İstanbul’da kurulmuş olan Mustafa Efendi ibn Feyzullah Efendi Vakfı’nın vakfiyesindeki yazılı şarta göre¹⁸⁶ vâkıf, hat sanatında yetkin bir kimsenin muallimhânedeki öğrencilere güzel yazı yazmayı öğretmesini istemektedir.1831 yılında Gaziantep’te kurulmuş olan Mehmed Arif Efendi bin İshak Efendi Vakfı’nın vakfiyesine göre¹⁸⁷ Kozanla Camii’nin bünyesinde bulunan hücrelerde ve dershanede eğitim gören öğrencilerden fakir olanlarına burs bağlanmıştır. Bunların yanında fakir öğrencilere giysi ve kırtasiye yardımı yapan, maddi imkânsızlıklardan ötürü okula gidemeyen öğrencilerin okul ihtiyaçlarını karşılayan, eski kitapları tamir ettiren, yetim olan öğrencilere yardım eden, eğitim kurumlarına ve ihtiyaç sahiplerine kitaplar bağışlayan vakıflar da kurulmuştur.¹⁸⁸

Osmanlı döneminde Filibe’deki eğitim kurumları hakkında en geniş bilgiyi ünlü seyyah Evliya Çelebi vermektedir. Evliya Çelebiye göre XVII. yüzyılın ortalarında Filibe’de 71 adet sıbyan mektebi bulunmaktaydı. Bulgaristan’da Türk eğitim kurumları ekseriyetle Filibe, Sofya, Silistre, Eski Zağra, Niğbolu ve Tırnova gibi büyük şehirlerde yoğunlaşmıştır. Bahsettiğimiz bu sıbyan mekteplerine erkek Türk-Müslüman çocukları devam etmiştir. Evliya Çelebi

¹⁸⁵ *A.g.e.*, s. 211.

¹⁸⁶ “...*Ta’lîm-i fenn-i hatta mâhir ve nikât ve mezâyâ-yı kitâbetde mâhir bir kimesne mu’allimhâne-i merkûmede hâce-i meşk olub haftada iki gün ta’lîmi mukâbelesinde kendüye yevmî on akçe vazîfe i’tâ oluna...*”

¹⁸⁷ “...*Kozanlı Câmî ‘-i Şerîfi havlîsının cânib-i şimâlinde ve şarkında kâin ve birbirine muttasıl sekiz aded hücürât ve bir aded derşânedeki sâkin tûllâb-ı zevil-elbâbdan tahsîl-i ulûm için garîbiddiyâr olanların beher birine ikişer gurus ve yerlî olan talibe bir gurus...*”

¹⁸⁸ Müftüoğlu, s.76.

XVII. Yüzyılda Filibe’de 9 adet medresenin bulunduğunu belirtir. Bu medreselerden en önemlisi XVI. Yüzyılda yaptırılan Karagöz Paşa Medresesi’dir.¹⁸⁹ Filibe’de II. Murad devrinde Rumeli Beylerbeyi bulunan Kula Şahin Paşa tarafından yaptırılan medrese de önemlidir.¹⁹⁰

1874/1877 tarihli Edirne Vilayeti Salnameleri’ne göre Filibe merkezinde toplam 6 medrese bulunmaktadır. Filibe genelinde ise toplam 34 adet medrese faaliyet göstermektedir.

3.1.2.1. Medreseler

Ayverdi’nin tespitlerine göre Filibe’de 8 medrese inşa edilmiştir: Çelebi Ömer Paşa Medresesi, Hacı İsmail Ağa Medresesi, Hafız İsmail bin Abdullah Medresesi, Eynaz Kadı Medresesi, Karagöz Paşa Medresesi, Seyyid Ali Fakih Medresesi, Seyyid Mehmed Ağa Medresesi ve Şehabeddin Paşa Medresesi’dir.¹⁹¹

- **Nazır Ömer Ağa Medresesi**

Anber Kadı Camii yanında, Filibe Nazırı Seyyid Ömer Ağa bin Yusuf Ağa tarafından 1783 yılında inşa edilmiştir. Bu yapı yıkılmıştır.¹⁹² Vâkıf kurmuş olduğu vakıf vesilesiyle, müderrislik vazifesini yürütecek olan Hacı Mehmed Efendi’ye günlük 10 akçe, pederi merhum Yusuf Ağa’nın vakfetmiş olduğu kitapların muhafazası için tayin olunan Hafız-ı Kütüb Hacı Mehmed Efendi’ye günlük 10 akçe, temizlikten sorumlu görevliye günlük 6 akçe, medrese ve Anber Kadı Camii’nin batı tarafında inşa olunmuş odaların ışıklandırılması için günlük 1’er akçe, keniflerin aydınlatılması için günlük 4 akçe, ısıtılması için kömür bahası yıllık 1.000 akçe tahsis edilmiştir. Ayrıca, müderris ve talebeler için yıllık 35 kilo pirinç vakfedilmiştir.

¹⁸⁹ E. Vatansever, Osmanlı İdaresinden Sonra Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Hayatı, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Üniversitesi, Edirne 2008, s. 26-28.

¹⁹⁰ Y. Halaçoğlu, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 1991, s. 118.

¹⁹¹ Ayverdi, s.30.

¹⁹² İbrahimgil, Keleş, s. 621.

- **Koru Ağası İsmail Ağa Medresesi**

Filib'e'nin Alaca Mescid Mahallesi'nde İstanbul Koru-yı Hümâyûn Ağası Hafız Hacı İsmail Ağa bin Abdullah tarafından 1784 yılında yaptırılmıştır. Yapı yıkılmıştır.¹⁹³ Vâkıf, yıllık olmak üzere müderris maaşı için 40 guruş, hücrelerde görevli 16 kişinin maaşları için 96 guruş, hafızu'l-kütüb için 12 guruş, sâkî için 18 guruş, Kur'ân-ı Kerîm hocası için 10 guruş, Şifâ-i Şerîf Hocası için 75 guruş ve medresenin diğer masrafları için 24 guruş olmak üzere toplam 275 guruş tahsis etmiştir.

- **Nazife Hanım Medresesi**

Vâkıfe, Şükriye Camii yanında inşa etmiş olduğu medresede müderris bulunan kişinin maaşı için günlük 2 akçe, ayrıca medresenin bakım ve onarım masrafları için ise vakfetmiş olduğu 100 guruşun %15 oranında işletilmesi ile hasıl olacak geliri tahsis etmiştir.

- **Ali Efendi Medresesi**

Vâkıfe Emine Hanım, Cami-i Cedid Mahallesi'nde inşa ettirmiş olduğu Ali Efendi Medresesi'ni vakfetmiştir. Müderrislik vazifesi için Uzuncaabad Hasköy Kazası'ndan Ali Osman Efendi görevlendirilmiştir. Müderrise yıllık 90 guruş tahsis edilmiştir.

- **Yeni Medrese**

Vâkıf Hacı Mehmed Efendi, 1863 yılında kurmuş olduğu vakıf ile Cami-i Cedid Mahallesi'nde Yeni Medrese'yi inşa etmiştir. Medresenin bakım-onarım ve masrafları için yıllık 180 guruş ve müderris maaşı için yıllık 150 guruş tahsis edilmiştir.

¹⁹³İbrahimgil; Keleş,s. 613.

3.1.2.2. Mektebler

Ayrıca Filibe’de 11 mektebin varlığı tesbit edilmiştir: Dede Mektebi, Feyzi Saraç Mektebi, Kuru Ağası Kenan Ağa Mektebi, Kurd Efendi Mektebi, Mustafa Bey Mektebi, Mazlumca Halil Mektebi, Ömer bin Yusuf Dershanesi, Pazarbaşında Mekteb, Turnazâde Mehmed Çavuş Mektebi, Börekçizâde Hasan Çelebi Darü’l-kurrâsı ve Uzun Yusuf Mektebi.¹⁹⁴

1874/1877 tarihli Edirne Vilayeti Salnameleri’ne göre Filibe merkezinde toplam 28 ve Filibe genelinde ise 80 mektep faaliyet göstermektedir.

- **Osman Ağa Mektebi**

Filibe’nin Cami-i Kebir Mahallesi’nde vakfetmiş olduğu arsa üzerine bir derslane inşa ettirmiştir. Vâkıf, müderris maaşı için günlük 18 akçe tahsis etmiştir. Talebelerin kullanımında olan hücrelerin aydınlatılması için günlük 1 akçe ayrılmıştır. Bunun yanısıra, talim gören talebenin tasarrufunda olmak üzere, vakfetmiş olduğu değirmenlerden aylık yarımşar kilo pirinç ve yarımşar kilo da koyun mahsülünden revgan-ı safi tahsis etmiştir.

- **Sultan Abdülaziz Mektebi**

Filibe merkezde Sultan Abdülaziz tarafından 1868 yılında inşa ettirilen bu mekteb günümüzde aslî vazifesini yerine getirmektedir. Kitabesindeki ifadeler şu şekildedir.¹⁹⁵

*Hoca-i dersi ma’ârifi Abdülaziz
Şerefine adl ile kıldı cihân-ı dâr-ı mübîn
Yapdurup etfâl-i Bulgar’a bu zîba mektebi
Rûz u şeb manzume-i lutfi okunmakda hemîn
Hatîfi gaybî dedi târîh-i cevherdi âyini
Eyledi şâh-ı cihân inşâd bostanı nevin
sene 1285.*

¹⁹⁴ Ayverdi, s. 30-31.

¹⁹⁵ İbrahimgil; Keleş, s. 634.

- **Mehmed Bey Mektebi**

Voynuk Ağası Mehmed Bey tarafından Filibe'nin Aslıhan Bey Mahallesi'nde 1746 yılında inşâ ettirilen bu yapı şu an ayakta değildir.¹⁹⁶Vâkıf, Aslıhan Bey Mahallesi'nde bulunan mülk menziline mektepte görevli dersiam ve muallimin barınmasını istemiştir. Mektepte dersiam ve muallimlik vazifesini yürüten Seüleyman Halife isimli zata günlük 10 akçe tahsis edilmiştir. Mektepte halife-i sıbyanlık vazifesi için görevlendirilen Seyyid Osman Halife'ye günlük 3 akçe tahsis edilmiştir. Ayrıca, mektepte talim gören talebelerin su ihtiyacının karşılanması için senelik 600 akçe, öğrencilerin yedirilip içirilmesi için senelik 1.000 akçe, ısıtılması için ise 1.000 akçe ve bakım ve onarım giderleri için 600 akçe tahsis edilmiştir.

3.1.2.3. Kütüphaneler

1751 tarihinde kurulan Osman Ağa bin Abdulfettah Vakfı'nın yaklaşık 90 kitaptan müteşekkil bir kütüphaneyi vakfettiği görülmektedir. Kitapların isimleri vakfiyede geçtiği şekliyle aşağıda verilmiştir:

“Ve kütüb-i mevcûdemden iki cildde mücelled tefsîr-i şerîfden Kādî ve ehâdis-i nebeviyyeden Câmi‘-i Sağîr li-İmâm Suyûtî, fikh-ı şerîfden Dürer-i Gurur ve ilm-i ahlâkdan Tarîkat-i Muhammediye ve Türkî Birgivî Şerhi ve Fetevâ-yı Kâdıhan ve Lügat-i Vankulu ve üç Mushaf-ı şerîf ve Hadîs-i Erba‘în ve iki Delâilü'l-Hayrât ma‘a'l-Hizbi'l-A‘zam ve Delâil-i Hayrât Şerhi - Farisî ve Hizb-i A‘zamin iki nev‘ şerhi ve Enîsü'l-Ârifîn ve Tuhfetü'ş-Şâhân ve Menâr ve Telhîs li-Ömer en-Neseî ve Kâfiye ve Şâfiye ve Kavâidü'l-i‘râb, bir cildde Şerh-i Sirâciye ve Esmâ-i Husnâ li-İbni İsa ve Kâfiye ve Kâfiye Mu‘rebi ve def‘ a Şâfiye Siyerü'n-Nebî def‘ a bir cild Siyer-i Nebî ve Nefâyis-i Siyerü'n-Nebî ve Ebussuûd Duânâmesi ve Seyyid Yahya Virdi ve Nişancı Târîhi ve Târîh-i Taberî'den cild bir yerde, Envârü'l-Âşîkîn ve Hayriye Dîvânı ve Vikâye ve Ali Efendi ve Yahya Efendi fetvâları ve Târîh-i Âl-i Osman, Mintâcü't-Tevârih ve Sâatnâme ve Münyetü'l-Musallî ve Maksud Şerhi,

¹⁹⁶Ibrahimgil; Keleş,s. 659.

Matlub ve Hüsn-i Hat ta'lik yazılı evvel ve âhirden nâkıs hadis-i şerîf ve Netayicü'l-Fünûn ve Lügât-ı Farisî ve Cevâhir-i Garâyib ve Dakâyiku'l-Ahbâr ve Mecmau'l-Latâif ve Tertib-i Zibâ fil-Kur'ân ve Mevâhibü'd-Dîniyye ve Şahidî ve Ferišteoğlu ve Hilye-i Hakânî ve Menâkıb-ı Hazret-i Eyyûb-i Ensârî ve Mes'ud-ı Rumî ve üç cild Kanûnnâme ve İmâdü'l-İslâm ve Dibâce Şerhi ve Gâyetü'l-beyân fi't-Tıb ve Menâfiu'n-Nâs li-Kaysunîzâde ve Câmiu'l-Fetâvâ ve def'a yalnız Hizbu'l-A'zâm ve Mukaddime-i Gaznevî ve def'a Münyetü'l-Musallî ve ilm-i ahlâkdan Türkî bir cild kitâb ve Tuhfetü'l-Mülûk ve İbn-i Melik ale'l-Menâr Kâşifü'l-Hikem ve Usûli'l-hikem fi-Nizâmi'l-Âlem ve Türkî Tecvîd ve Cezerî ve Sinan Efendi Menâsiki ve Şifâü'l-Fuâd fi't-Tıb ma'a duânâme ve Sarf Mecmuası ve Merâh ve İzzî ve Maksûd ve Binâ ve Emsile ve Maksûd Şerhi Matlûb ve Dibâce Şerhi bir dahi Kâfiye ma'a Misbâh ma'a Avâmil ve Misbâh Hacıbabası def'a Kâfiye ve Câmi ve Fuzulî Dîvanı ve Mecmua-ı İlm-i Hesâb ve dahi Fârisî Lugat ve Felâhet-Nâme ve Selimnâme ve Cafer Paşa Târîhi ve Risâle-i Kâimî ve merhûm Şuğli Dede'nin Elif ve Bâ Rik'ası ma'a kelâm-ı Hazret-i Ali -kerramallâhü vecheh- ve Mushaf-ı şerîfden Va'lemû ennemâ ganimtüm ve dahi Tilkerrusül cüzleri bu tahrîr olunan mushaflar ve kütüb ve resâil cümlesini..."

1783 tarihli Seyyid Ömer Ağa bin Yusuf Vakfı'nın bir kütüphaneye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyede, vâkıfın babası olan merhum Yusuf'un vakfetmiş olduğu kitapların muhafazası için Hafız-ı Kütüb olarak günlük 10 akçe mukabilinde Hacı Mehmed Efendi'nin görevlendirildiği bilgisi geçmektedir.

1784 tarihli İsmail Ağa bin Abdullah Vakfı'nın yıllık 12 guruş mukabilinde bir hafızu'l-kütüb istihdam ettiği görülmektedir. Vâkıf tarafından inşa edilen bir medreseyi havi bu vakıfta bir de kütüphanenin olduğu anlaşılmaktadır.

Özellikle Osman Ağa'nın vaketmiş olduğu kitapların isimlerinin vakfiyede yazılmış olması, dönemin kültürel hayatına dair önemli ipuçları sunmaktadır. O dönemde tedavülde olan kitapların isimleri ve rağbet gören yazarların bilgileri, günümüzde mezkûr kitapların izinin sürülmesi açısından hayati bir öneme sahiptir.

Tablo 9. Osman Ağa bin Abdulfettah'a Ait Vakıf Kütüphanedeki Bazı Kitaplar

Kitap İsmi	Yazarı	İçeriği
El-Câmi'ü's-sağır	İmam Celaleddin es-Suyûtî	Hadis
Dürer ve Gurer	Molla Hüsrev	Hukuk
Lügât-ı Vankulu	Vankulu Mehmed Efendi	Arapça-Türkçe Lügat
Delâilü'l-Hayrât	Şeyh Muhammed bin Süleyman el-Cezûlî	Salavat Mecmuası
Hadîs-i Erba'în	İmam Nevevî	Hadis
Enîsü'l-Ârifîn	İbn Arabî	Satranç
Tuhfetü'ş-Şâhân	Ebül-Bekâ Eyyûb b. Musâ el-Kefevî	Tasavvuf
Kavâidü'l-i'râb	İbn Hişam	Dil Bilgisi
Şerh-i Sirâciye	Seyyid Şerif Cürcânî	Fıkıh
Duaname	Ebussuud Efendi	Dua Kitabı
Tarih	Nişancı Mehmed Paşa	Tarih
Tarih	Ebu Cafer Taberî	Tarih
Envârü'l-Âşıkîn	Ahmed Bîcan	Dinî
Saatname	Hibetullah İbn İbrahim	Astronomi
Münyetü'l-Musallî	Sedîdüddin el-Kaşgarî	Dinî
Netâyicü'l-Fünûn	Nev'î Efendi	Dinî
Mecma'u'l-Letâif	Lâm'î Çelebi	
El-Mevâhibü'l-Ledünniyye	Ahmed bin Muhammed el-Kastallânî	Siyer
Tertîb-i Zibâ	Hâfız Mahmud Vardârî	Dinî
Nâzire-i Hilye-i Hakanî	Hâkim Mehmed Efendi	
İmâdü'l-İslâm	Mehmet Rahmî	İlmihal

3.1.2.4.Diğer Eğitim Hizmetleri

Yukarıda bahsi geçen mektep ve medrese eğitim hizmetlerinin yanısıra Filibe’de başta camiler olmak üzere muhtelif mekanlarda da eğitim hizmetleri icra edilmiştir. Bunlardan, Vâkıf Abdurrahman Efendi 1720 yılında kurmuş olduğu vakıf vesilesi ile, İstanbul’da âlim, hafız, fâzıl ve müfessirlik özelliklerini haiz ve kırâat-i seb’aya hakim bir kimsenin İstanbul’dan getirilerek Şeyhu’l-Kurrâ tayin olunmasını istemiştir. Bu kişinin haftada üç gün Kur’ân-ı Kerîm ve iki gün tefsir ve iki gün hadis dersi vermesi ve bu vazifeler manzumesi mukabilinde de günlük 30 akçe alması istenmiştir.

Vâkıf Mehmed bin Mustafa, 1765 yılında kurmuş olduğu vakıf ile Filibe’de Cuma namazı kılınan herhangi bir camide Ömer Efendi bin Ahmed’in ders vermesini istemiş ve bu vazife karşılığında Ömer Efendi’ye günlük 30 akçe tahsis edilmiştir.

XVIII. yüzyılda Osmanlı’da vakıf gelirlerinin %28,16’sı eğitim hizmetlerine tahsis edilmiştir. Eğitim hizmetlerinin içeriği, kurumların genel masrafları, eğitim kadrosunun ücretleri ve bu kurumlarda eğitim gören talebelerin bursları ve masraflarını ihtiva etmektedir.¹⁹⁷Bu minvalde, Filibe’de eğitim ile alakalı kurulan vakıflarda, eğitim verilecek binanın inşasından bakımına, giderlerinin karşılanmasından görevlilerinin maaşlarının ödenmesine, kurumlarda görev yapan hocaların çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesinden öğrencilerin motivasyonlarını arttırıcı faaliyetlerin yapılmasına kadar birçok önemli uygulama hayata geçirilmiştir. Yanı sıra önemli eserleri ihtiva eden kütüphanenin vakfedilip insanların kullanımına sunulması da dikkat çekicidir.

¹⁹⁷ Yediyıldız, *18. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, s. 207.

3.1.3. Beledî Hizmetler

Şehirlerin kuruluşunda ve tekâmülünde vakıfların rolü önemlidir. Bir Osmanlı şehrinin en önemli unsurlarından olan cami, imarethane, bedesten, medrese, mekteb, hamam vb. mekânlar vakıflar tarafından kurulur ve işletilirdi. Bunların yanında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde belediye hizmetleri de vakıflar tarafından yürütülmüştür. Vakıflar, bu tür hizmetlerin devlet bütçesine yük olmadan yürütülmesini sağlamıştır.

Osmanlı yönetim mekanizmasında devlet hizmetleri ve vakıf hizmetleri birbiri ile uyumlu ve sıkı bir ilişki içerisinde idi.¹⁹⁸Bu ilişki, başta padişah olmak üzere devlet idaresinde etkin olan kişilerin kurdukları vakıfların şehirlerin ihtiyaçlarının giderilmesinde etkin olmalarında aranmalıdır. Şehirlerin su ihtiyaçlarının karşılanmasından temizlenmesine ve yeşillendirilmesine kadar birçok alanda vakıflar etkin roller üstlenmiştir.

Vakıfların, ifâ etmiş olduğu beledî hizmetlere dair birçok örnek mevcuttur. 1470 yılında İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulan vakfın şartına göre akli başında dirayetli bir kimsenin cami, medrese, mekteb, imaret gibi yerlerin duvarlarının temizlenmesi ve duvarlara yazı yazılmaması için görevlendirme yapılmıştır. 1916 yılında Bursa'da Safvet Bey bin Mehmed tarafından kurulan vakfın vakfiyesinde yazılı olan şarta göre¹⁹⁹ savaşlarda şehit düşmüş olanların eşlerinin barınmaları için bir mekân tahsis edilmiştir. 1757'de Edremit'te Mustafa bin Ömer tarafından kurulmuş vakfın şartına göre²⁰⁰ köylerine gelen misafirlerin yemek yiyebilecekleri bir misafirhane vakfedilmiştir. 1569'da İstanbul'da Nebioğlu Cafer Çelebi Efendi'nin kurmuş olduğu vakfa göre²⁰¹ İstavros Köyü'nde bulunan iki evin bahçelerinin bakımı, işletilmesi, çiçeklendirilmesi gibi peyzaj faaliyetleri yapılması

¹⁹⁸Kurt, İ. (1997). "Vakıf Müessesesi, XV ve XVI. Asır Vakıfları", *XV ve XVI. Asır Türk Asrı Yapan Değerler*, ss. 501-535, s. 510.

¹⁹⁹"...ve mezkûr odalara meydân-ı harb ve gazâda fedâ-yı cân etmiş şühedâ-yı müslimînin afife olan dul hâatunları... sâkine olalar ve mezkûr ebniyenin çatı altı salonu sükkânın ictimâ ve ibadetine ve bağçesi teneffüslerine ve dükkân ve ittisalindeki salonu icrâ-yı san'atlarına mahsus ola..."

²⁰⁰"...vakfettiğim menzil-i mezbûrun odasına aniden gelen misafirinin ta'âmına sarf olunduktan sonra..."

²⁰¹"...İstavros Köyü'ndeki iki eve gelince, bunlar îcâr edilüb ağaççılıkta vukuf-ı tâmmı bulunan bir bahcevânın buraya ta'yîn edilerek bağçeleri ve bağları muhâfaza ve islâh etmesini ve bu bağlar ve bağçelerin meyvalarından, güller ve çiçeklerinden hâsıl olan galle ve îcâr bedellerinin bunların rekâbâtına ve bağın timarı, ağaçların islâhı, bağçelerin ve çiçeklerin ihyâ edilüb güzelleştirilmesi ve mezkûr bağcevanın ücreti gibi sâir mesârif-i lâzimesine sarf edilmesini şart kıldı..."

istenmiştir. 1860 yılında Amasya’da bir gayrimüslim olan Magdis Kiregos’un kurmuş olduğu vakfin şartına göre²⁰² mahallerinde bulunan çeşmenin bakımı için vakıf gelirinin bir bölümü vakfedilmiştir. 1885 yılında İstanbul’da İsmail Zühdü Paşa tarafından kurulan vakfin vakfiyesinde belirtildiğine göre²⁰³ büyük bir yeşillik alan daimî surette bakımı ve peyzajı yapılmak üzere insanların kullanımına sunulmuştur. Mehmed Hayri Paşa bin Ahmed tarafından 1903 yılında İstanbul’da kurulan vakfin şartında²⁰⁴ vâkıf bölgelerinde bulunan caminin ön tarafında havuz yapılmasını ve insanları oturabilecekleri oturaklar konulmasını istemektedir. Ayrıca caminin manzarasını engelleyecek bir yapılaşmanın kesinlikle engellenmesini istemektedir. Bu vakfiyeden anlaşılacağı üzere insanların şehir estetiğini bozacak girişimlere karşı almış oldukları önlemler ortaya konulmuştur.

Tüm bu vakıfların yanında sokak hayvanlarına ekmek veren, sakız ağacı diken, yaz günlerinde soğuk su dağıtan, deniz kazazedelerine yardım eden, yazın ve kışın insanların istirahatı için kamp tesis eden, çevre ve ormanı koruyan, şehir estetiğini koruyan, sıcakta sebillerle kar koyan, tabi afetleri önleme çalışmaları yapan, nehir kenarlarına söğüt ağacı diken vakıf, su kuyusu açtıran, kaldırımları tamir eden, âmâlara hizmet eden, köleleri evlendiren, dul ve fakir kadınların ihtiyaçlarını karşılayan, köye gelen misafirleri ağırlayan, yaşlı kadınlara ev tahsis eden, zararlı haşeratı imha eden, sosyal güvenlik vakfi, fakir bekârları evlendiren, afet sonrası onarım ve bakım yapan, helva dağıtan, güvercin hane yaptıran, Van Gölü’nde acil yardım gemisi ihdas eden, meyve yediren, halk için hamam ve çamaşırhane yaptıran, köprüleri tamir ettiren, düğün merasimleri düzenleyen, leylekleri koruyan, göl temizleyen, altyapı hizmetleri sunan, zor durumda kalanlara yardım eden, çeşmeler yaptıran vakıflar da mevcuttur.²⁰⁵

²⁰² “Baradoğlu nâm Magdis Kiregos zımmî yine mahalle-i mezbûrede vâki’ atik bazı ashâb-ı hayrâtın binâ ve ihyâ eylediği bir göz çeşme-i sâre-i cariyeinin ta’mir ve termîmimini murâd idüb...”

²⁰³ “...Harita-i mezkûrede gösterildiği üzere yüz otuz iki kıt’ada cem’an altı bin otuz dört dönüm tarla ve çayır ve koru ve orman ve mer’adan her birini... vakf ve habs idüb...”

²⁰⁴ “...Ve mezkûr iki bin yüz yirmi üç arşun mahall câmi’-i şerîf manzarasının adem-i ihlâli ve her türlü ahvalde ahaliye ilticâgâh ve mahall-i tenezzüh olmak üzere vakfedilmiş olduğundan mahall-i mezkûr üzerine hiçbir sebeb ve bahane ile ve hatta muvakkat bile olsun baraka ve salaş tarzında bir güne enbiyye inşâ edilmeyüb dâimen ebniyyeden ârî olmak ve yalnız bağçe hâline ifrâğ ve münâsib mahalline havuz inşâsı ve kabil-i nakl-i kanape ve iskemle vaz’ı...”

²⁰⁵ Müftüoğlu, s. 28.

Ayrıca bahsedilmesi gereken bir husus ise su vakıflarıdır. Bu vakıflar sayesinde imparatorluğun her bir köşesine su ulaştırılmıştır. Çeşmeler, su kanalları, su kuyuları, havuzlar, sebiller vb. gibi vakıfların ihya ettiği yapılarla şehirlerin, kasabaların, köylerin su ihtiyaçları karşılanmış ve yine vakıflar sayesinde bu yapıların devamlılığı sağlanmıştır.

Bu minvalde Filibe’de birçok çeşme, imarethane, aşhane, saat kulesi, şadırvan vb. yapıların inşa edildiği bilinmektedir. Lala Şahin Paşa’nın Meriç Nehri üzerinde bir köprü, Koca Mustafa Paşa, İbrahim Paşa ve Şehabeddin Paşa’nın da imarethane inşa ettirdikleri bilinmektedir. 1877 tarihli Edirne Vilayeti Salnamesi’ne göre, bu imarethanelerden sadece birinin ayakta kalabildiği ve bunun da Şehabeddin Paşa İmarethanesi olduğu anlaşılmaktadır. İmaret Camii olarak bilinen cami bugün hala ibadete açıktır.

Ayverdi’nin tespitlerine göre, Filibe’de Çelebi Kadı Hamamı, Gazi Balaban Paşa-yı Velî Hamamı, Hacı Hasan Bey Hamamı, Hünkâr Hamamı, Kethüda Mehmed Paşa Hamamı, Şehabeddin Paşa Hamamı, Tahtakale Hamamı, Varoş Hamamı, Yeni Hamam olmak üzere 9 hamam inşa edilmiştir.²⁰⁶

1874/1877 tarihli Edirne Vilayeti Salnameleri’ne göre Filibe merkezinde 1 imaret, 3 hastane, 1 köprü, 27 çeşme, 5 sebil, 7 su kuyusu, 1 saat kulesi, 8 buzhane, 12 hamam bulunmaktadır. Filibe genelinde ise, 1 imaret, 4 hastane, 8 köprü, 119 çeşme, 16 sebil, 114 su kuyusu, 5 saat kulesi, 10 buzhane, 25 hamam bulunmaktadır.

3.1.3.1. Su Hizmetleri

1746 tarihli Mehmed Bey bin Ali Vakfı, vâkıfın inşa etmiş olduğu hanın su ihtiyacını gören su yolcusu ile yine vâkıf tarafından Filibe’de inşa edilen 7 adet çeşmenin su yolcularına günlük 5’er akçe tahsis edilmiştir. Bahsi geçen çeşmelerin su ihtiyacı Meriç Nehri’nden dolap ve borular yardımıyla tedarik edilmiş ve bu teçhizat için yıllık 3.000 akçe ayrılmıştır. Ayrıca, vâkıf mezkûr

²⁰⁶ Ayverdi, s. 32.

hanın buzhanesinde depolanmak üzere kış aylarında kar tedarik edilmesini ve bu karın soğuk su olarak yaz aylarında Allah rızası için insanların kullanımına sunulması istenmiştir.

1751 tarihli Osman Ağa bin Abdülfettah Vakfı, birçok çeşmenin yapımında ve bakım ve onarımında katkıda bulunmuştur. Mu'tak-ı Hassa Bâbü's-sa'âdeti'ş-şerîfe ağası Hacı Mustafa Ağa'nın Edirne'de Solak Çeşmesi üzerinde inşa ettirdiği çeşmenin ve Papaslı Köyü'nde Tavşan Ağa Çeşmesi ve Hüseyin Çeşmesi'nin tamir ve bakım masraflarının görülmesini istemiştir. Ayrıca vâkıf, bağlar içinde bir çeşme, Turna Tepesi'nde bir çeşme, Yanbolu Nahiyesi'ne bağlı Karagöz Köyü'nde bir çeşme, Filibe'ye bağlı Karaağaç Köyü'nde bir çeşme inşa ettirmiş ve bunların bakım ve onarım masrafları için vakıf gelirlerinden tahsisatta bulunmuştur.

Vâkıf Molla Ali 1844 yılında kurmuş olduğu vakıf ile, Kassâb Mahallesi'nde inşâ ettiği iki adet çeşmenin tamir ve bakımı için gayrimenkullerinden hasıl olan kira gelirinden yıllık bir guruş tahsis etmiştir.

3.1.3.2. Saat Kuleleri

- **Filibe Merkezde Saat Kulesi**

Filibe şehir merkezinde inşâ edilmiş olan bu eser ile ilgili bilgilere ulaşılamamaktadır. Eser şu anda ayaktadır.²⁰⁷

- **Karhova Saat Kulesi**

Filibe'nin Karhova ilçesinde, ilk olarak 1812'de ikinci olarak 1834'te yeniden inşâ edilmiştir. Şu anda asli işlevini devam ettirmektedir. Kulenin kitabesi günümüze ulaşmıştır.²⁰⁸

*Bârekallâh işbu sâ'at oldu tecdîden oldu binâ
Sa'y olundu hissiyetle bi-kusûr itmâmına
Âferîn olsun hele üstadına sed-âferîn*

²⁰⁷İbrahimgil; Keleş,s. 632.

²⁰⁸İbrahimgil; Keleş,s. 673.

*Böyle bir kule-i sâ'at yaptı zemîn-i havâbda
Seyredince seyyidâ itmâmına târîh didi
Bin iki yüz yigirmi yedi oldu bu sâ'at binâ.*

3.1.3.3. Diğer Beledî Hizmetler

Vakıf Osman Ağa bin Abdulfettah, Filibe'nin Paşa Mahallesi'nde yaptırdığı kaldırımların bakım ve onarım masraflarının kurmuş olduğu vakıf tarafından karşılanmasını istemiştir.²⁰⁹

3.2. İktisâdî Hayata Katkılar

Vakıf, iktisâdî enstrümanları hayrî amaçlara matuf olarak kullanan bir müessesedir. Vakıf operasyonlarının ekseriyesi hatta hepsi iktisâdî yöntemleri kullanarak var olur ve hayrî faaliyetler de varlığını devam ettirir. Çünkü vakıf, hayır sahibinin menkul ya da gayrimenkul varlığını ulvî bir amaç uğruna vakfetmesiyle oluşur. Bu nedenle vakıfların tümü ekonominin alanına girer. Bir vâkıfın, kira ya da mahsul geliri getiren bir gayrimenkulünü vakfetmesi ve o gelir ile bir cami imamının ya da bir müderrisin maaşını ödemesi hem istihdam hem de üretim açısından şehre hareketlilik katar. Bunun yanında bir hayır sahibinin kervanların güzergahı üzerinde bir han, kervansaray inşa etmesi ve bunu vakfetmesi de ticari açıdan önemlidir. Ayrıca nakdi olan bir kişinin, o meblağı belli bir oranda işletilmek üzere vakfetmesi ve bu miktarın ihtiyaç sahiblerine, ticari girişimcilere kredi olarak verilmesi de finansal açıdan şehir hayatının dinamiklerindedir.

Vakıflar yukarıda zikredilen iktisadi enstrümanların hepsini Filibe şehrinde de kullanmıştır. Şehrin ticari, finansal ve istihdam açılarından gelişmesinde etkili olmuştur.

²⁰⁹Bulut; Tuğrul, a.g.m.

3.2.1. Ticârî Hayat

Vakıfların, Osmanlı Devleti'nin iktisâdî yaşantısına bir diğer önemli katkısı ticaret alanında olmuştur. İmparatorluk topraklarının kılcal damarlarına kadar ulaşabilmek ve bu yerlerde iktisâdî faaliyetleri artırabilmek için Osmanlı Devleti ticarî faaliyetlere daimî surette destek vermiştir. Mehmet Genç'in formülasyonunu yaptığı Osmanlı iktisadî düşüncesinin temel prensiplerinden olan îâşe ilkesinin önemli ayaklarından biri de ticarî faaliyetlerin aksamadan ve canlılığını koruyarak devam etmesidir. İâşe ilkesine göre imparatorluk topraklarında ürün bolluğunun sürekli olması amaçlanmıştır. Bu ilke ile tekelleşmenin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ürünlerin şehirlerarasında dolaşımının sağlanması ticaret ile mümkündür. Hatta bu doğrultuda Osmanlı zihniyeti, ülkede ürünün bol olması için ihracatı sınırlayıcı ve ithalatı destekleyici bir politika izlemiştir. Böyle bir politikayı takip eden Osmanlı Devleti ülke dışından gelen tâcirlerin ödeyecekleri gümrük vergilerini düşük tutmuş, ülke dışına mal götüren tacirlerden ise daha yüksek bir gümrük vergisi talep edilmiştir.²¹⁰

Belirli merkezlerde toplanan ürünlerin insanlara ulaştırılması elzemdi. Bir merkezde fazla ürün var ise bu fazla ürün, ürün ihtiyacı olan diğer bir merkeze ulaştırılırdı. Ürün ihtiyacı en fazla olan şehir İstanbul'dur. Bütün motivasyon, İstanbul'un ürün kıtlığı yaşamaması üzerine yöneltildi. İstanbul'dan sonra ürün desteği diğer büyük şehirlere yapılırdı. İşte imparatorluğun bu hayatî yükünü çeken tâcirlerdi.

Ticarî faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi Osmanlı Devleti'nin öncelikli hedeflerinden biriydi ve bunun sağlanabilmesi için gereken en önemli şart yol güvenliğinin ve dolayısıyla tâcirlerin güvenliğinin garanti altına alınabilmesiyle mümkündür. Osmanlı Devleti, bunu sağlamak amacıyla, hanlar ve kervansarayları ticaret yolları üzerinde yaygınlaştırmıştır. 1705 yılında Hasan Paşa tarafından kurulan vakfın vakfiyesinde bulunan şartta "*...Karamurt dimekle ma 'rûf şehri-i mahall ki Mekke Medîne...ve sâir bilâdın mâ merr ve ma 'beri iken...kutta '-i tarik inüp katl-i nüfus ve nebh ve garat-*

²¹⁰Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000 (ayr. için bkz.).

emvâl itmeleriyle... bâc ve ğafer alınan mevzi 'de bir kasaba ve kale inşâ... ile me 'âbirinin mazarr-ı eşkiyadan te 'mînini iktizâ idüb..." buyrulmaktadır. Buna göre, hac yolu güzergâhında bulunan Karamurt bölgesinde baş gösteren eşkiya faaliyetlerine karşın hacıların ve tâcirlerin güvenliği için kale inşasının yapılması için vakıf kurulmuştur.²¹¹

Tâcirlerin rahatlıkla ve güven içerisinde ticarî faaliyetlerini yapabilecekleri şekilde ticaret yolları üzerine, belirli mesafe aralıklarında hanlar ve kervansaraylar inşâ edilmiştir. Vakıfların ticarî hayata bir diğer katkısı ticaret yolları üzerindeki kervansaray ve hanlar sayesinde olmuştur. Bu kervansaray ve hanların masrafları, giderleri vakıflar sayesinde karşılanmıştır. Bu sayede şehirlere yollarda, önemli ticaret güzergâhları ve stratejik noktalara kurulmuş kervansaray ve hanlar işletilmiş, yolcu ve tacirler için yol güvenliği ve barınma imkânı sağlanmıştır. Tacirler, mallarını güven içinde ve sifıra yakın konaklama ve güvenlik maliyetiyle pazarlara taşıma fırsatı bulmuş ve Osmanlı Devleti'nde ticari hayat böylece canlı tutulmuştur.

Bazı vakfiyelerden anlaşılacağı üzere bu vakıfların kurmuş olduğu kervansaray ve hanlarda kalanlar arasında yerli-yabancı, hür-köle, erkek-kadın, Müslüman-gayrimüslim ayrımı yapılmamış ve herkesin ücretsiz konaklaması sağlanmıştır. Ayrıca yolcuların gıda, ilaç gibi ihtiyaçları da karşılanmış, binek hayvanlarına bakılmıştır.²¹²

Ticarî faaliyetlere bir diğer katkı para vakıfları sayesinde olmuştur. Tâcirlerin sermaye ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kredi desteği para vakıfları kanalıyla sağlanmıştır.

Hem askerî hem de ticarî açıdan işlek bir yol üzerinde bulunan Filibe için de durum böyle olmuştur. Başta pirinç olmak üzere, et, yakacak odun, dokumalı ürünler gibi birçok ürünün üretiminde etkin olan Filibe'nin bu ürünleri başka şehirlere ihraç ettiği ve özellikle İstanbul'un iaşesini sağladığı düşünüldüğünde ticari hayatın çok hareketli olduğu sonucu ortaya çıkacaktır.

²¹¹ Müftüoğlu, s. 46.

²¹² <http://www.tarhibilinci.com/forum/tarih-makaleleri-arastirmalari-yazilari/4201-bir-vakif-medeniyeti-olarak-osmanli-ahmet-adhmanvermez.html> (24.10.2016).

3.2.1.1. Hanlar

Filibe’de inşâ edilen hanların isimleri şöyledir: Dede Hanı, Hacı Hafız İsmail bin Abdullah Ağa Hanı, İskender Bey Bedesteni, Kurşunlu Han, Kethüda Mehmed Paşa Hanı, Orta Pazar Hanı, Rüstem Paşa Kervansarayı, Şehabeddin Paşa Hanı, Şehabeddin Paşa Kervansarayı, Tahtakale Hanı, Varoş Hanı, Zâl Mahmud Paşa Hanı.²¹³

1874/1877 tarihli Edirne Vilayeti Salnameleri’ne göre Filibe merkezinde toplam 45 han, 1 bedestan, 4 çömlekçi kârhanesi, 2 debbağhane, 2 yağhane, 83 müskirat mağazası (şarap satışı), 53 fırın, 140 muhtelif mağaza, 2 kiremithane, 8 değirmen, 1 kahvehane, 1770 muhtelif dükkanlar bulunmaktadır. Ayrıca Filibe Sancağı genelinde ise 2 bedestan, 4 çömlekçi kârhanesi, 24 debbağhane, 56 yağhane, 171 müskirat mağazası, 114 han, 215 fırın, 295 muhtelif mağaza, 2 kiremithane, 88 değirmen, 128 kahvehane, ve 4439 muhtelif dükkanlar bulunmaktadır.

- **Mehmed Bey Hanı**

1746 tarihli Mehmed Bey bin Ali Vakfı’na göre, vâkîf dükkanlarını ve hanını kiralamış ve bunlardan hasıl olan geliri hayrî yollara hasretmiştir. Han, Aslıhan Bey Mahallesi’nde inşa edilmiştir.²¹⁴ Vakfiyede hanın; iki mahzen, bir buzluk, iki misafirhane, iki ahır, arsalar, Zindandelen Vakfı’ndan satın alınan mülk üzerine yapılan mumcu dükkanından müteşekkil olduğu belirtilmektedir.

Zindandelen Vakfı’ndan almış olduğu iki dükkanın muktaa-i zemini için aylık 65 akçe tahsis edilmiştir.

Hanın buzhanesine kış aylarında buz depolanması ve buzun yaz aylarında handa bulunan sebilde içme suyu olarak insanların tasarrufuna ücretsiz olarak sunulması istenmiştir. Hanın su ihtiyacı Meriç Nehri’nden tedarik edilmiştir.

²¹³ Ayverdi, s. 31.

²¹⁴ İbrahimgil; Keleş, s. 659.

Bu işlemler için yıllık 5.000 akçelik bir bütçe ayrılmıştır. Ayrıca hanın bakım ve onarım masrafları için yıllık 4.000 akçe tahsis edilmiştir.

3.2.1.2. İşletmeler, Dükkanlar ve Mağazalar

Bu bölümde Filibe’de gündelik hayatta alım-satım işlemlerinin yapıldığı dükkanlar, Filibe’nin önemli tarımsal ürünlerinden olan çeltiğin işlendiği değirmenlerin konu edildiği vakıflardan bahsedilecektir.

1746 tarihli Mehmed Bey bin Ali Vakfı’na ait mumcu dükkanı, 1751 tarihli Osman Ağa bin Abdulfettah Vakfı’na ait iki attar dükkanı, kürkçü dükkanı, mumcu dükkanı, pirinç ambarı, bir arabacı dükkanı, bir aşçı dükkanı, bir kazancı dükkanı, iki kavvac dükkanı, altı tokmak pirinç dinki, üç değirmeni, 1765 tarihli Mehmed bin Mustafa Vakfı’na ait iki tokmak pirinç dinki ve bir değirmen, 1783 tarihli Seyyid Ömer Ağa bin Yusuf Vakfı’na ait iki simitçi fırını, dört tokmak pirinç dinki, dört aşçı dükkanı, beş bakkal dükkanı ve bir berber dükkanı, 1784 tarihli İsmail Ağa bin Abdullah Vakfı’na ait dört tokmak pirinç dinki, 1844 tarihli Molla Ali bin Ali Vakfı’na ait bir çömlekçi kârhânesi, 1848 tarihli İzzet Bey bin Hüseyin Vakfı’na ait iki tokmak pirinç dinki, dört un değirmeni olmak üzere bir çok küçük çaplı sanayi ve mesleki işletmeleri Filibe’nin iktisâdî hayatına can vermiştir.

- **Debbâğhâne**

Günümüzde müze olarak kullanılan bu yapı Filibe’nin Karlıova ilçesinde inşa edilmiştir. Yapının XVIII. yüzyılda yaptırıldığı düşünülmektedir.²¹⁵ Debbâğhane, deri işleminin yapıldığı mekân anlamında kullanılmaktadır. Ham olarak tedarik edilen deriler işlenerek giysi, ayakkabı gibi mamul hale getirilmek üzere zanaatkarlara satılırdı. Bu meslek kolu Osmanlı döneminde büyük öneme sahipti. Her bölgede bulunurdu.

²¹⁵İbrahimgil; Keleş,s. 668.

Tablo 10. 1291/1874 Tarihli Edirne Salnamesi'ne Filibe Sancağı Merkezinde Bulunan Gayrimenkuller	
Mekân Adı	Miktar
Hükümet Konağı	1
Mahkeme-i Şer'iyye	1
Cebhane	1
Karakolhane	3
Telgrafhane	1
Postahane	1
Ebniye-i Mîriye-i Saire	6
Zahair Anbarı	161
Cami	39
Mescid	9
Medrese	6
İmaret	1
Hankah	13
Kilise	13
Havra	1
Mekteb	28
Islahhane	1
Hastahane	3
Köprü	1
Çeşme	23
Sebil	4
Havuz	1
Hayrat Kuyu	7
Saat	1
Bedestan	1
Buzhane	8
Çömlekçi Kârhanesi	4
Mumhane	1
Debbağhane	2
Yağhane	2
Müskürat Mağazası	83
Han	45
Hamam	12
Fırın	53
Mağaza	140
Kiremithane	2
Değirmen	7
Sitre Değirmeni	1
Ahur ve Odunluk	38
Kahvehane	1
Mikde	1
Muhtelif Dükkan	1770
Hane	4363

Tablo 11. 1293/1877 Tarihli Edirne Salnamesi'ne Göre Filibe Sancağı'nda Bulunan Gayrimenkuller		
Mekân Adı	Yekün	Filibe Merkezi
Hükümet Konağı	8	1
Mahkeme-i Şer'iyye	8	1
Cebhane	1	1
Karakolhane	3	3
Telgrafhane	6	1
Postahane	3	1
Ebniye-i Mîriye-i Saire	8	6
Zahair Anbarı	260	161
Cami	146	39
Mescid	28	9
Medrese	34	6
İmarat	1	1
Hankah	28	13
Kilise	46	13
Havra	5	1
Mekteb	80	28
Islahhane	1	1
Hastahane	4	3
Köprü	8	1
Çeşme	119	27
Sebil / Havuz	16	5
Hayrat Kuyu	114	7
Saat	5	1
Bedestan	2	1
Buzhane	10	8
Çömlekçi Kârhanesi	4	4
Debbağhane	24	2
Yağhane	56	2
Müskürat Mağazası	171	83
Han	114	45
Hamam	25	12
Fırın	215	53
Mağaza	295	140
Kiremithane	2	2
Değirmen	84	7
Sitre Değirmeni	4	1
Ahur ve Odunluk	445	38
Kahvehane	128	1
Mikde	1	1
Muhtelif Dükkân	4439	1770
Hane	18866	4363
Yekün	27880	6863

3.2.2. Finansal İşlemler / Nukud (Para) Vakıfları

Osmanlı Devleti'nde vakıfların bankacılık ve finans yönündeki katkıları genel itibari ile para vakıfları sayesinde olmuştur. Para vakıfları Osmanlı Devleti'nin bankaları gibi faaliyet göstermiş ve verdikleri krediler, yaptıkları uygulamalar ile günümüz bankacılığının o yıllardaki örneğini oluşturmuşlardır.

Para vakıflarının en önemli özelliği finans yönündeki uygulamalar konusunda İslâmî yasak ve kıstasları ölçü almaları olmuştur. Bu kapsamda finansal uygulamalar yapılmış ve uygulamalar neticesinde elde edilen kâr, vakfın amacı doğrultusunda harcanmıştır.

İslâmî uygulamalar açısından bu vakıflarda kullanılan yöntemler, karz, mudarebe, murabaha, bid'adır. Bu yöntemlerden en çok, murabaha tercih edilmiştir. Murabaha'da peşin alınan mal vadeli satılarak kar elde edilmektedir.

İslâm'da faizin yasak olmasına rağmen, vakıfların gelir kaynakları arasında büyük çapta nakit para da bulunmaktaydı.²¹⁶ Bu vakfın işletilme şekli vakfedenin şartı üzere belirlenmiştir. Vâkif “onu on bir buçuk hesabı üzere istirbâh ve istiğlâl oluna” diyerek paranın hangi oran üzerinden işletileceğini belirtir. Bu oran %15'e denk gelmektedir. Bu oran %9 ile %20 arasında değişmiştir ancak genel olarak %15 oranı kullanılmıştır.

Bilinen ilk para vakfı Fatih Sultan Mehmed tarafından, yeniçeri ocaklarına et sağlamak amacıyla kurulan 24.000 altın tutarında sermayesi olan vakıftır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde de bu maksatla tesis edilen para vakıfları birleştirilmiş büyük bir vakıf oluşturulmuştur. Bu vakıftaki para, dönemin İstanbul kasaplarına kredi vermek amacıyla kullanılmıştır.

Vâkif anaparanın işletilmesi sonucunda elde edilen kârın “ribh ya da nema”nın vakıf hizmetleri uğrunda kullanılmasını şart olarak sunar. Ayrıca

²¹⁶Yediyıldız, a.g.m., *İA*, s. 159.

vâkîf, bu ribhin nerede ve nasıl kullanılacağını ayrıntılarıyla vakfiyeye kaydettirir.

İhtiyaç sahibi kişiye borç para verilirken ise o kişide belirli şartlar aranmıştır. Bu şartlar “rehn-i kavî, kefil-i melî ve yâhud ikisinden biri ile” tabirleriyle kaleme dökülür. Rehn-i kavî güçlü bir rehin manasında kullanılır ve borç alan kişinin güçlü rehin göstermesi gerektiğini ifade eder.

Para vakıflarından kredi kullananlardan bazıları girişimciler, kervanlarla veya gemiler ile Osmanlı topraklarına gelmiş büyük tüccarlar olmuştur. Bunlar aynı zamanda elde ettikleri kârdan sermaye ortağına pay vermişlerdir.²¹⁷

Filibe’de Hacı Abdurrahman Efendi, Osman Ağa bin Abdulfettah, İsmail Ağa bin Abdullah, İzzet Bey bin Hüseyin, Emine Hanım ibnet Ahmed Bey, Hacı Mehmed Efendi bin Hüseyin Ağa, Nazife Hanım bint Halil bin Ahmed Bey, Hafız Osman Efendi ibn Mustafa tarafından toplam sekiz adet para vakfi kurulmuştur.

1720 tarihinde Hacı Abdurrahman Efendi tarafından 121.000 akçe nakit para vakfedilmiştir. Meblağın işletme oranı %15 olarak belirlenmiştir. Bu vakıf nukud vakfidir.

1751 tarihinde Osman Ağa tarafından 17.015 guruş nakit para vakfedilmiştir. Bu meblağın işletme oranı “İmam Kadıhan’ın cevaz verdiği şekilde” olarak belirlenmiştir. O dönemde %15’lik işletme oranı cârî ve yaygın olduğu için bu meblağın da belirtilen oranda işletildiği düşünülmektedir. Vâkîf vakfetmiş olduğu meblağa ek olarak masraflar çıktıktan sonra kira gelirlerinin bir kısmını da para vakfına eklemiştir. Eklenecek para süreç içerisinde değişkenlik göstereceğinden, vakfiyede miktar belirtilmemiştir. Bu vakıf nukud ve gayrimenkul vakfidir.

²¹⁷İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ* (ayr. için bkz.).

1784 tarihinde İsmail Ağa tarafından 500 guruş vakfedilmiştir. Vakfedilen miktarın %15 oranında işletilmesi istenmiştir. Bu vakıf nukud ve gayrimenkul vakfidir.

1848 yılında İzzet Bey çeşitli gayrimenkullerini vakfetmiştir. Vakıf, bu gayrimenkullerden hasıl olacak kira gelirlerinin bir kısmınının 40.000 guruşluk birikimine dahil edilmesini ve bu miktarın da %15 hesabı ile işletilmesini istemiştir. Bu vakıf nukud ve gayrimenkul vakfidir.

1853 tarihinde Emine Hanım 600 guruş vakfetmiştir. Bu meblağın %15 oranında işletilmesi talep edilmiştir. Ayrıca, masraflar çıktıktan sonra gayrimenkul gelirlerinden arta kalan paranın da işletilmesi istenmiştir. Bu vakıf nukud ve gayrimenkul vakfidir.

1863 tarihli bir diğer vakfiyede Hacı Mehmed Efendi 3.200 guruşu %15 hesabı üzere işletilmek üzere vakfetmiştir. Bu vakıf nukud vakfidir.

Nazife Hanım 1863 tarihinde kurmuş olduğu vakıf vesilesi ile 100 guruşunu %15 oranı ile işletilmek üzere vakfetmiştir. Bu vakıf nukud vakfidir.

Hafız Osman Efendi 1867 yılında 2.000 guruş vakfetmiştir. Ancak bu miktarın hangi oranda işletileceğine dair bir ibare vakfiyede bulunmamaktadır. Bu vakıf nukud vakfidir.

Filib'e'de, 18. yüzyılda 18.523 guruş vakfedilmişken 19. yüzyılda 45.900 guruş vakfedilmiştir. Toplamda ise 64.423 guruş vakfedilmiştir.

Vakfedilen paraların işletme oranı genelde %15 olarak tercih edilmiştir. Bahsi geçen para vakıflarının ikisi kadınlar tarafından kurulmuştur. 18. yüzyılda üç, 19. yüzyılda beş adet nukud vakfi kurulmuştur. Bunlardan 18. yüzyılda kurulanların ikisi nukud ve gayrimenkul vakfi iken biri nukud vakfidir. 19. yüzyılda kurulanların ikisi nukud ve gayrimenkul vakfi iken üçü nukud vakfidir.

Tablo 12. Filibe Para Vakıfları

Tarih	Vakfın İsmi	Meblağ	İşletme Oranı
1720	Hacı Abdurrahman Efendi	1008 guruş	%15
1751	Osman Ağa bin Abdulfettah	17.015 guruş	-
1784	İsmail Ağa bin Abdullah	500 guruş	%15
1848	İzzet Bey bin Hüseyin	40.000 guruş	%15
1853	Emine Hanım ibnet Ahmed Bey	600 guruş	%15
1863	Hacı Mehmed Efendi bin Hüseyin Ağa	3.200 guruş	%15
1863	Nazife Hanım bint Halil bin Ahmed Bey	100 guruş	%15
1867	Hafız Osman Efendi ibn Mustafa	2.000 guruş	-
	TOPLAM	64.423 guruş	-

3.2.3. İstihdam ve Ücretler

Vakıfların iktisâdî katkılarından birisi de sağladıkları istihdam ve elde edilen gelirlerden vakıf senedi doğrultusunda verilen maaşlardır. Kurulan vakıflarda, vakfın geliriyle imamlar, hatipler, müderrisler çalıştırılmış ve bu çalışanların maaşları vakfın gelir kaynaklarından sağlanmıştır. İmamlar ve hatipler cami ve mescitlerde dini hizmetleri yürütmüş, müderrisler ise eğitim konusunda medreselerde görev yaparak talebe yetiştirilmesinde görev almıştır. Birçok vakfiyede, vakfın hangi amaçla kurulduğu ve istihdam edilecek personel ve bu personelin görevi yazılmış ve personele maaş tayin edilmiştir.

Görüleceği üzere iktisâdî canlanmayı, finans ve ticaret yönünden sağladıkları gibi aynı zamanda personel istihdam edilmesini sağlamış ve bu personelin ücretleri vakıflar sayesinde verilmiştir.

Vakıfların kuruluş amacına yönelik ortaya konulan düşünceler çeşitlilik göstermektedir. Vakıfların tamamıyla hayır faaliyetleri olduğunu belirtenler bulunduğu gibi şahsi menfaatler için kurulduğunu da belirtenler bulunmaktadır. Her müessesede olduğu gibi vakıf müessesesinde de kötüye kullanma temayülleri olmuştur, bu inkâr edilemez. Ancak bu durumu genele yaymak hususundaki girişimler çok da iyi niyetli değildir. Bu hususta Osman Ergin'in yaklaşımını belirtmek gerekecektir:

“Vakfın yalnız malını müsadere korkusuyla yapıldığını iddia etmek en aşağı 1300 seneden beri dünyadan adalet ve hakkaniyetin kalkmış olduğunu söylemekle birdir. Vakfın yalnız kendi çocuklarına bir geçinecek bırakmak kaygısıyla yapıldığını ileri sürmek de bu kadar milli ve beledi eser bırakan Türkleri küçültmek ve onlara iftira etmektir. Çoban Mustafa Paşa'nın Gebze'de yaptığı camiyle hayır müesseselerini yaşatmak ve idare etmek için çalışan, rızıklanan 155 kişi arasında vâkıfın sülalesinden ancak bir tek adam, bir müteveli görülmektedir ve ona verilen gündeliğin müderristen sonra geldiğini de vakfiyede bize göstermektedir. Tacdarların vakfiyelerinde ise bu, yani sülaleden müteveli de yoktur. Şu hâlde kala kala üçüncü şık kalır ki o da hayır ve sevap düşüncesidir. Milyonlarca insanın, binlerce sene istifade

edeceği bir veya birkaç müessese yaptığından ötürü sağ iken bir haz duymayı ve ölünce de kendi kanaatine göre bir sevap veya mükafat beklemeyi o türlü adamlardan nez etmeye hakkımız var mıdır?”²¹⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllar boyu ayakta kalabilmesinin en önemli nedeni, idaresi altındaki insanlara adalet ve hoşgörü ile hükmedebilmesi olmuştur. Bu doğrultuda devletin uygulamış olduğu sosyal ve iktisâdî politikalar adalet dairesi içerisinde tutulmaya çalışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu bu amacını gerçekleştirmek için vakıf sistemini devletin bütün bölgelerinde uygulamaya geçirmiştir. Bu sistemin en önemli özelliği zenginlerin gönüllü olarak, servetlerinin bir bölümünü, ihtiyaç sahiplerine kâr amacı gütmeyen ulaştırabilmesine vesile olmasıdır.²¹⁹

Devlet mekanizmasının üst kesimini oluşturan yöneticilerin ve başta padişahın vakıf kurma hususunda hassas ve istekli olmaları, toplumsal yapının ayakta kalmasını ve sosyal barış ve refahın toplumun geneline yayılmasını sağlamıştır. Hayatın her alanında var olan vakıflar sayesinde imar, eğitim, kültür faaliyetlerinin yanı sıra sağlık, ulaşım, ticaret, finans, sosyal yardım gibi sosyal, kültürel ve iktisâdî hizmetler yürütülmüştür.²²⁰

Vakıf menkul ve gayrimenkullerinin toplamının Osmanlı bütçesindeki oranı, bu varlıkların Osmanlı kalkınmasında oynadığı rol, sosyal hayata olan etkilerinin belirlenmesi bu müessesenin önemini daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Toplumun tüm kesimlerinin katılımına açık olan, etkin bir yönetim ve sıkı bir denetimle faaliyetlerini icra eden vakıfların, Osmanlı tarihi boyunca hem sayılarının arttığı hem de hizmet alanlarının genişlediği ve çeşitlendiği müşahade edilmektedir. Zaman zaman iktisâdî ve siyasî gelişmelerden menfi olarak etkilenmiş olsalar da vakıflar Osmanlı Devleti sona erinceye kadar varlığını ve önemini muhafaza etmiştir.²²¹ Vakıflar Osmanlı iktisat sisteminde

²¹⁸ Osman Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1936, s. 46.

²¹⁹ Çizakça, “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları”, s. 21.

²²⁰ İ.H. Çarıkçı, “Türk Yönetim Kültürü Bağlamında Sosyal Sorumluluk”, *Uluslararası Davraz Kongresi*, ss. 1815-1825, Isparta 2009, s. 3.

²²¹ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK, İstanbul 2003, s. 6-7.

önemli bir yere sahip olmuştur. Ayrıca merkez hazine ve tumar gelirleri dışında vakıflar üçüncü bir kategori oluşturmuştur.²²²

Vakıf müessesesinin Osmanlı sosyal ve iktisâdî hayatı üzerindeki etkilerinin analizine bir katkı olması açısından, seyyahların eserlerinde bu kurum hakkında yapmış oldukları değerlendirmeler önem arz etmektedir. Bu katkılardan biri, Mouraja d’Ohsson ve M. Gatteschi tarafından yapılmıştır. Buna göre, Osmanlı’da gayrimenkul varlığın büyük bir kısmını vakıfların oluşturduğu tespit edilmiştir.²²³

“Bir Osmanlı şehrinin kurulmasında vakıfların rolüne dair Ömer Lütfi Barkan’ın ortaya koymuş olduğu çözümler ayrıca önemlidir. Barkan’ın “imaret sitesi” olarak adlandırdığı külliyelerin, Osmanlı şehirlerinin oluşmasında ve gelişmesinde hayati bir rol oynadığı belirtilmektedir. Bu siteler, genellikle klasik İslâm şehirlerinde olduğu gibi, bir cami etrafında kümelenmiş olan tesislerden; medrese, yemek pişirilen ve dağıtılan yer, misafir yurdu, hastane, hamam ve kervansaray gibi din, kültür ve sosyal yardım müesseselerinden bu müesseselerin kalabalık memur ve hizmetlilerin barınacağı ikametgâhlardan, su yolu, kanalizasyon gibi beledi tesislerden oluşmuştur. Ayrıca bu tesislerin devamlılığının sağlanabilmesi için kira geliri sağlamak üzere bağ, bahçe, arsa alım satımı yapılmış ve dükkânlar inşâ edilmiştir. Bunlardan elde edilen kira gelirleriyle tesislerin ihtiyaçları karşılandığı gibi, her bir dükkân, sanat ve ticaret erbabına tahsis edilmek üzere dizayn edilmiştir. Bunlar han ve çarşılar, fırın, değirmen, mum imalathanesi, boyahane, salhane, başhane, bayram ve pazar yerleri, cendere gibi meslek odalarından oluşurdu. Barkan, bu imâret sitelerinin, Osmanlı şehrinin çekirdeğini oluşturduğunu ve bu durumun Bursa, Edirne ve İstanbul ile Anadolu ve Balkanlardaki diğer birçok şehrin topografik planları incelendiğinde ortaya çıkacağından bahsetmektedir.”²²⁴

²²² Tahsin Özcan, “Ekonomik Kalkınma ve Vakıflar” R. Şentürk içinde, *Ekonomik Kalkınma ve Değerler* (ss. 143-157). İstanbul 2008 (Detaylı bilgi için bkz.).

²²³ M. F. Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1983, s. 351.

²²⁴ Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi”, G. Eren içinde, *Osmanlı* (Cilt V, s. 17-33), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999 (Detaylı bilgi için bkz.).

Osmanlı döneminde tam teşekküllü bir müessese halini alan vakıf; dinî, beledî, eğitim, sağlık gibi sosyal hizmetlerin yanında ticarî, finans ve istihdam gibi iktisadî hizmet alanlarının desteklenmesinde önemli roller üstlenmiştir. Ayrıca, Osmanlı şehirlerinin oluşumunda çok önemli işleve sahip olmuştur. Aşağıda da belirtildiği Filibe’de inşâ edilen camiler, hamamlar, imarethaneler, çeşmeler ve çeşitli esnaf ve zanaatkârların hizmet verdikleri dükkânlar ve bunun gibi yerler vakıflar sayesinde oluşturulmuştur. Ayrıca Filibe’de yaygın olarak yapılan çeltik tarımının geliştirilmesinde de vakıfların payı çok büyük olmuştur.

Filibe’de vakıfların aracılığı ile gerçekleştirilen imar faaliyetleri sadece şehir merkezini değil köy, kasaba ve nahiye gibi küçük yerleşim yerlerini de içine almıştır. 1617-1618 yılları arasını kapsayan 82 numaralı mühimme defterinde bulunan bir pasajda geçen “*Dârüssaâde Ağası Hacı Mustafa Ağa'nın arzı üzerine, Filibe'nin Gökören köyünde, masrafları Vezir-i Âzam İbrahim Paşa Evkâfi'ndan karşılanmak üzere bir cami inşa ettirilmesine izin verildiği*” ibaresi köylerde yapılan imar faaliyetlerine örnek teşkil etmektedir.²²⁵

Filibe şehrinin de içinde bulunduğu Rumeli bölgesi hem ticaret yolları üzerinde bulunması hem de Osmanlı'nın Batı'ya açılan kapısı olması nedeniyle özel bir konuma sahip olmuştur. Asya'yı Avrupa'ya, İstanbul'u Balkanlara bağlayan yolun buradan geçmesi Filibe'yi askerî ve ticarî açılardan önemli kılmıştır. Bunun yanında Filibe, Osmanlı Devleti'nin Batı'daki müstahkem mevki ve ana karargâhı görevini ifa etmekteydi. Osmanlı ordusunun Batı'ya sefere çıktığı dönemlerde lojistiğinin sağlandığı en önemli merkezlerden biriydi.²²⁶ Fethinden imparatorluğun sonuna değin İstanbul şehrinin iaşesi, iktidarın en öncelikli meselelerinden biri olmuştur. Bu noktada İstanbul'un tahıl ve çeltik ihtiyacının büyük bir kısmı, bu

²²⁵ “*Dâru’s-sa’âde Ağası Hacı Mustafa Ağa mektûb gönderüb; “Filibe Kazâsı’na tâbi ‘ Gökören nâm karye orta yirde vâki ‘olub karîb yirde câmi ‘ olmamağla, câmi ‘-i şerîf binâsı mühimm olub tahmînen on bin akça ile binâ olunması mümkün olduğu iş â[r] olundukda Vezîr-i A ‘zamum İbrâhîm Paşa'nun Evkâfi mahsûlinden meblağ-ı mezbûr zikrolunduğı üzere virilüp mahall-i mezkûrda câmi ‘-ı şerîf binâ itdürilmek”recâsına arzitmeğîn, müşârun ileyhîn arzı mücebince mahall-i mezbûrede vakf-ı mezbûre mahsûlinden meblağ-ı mezbûr mikdârı akça ile bir câmi ‘-ı şerîf binâ olunmasın emridiüp buyurdum ki: Vusûl buldukda, emrüm üzere müşârun ileyhîn evkâfi mahsûlinden arzolunduğı üzere mahall-i mezbûrede bir câmi ‘-ı şerîf binâ itdürdesin.”*

²²⁶Zinkeissen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Cilt I), s. 457.

coğrafyadan karşılanmıştır.²²⁷ Sahip olduğu tüm bu özellikler, Filibe'yi önemli bir konuma oturtmakla beraber, şehrin bütün yönleriyle araştırılmasını zorunlu kılmaktadır.

1) Vakıf Görevlileri

1706 tarihli Solak Mehmed Bey Vakfı bir muhâsib istihdam etmiş ancak bu görevlinin ücreti belgede belirtilmemiştir.

1720 tarihli Hacı Abdurrahman Efendi Vakfı bir bevvab, bir mütevellî ve bir câbî istihdam etmiştir. Bu görevlilerin yıllık maaşları mütevellî 36 guruş, câbî 14,4 guruş ve bevvab 21,6 guruş olarak belirlenmiştir.

1746 tarihli Mehmed Bey bin Ali Vakfı bir ferrâş, bir âbkeş, bir kâtib bir suyolcu ve bir mütevellî istihdam etmiş ve yıllık olmak üzere ferrâşa 10,8 guruş, âbkeşe 7,2 guruş, suyolcuya 18 guruş, kâtime 36 guruş ve mütevellîye 36 guruş ücret verilmiştir.

1747 tarihli Molla Ali bin Ali Vakfı bir mütevellî istihdam etmiş ve bu görevliye verilen ücret belgede belirtilmemiştir.

1749 tarihli Hacı Mehmed Ağa bin Abdurrahman Vakfı yıllık 21,6 guruş karşılığında bir mütevellî istihdam etmiştir.

1750 tarihli Ali Ağa bin Mustafa ve Validesi Vakfı bir mütevellî istihdam etmiştir. Bu vakfın kuruluş senesinde mütevellî ücreti belirtilmemiştir.

1780 tarihli Şeyh Ömer Efendi bin Hüseyin Vakfı bir mütevellî istihdam etmiş ancak belgede ücret miktarı belirtilmemiştir.

1784 tarihli Hafız İsmail Ağa bin Abdullah Vakfı iki bevvab, bir saki ve bir mütevellî istihdam etmiştir. Bevvablardan birine yıllık 6 guruş, diğerine yıllık 12 guruş tahsis edilmiştir. Ayrıca sakiye yıllık 18 guruş ve mütevellîye ise yıllık 26 guruş verilmiştir.

²²⁷ M. Karagöz, "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2006, s. 378.

1784 tarihli bir diğerk vakıf olan Filibe Nazırı Ömer Ağa bin Yusuf Vakfı, bir bevvab, bir kâtib ve bir mütevellı istihdam etmiştir. Bu görevlilere, vazifeleri mukabilinde sırasıyla yıllık 21,6 guruş, 36 guruş ve 36 guruş tahsis edilmiştir.

1796 tarihli Mehmed Hakkı Paşa Vakfı bir mütevellı istihdam etmiş ancak belgede ücret belirtilmemiştir.

1838 tarihli Şeyh Hasan Efendi ibn Hacı Ali Vakfı da bir mütevellı istihdam etmiş ve bu görevlinin ücreti belirtilmemiştir.

1848 tarihli İzzet Bey bin Hüseyin Vakfı yıllık 600 guruş ücret mukabilinde bir mütevellı istihdam etmiştir. Bu ücret emsallerine göre çok yüksektir.

1853 tarihli Emine Hanım ibnet Ahmed Bey Vakfı bir mütevellı istihdam etmiş ancak görevlinin ücreti belirtilmemiştir.

1863 tarihli Hacı Mehmed Efendi bin Hüseyin Ağa Vakfı bir mütevellı istihdam etmiştir. Vakıf bu görev mukabilinde mütevellı olan kişiye yıllık 150 guruş tahsis etmiştir.

1863 tarihli bir diğerk vakıf olan Nazife Hanım bint Halil bin Ahmed Bey Vakfı bir mütevellı istihdam etmiş ancak vakfiyede ücret miktarı belirtilmemiştir.

1864 tarihli Hafız Osman Efendi ibn Mustafa Vakfı istihdam etmiş olduğu mütevellıye yıllık 40 guruş vermiştir.

2) Mekteb Görevlileri

1746 tarihli Mehmed Bey bin Ali Vakfı istihdam etmiş olduğu muallime yıllık 21,6 guruş tahsis etmiştir.

1784 tarihli Hafız İsmail Ağa bin Abdullah Vakfı iki muallim istihdam etmiştir. Vakıf bu muallimlerden birine yıllık 10 guruş diğerkine ise yıllık 75 guruş tahsis etmiştir.

1784 tarihli bir diğer vakıf Filibe Nazırı Ömer Ağa bin Yusuf Vakfı istihdam etmiş olduğu bir muallime yıllık 72 guruş vermiştir.

3) Medrese Görevlileri

1720 tarihli Hacı Abdurrahman Efendi Vakfı bir müderris istihdam etmiştir. Buna göre bu müderrisin yıllık maaşı 108 guruş olarak tespit edilmiştir.

1746 tarihli Mehmed Bey bin Ali Vakfı yıllık 14,4 guruş ücret mukabilinde bir dersiam istihdam etmiştir.

1765 tarihli Hacı Mehmed bin Mustafa Vakfı yıllık 108 guruş karşılığında bir müderris istihdam etmiştir.

1784 tarihli Hafız İsmail Ağa bin Abdullah Vakfı bir müderris istihdam etmiş ve bu vazife için müderrise yıllık ücret olarak 40 guruş verilmiştir.

1784 tarihinde kurulmuş olan bir diğer vakıf Filibe Nazırı Ömer Ağa bin Yusuf Vakfı istihdam etmiş olduğu bir müderrise yıllık 36 guruş tahsis etmiştir.

1853 tarihli Emine Hanım ibnet Ahmed Bey Vakfı bir müderris istihdam etmiştir. Bu görevliye yıllık 90 guruş verilmiştir.

1863 tarihli Hacı Mehmed Efendi bin Hüseyin Ağa Vakfı, yıllık 150 guruş mukabilinde bir müderris istihdam etmiştir.

Aynı tarihli olan Nazife Hanım bint Halil bin Ahmed Bey Vakfı ise istihdam etmiş olduğu müderrise yıllık 60 guruş tahsis etmiştir.

4) Cami Görevlileri

• İmam

1746 tarihli Mehmed Bey bin Ali Vakfı, bir imam istihdam etmiş ve bu görevliye yıllık 28,8 guruş tahsis etmiştir.

1864 tarihli Hafız Osman Efendi ibn Mustafa Vakfı, yıllık 180 guruş mukabilinde bir imam istihdam etmiştir.

- **Müezzin**

1746 tarihli Mehmed Bey bin Ali Vakfı, iki müezzin istihdam etmiş ve bu vazifelilerden birine yıllık 14,4 guruş diğerine ise yıllık 7,2 guruş verilmiştir.

- **Hatib**

1746 tarihli Mehmed Bey bin Ali Vakfı, istihdam etmiş olduğu hatibe yıllık 32,4 guruş vermiştir.

- **Vaiz**

1747 tarihli Molla Ali bin Ali Vakfı, bir vaiz istihdam etmiştir. Belgeye göre vaize yıllık 12 guruş tahsis edilmiştir.

1751 tarihli Osman Ağa bin Abdulfettah Vakfı, bir vaiz istihdam etmiş ve bu görevliye yıllık 14,4 guruş vermiştir.

1784 tarihli Filibe Nazırı Ömer Ağa bin Yusuf Vakfı, yıllık 36 guruş mukabilinde bir vaiz istihdam etmiştir.

- **Kur'ân-ı Kerîm Okuyanlar**

1706 tarihli hurufat kaydına göre Solak Mehmed Bey tarafından kurulan vakıf bir kârî istihdam etmiş, ancak belgede ücret miktarı belirtilmemiştir.

1746 tarihli Mehmed Bey bin Ali Vakfı, bir cüzhan, bir ihlashan, bir salahan ve bir devirhan istihdam etmiştir. Bu görevlilere yıllık, cüzhana 10,8 guruş, ihlashana 3,6 guruş, salahana 7,2 guruş ve devirhana 7,2 guruş tahsis edilmiştir.

1747 tarihli Molla Ali bin Ali Vakfı, istihdam etmiş olduğu cüzhana yıllık 7,2 guruş tahsis etmiştir.

- **Hafız**

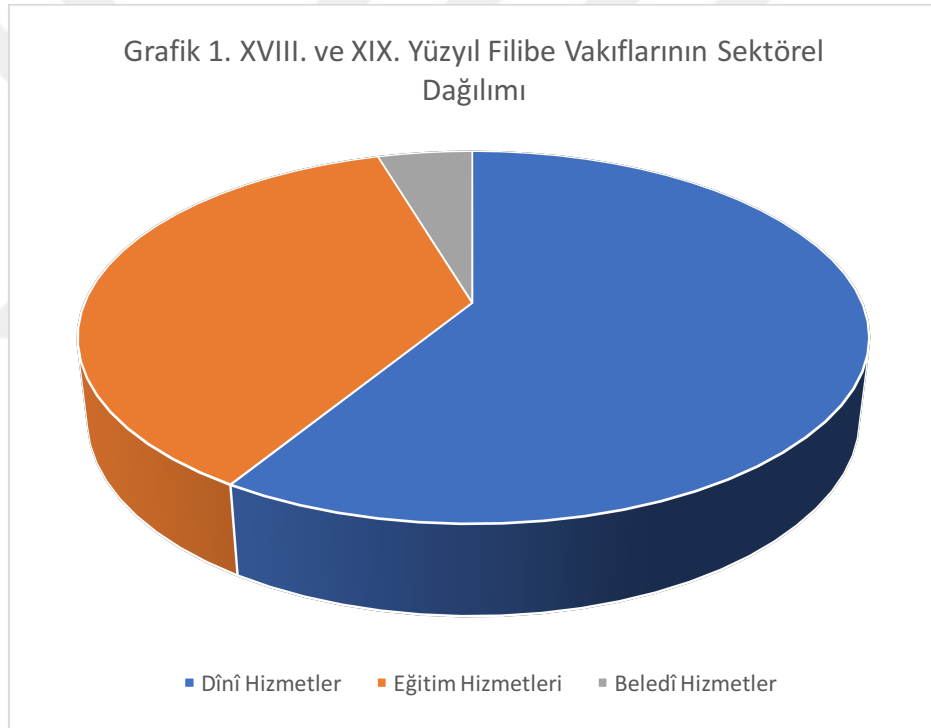
1784 tarihli Hafız İsmail Ağa bin Abdullah Vakfı, bir hafız istihdam etmiş ve bu görev mukabilinde yıllık 12 guruş tahsis edilmiştir.

5) Kütüphane Görevlileri

- Hâfız-ı Kütüb

1784 tarihli Filibe Nazırı Ömer Ağa bin Yusuf Vakfı yıllık 36 guruş mukabilinde bir hâfız-ı kütüb istihdam etmiştir.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Filibe’de kurulan vakıflar vesilesiyle 27 vakıf, 4 mekteb, 8 medrese, 15 cami ve bir kütüphane görevlisi olmak üzere toplam 55 kişi istihdam edilmiştir. Bu görevlilere yıllık 2.647,4 guruş tahsis edilmiştir.

Grafığe göre, dinî hizmetler alanına tahsis edilen bütçe yıllık 3.304,1 guruş iken, eğitim hizmetlerine 2.055,9 guruş, beledî hizmetlere ise 259,9 guruş olmuştur. Yüzdeler olarak ise %59 dinî hizmetler, %37 eğitim hizmetleri ve %5 oranında ise beledî hizmetlilere tahsis edilmiştir.

TARİH	VAKFIN İSMİ	GÖREV	MAAŞ YILLIK (GURUŞ)
1118 / 1706	SOLAK MEHMED BEY	Kârî / Muhasib	-
1132 / 1720	HACI ABDURRAHMAN EFENDİ	Şeyhü'l-kurra	90
		Câbî	12
		Bevvâb	18
		Mütevelli	30
1159 / 1746	MEHMED BEY BİN ALİ	İmam, dersiam, cüzhan, muallim	90
		Müezzin, ihlashan, cüzhan, salahan, temcidhan	36
		Cüzhan, kayyım, ferraş, kandilci	36
		Müezzin, devirhan, temcidhan	12
		Cüzhan, halife-i sbyan	18
		Abkeş, cüzhan	15
		Suyolcu (7)	15x7 (105)
		Kâtib	30
		Mütevelli	30
		1162 / 1749	HACI MEHMED AĞA BİN ABDURRAHMAN
1164 / 1751	OSMAN AĞA BİN ABDULFETTAH	Vaiz	12
		Müderris	54
		Cüzhan	12
1178 / 1765	MEHMED BİN MUSTAFA	Dersiam	90
		Mütevelli	-
1194 / 1780	ŞEYH ÖMER EFENDİ BİN ŞEYH HÜSEYİN	Mütevelli	-
1197 / 1783	SEYYİD ÖMER AĞA BİN YUSUF	Müderris	30
		Hâfız-ı Kütüb	30
		Ferraş	18
		Kandilci	90
		Kandilci	12
		Vaiz	30
		Kurra	60
		Kâtib, câbî, nâzır	30
Mütevelli	30		
1198 / 1784	İSMAİL AĞA BİN ABDULLAH	Müderris	40
		Hücre Görevlisi (16)	6x16= 96
		Hafizu'l-kütüb	12

		Sâkî	18
		Muallim	10
		Müderris	75
		Bevvab	12
		Câbî, kâtib	24
1211 / 1796	MEHMED HAKKI PAŞA	Mütevelli	-
1260 / 1844	MOLLA ALİ EFENDİ BİN ALİ	Mütevelli	-
		Vaiz	12
		Cüzhan	6
1264 / 1848	İZZET BEY BİN HÜSEYİN	Ser-cüzhan	300
		Cüzhan (3)	204x3= 612
		Mütevelli	960
1269 / 1853	NAZİFE HANIM BİNT HALİL BİN AHMED BEY	Müderris	6
1269 / 1853	EMİNE HANIM İBNET AHMED BEY	Müderris	90
		Mütevelli	-
1280 / 1863	HACI MEHMED EFENDİ BİN HÜSEYİN AĞA	Mütevelli	150
		Müderris	150
1284 / 1867	HAFIZ OSMAN EFENDİ İBN MUSTAFA	Mütevelli	40
		İmam	180
	TOPLAM	76 kişi	4.425

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, vakıf müessesesinin bir şehrin oluşumunda ve gelişmesindeki rolünün boyutları, XVIII. ve XIX. yüzyıllar Filibe örneğinde ele alınıp incelenmiştir. Vakıf müessesesinin temelini ve kaynağını İslâmî referanslar teşkil ettiği için kurulan vakıfların Allah'ın rızası gözetilerek ve uhrevî amaçlar doğrultusunda kurulduğunu söylemek mümkündür. Bu çerçevede İslâm şehirlerinin nev-i şahsına münhasır bir hüviyet kazanmasına katkı sağlayan müesseselerden biri de vakıflardır. Filibe şehrinin de bu minvalde Türk-İslâm kimliği kazanmasında vakıfların büyük bir rolü olmuştur.

Osmanlı fethi öncesinde, metruk ve tahrip edilmiş olduğu tarihçilerce belirtilen Filibe, fethin akabinde hayata geçirilen bayındırlık, imar ve iskân faaliyetleri ile şenlendirilmiş ve yaşanılabilir mamur bir şehre dönüştürülmüştür. Edirne'nin fethi ve payitaht yapılmasıyla birlikte, payitaht ile dâru'l-cihâd arasında tampon görevini üstlenen Filibe, Osmanlı'nın Balkan fetihleri için bir üs olmuştur. 1360'lı yıllarda fethi gerçekleşen Filibe, en erken tarihli Balkan fetihlerden biri olması hasebiyle, Osmanlı'nın ilk Avrupa şehirlerinden biri olmuştur. Filibe'nin bu özelliği, Osmanlı şehir prototipinin bölgedeki ilk örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Filibe'de, Muradiye Camii merkezde olmak üzere çevresinde çarşı-pazar, medrese-mekteb, han, hamam ve şehre hâkim konumda bulunan kalenin, ayrıca merkezden çevreye doğru bir sarmal halinde evlerin bulunduğu müşahede edilmiştir.

Filibe'deki ilk Osmanlı hayratı, şehrin fatihi Lala Şahin Paşa tarafından Meriç Nehri üzerinde yaptırılan köprüdür. Bunun yanı sıra, I. Murad'ın inşa ettirdiği, Hüdâvendigâr ya da Cuma Camii adı ile de bilinen yapı, Filibe'nin erken tarihli mimarî yapıları arasında yer alır. Şehir bir bakıma bu cami etrafında şekillenmiş ve gelişmiştir. Bu durum mabed merkezli şehir yapılanmasının Filibe'deki bir tezahürüdür. Aynı zamanda Gazi Şehabeddin

Paşa'nın yaptırdığı cami, imaret, hamam, han gibi yapılardan oluşan külliyenin de Filibe şehir merkezinin imar ve ihyasında büyük rolü olmuştur.

Bu çalışmada incelenen belgelerde de görüldüğü üzere XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Filibe'de kurulmuş olan vakıfların sosyal ve iktisâdî hayatın birçok alanına yönelik olduğu; özellikle de eğitim ve dinî hizmetlere hasredildiği görülmektedir. Haliyle bu tür hayrat için kurulan vakıfların ekonomik yönü de şehre ve bu şehirde yaşayanlara çeşitli istihdam alanları sunmuştur. Bu çerçevede Osmanlı dönemi Filibe vakıflarının şehrin sosyal ve iktisâdî hayatına katkıları önemli derecede olmuştur. Bu da ağırlıklı olarak dini mekânların hayatiyetlerini devam ettirmesi, bu mekânlardaki görevlilerin maaşlarının ödenmesi, bu yerlerin bakım, tamir vb. ihtiyaçlarının karşılanması şeklinde tezahür etmiştir.

Filibe'de kurulan vakıfların, %59 oranında dinî hizmetler, %37 oranında eğitim hizmetleri ve son olarak da %5 oranında beledî hizmetler alanına katkı sağladığı görülmüştür.

Filibe'de XVIII. ve XIX. yüzyıllarda üç tekke-zaviye ve dokuz cami inşa edildiği, ayrıca dört vakfın da Haremeyn'e tahsis edildiği tespit edilmiştir.

1874 ve 1877 tarihli Edirne Vilayeti Salnameleri'nde Filibe Sancağı merkezinde toplam otuz dokuz cami ve dokuz mescid; sancağın genelinde ise toplam yüz kırk altı cami ve yirmi sekiz mescid bulunmaktadır. Bunun yanında Osmanlı'nın son döneminde Filibe merkezde on üç kilise ve bir havra, sancak genelinde ise kırk altı kilise ve beş havra mevcuttur. Ancak günümüzde Filibe'de ibadete açık iki cami bulunmaktadır. Bunlar; İmaret Camii (Şehabeddin Paşa Camii) ve Muradiye (Hüdavendigâr / Cuma) Camii'dir. Bu örnekten yola çıkarak Osmanlı dönemi İslamî yapıların günümüze kadar gelememesi, tahrip edilmesi, vakıflarına el konulması, Osmanlı ve Bulgar idaresi dönemlerini mukayese etme ve tahammülsüzlüğü ortaya koyma bakımından oldukça dikkat çekicidir. Yine günümüzde Filibe'de bulunan Müslüman nüfus ile buradaki ibadethane sayısı kıyaslandığında, oranın oldukça düşük olduğu görülür. Ayrıca birçok cami, mescid gibi vakıf eserlerin yıkılması ya da inşa edilmiş amaçları dışında

kullanılmaları söz konusudur. Bunlardan, yüzyıllar boyu mevlevihane olarak faaliyet gösteren Filibe Mevlevihanesi günümüzde kafe, restoran- daha hazini meyhane olarak kullanılmaktadır.

Bu çalışmada, Filibe’de kurulan vakıfların eğitim hizmetlerine ayırmış olduğu bütçe %37 oranında gerçekleşmiştir. Şehirde vakıflar tarafından eğitim alanında sunulan hizmetler arasında medreselerin inşâsı, bakım ve tamirlerinin yapılması, müderrislerin maaşlarının ödenmesi, talebelerin ihtiyaçlarının karşılanması ve barındırılması dikkati çekmektedir. Filibe’de, incelenen dönemde vakıflar aracılığıyla, beş medrese, iki mektep ve üç kütüphanenin inşa edildiği tespit edilmiştir. Bunlardan biri de 1751 tarihli Abdulfettah oğlu Osman Ağa’nın vakfettiği kütüphanedir. Burada yer alan kitaplardan, o dönemin ilmî ve edebî hayatı hakkında az çok bilgi sahibi olmaktayız.

İncelenen dönemde, Meriç Nehri’nden su tedarik edilmesi için alt yapı faaliyetlerinin yapılmış olması, şehrin muhtelif yerlerine çeşmelerin inşa edilmesi ve kaldırım yapılması vakıfların Filibe’de üstlenmiş olduğu beledi hizmetlere örnek teşkil etmektedir.

Filibe’ye ait vakfiyelerden, şehrin iktisâdî hayatına dair önemli bilgiler elde edilmiştir. Filibe’nin ticari açıdan işlek bir yol üzerinde olması, ordu yolunun yani dolayısıyla orta kolun (via militaris) buradan geçmesi, yol üzerinde birçok han ve kervansarayın inşâ edilmesini gerektirmiştir. Ali oğlu Mehmed Bey tarafından 1746 yılında Filibe’de bir han inşa edilmiştir. Filibe merkezinde bulunan bu hanın ticârî mekân hüviyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, 1877 tarihli salnameye göre Filibe merkezinde kırk beş ve sancak genelinde ise 114 adet hanın faaliyet göstermiş olması da şehrin ticârî hareketliliğini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Bütün bunlara ek olarak muhtelif meslek kollarına ait birçok dükkan da birer vakıf akarı olarak Filibe’de faaliyet göstermiştir.

Filibe’de vakıflar aracılığıyla önemli miktarda meblağ vakfedilmiştir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda kurulmuş sekiz adet para vakfi kurulmuş ve bu vakıflarda 64.423 guruş vakfedilmiştir. Bu paraların işletilme oranları imparatorluğun

geneliyle paralellik göstermiş ve ağırlıklı olarak %15 olmuştur. Vakfedilen bu paralarla, bir taraftan vakıf hayratın devamlılığı sağlanırken, diğer taraftan şehrin ticarî ve iktisâdî hayatına canlılık kazandırılmıştır.

Vakıfların en önemli işlevlerinden biri de istihdam kaynağı olmalarıdır. Filibe’de kurulmuş olan vakıflarda da bunu gözlemek mümkündür. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Filibe’de kurulmuş olan vakıflar incelendiğinde bunların yetmiş altı kişiyi istihdam ettiği görülmektedir. Bu kişilere vakıflardan yıllık toplam 4.425 guruş ücret ödemesi yapılmıştır. En yüksek ücret ödemesi yıllık 960 guruş ile İzzet Bey Vakfı mütevellisine yapılmıştır. En yüksek sayıda istihdam sağlayan vakıf ise on beş kişi ile 1746 yılında Ali oğlu Mehmed Bey’in kurduğu vakıftır.

Bu çalışmada sadece kuruluş senetleri ya da vakıf bilgileri günümüze ulaşan vakıflar incelenmiştir. Bu nedenle Filibe ile ilgili verilen vakıf ve hayrat sayısı kısıtlı kalmıştır. Ancak Edirne Vilayeti Salnameleri’nden ulaşılan bilgiler Filibe şehrinin önemini ve büyüklüğünü ortaya koymasından dolayı önemlidir. Bu bilgilere göre Osmanlı döneminde Filibe’de 200’den fazla vakfın kurulduğu anlaşılmaktadır. İncelenen dönemden elde edilen sonuçlara göre Filibe, Osmanlı hakimiyetine geçtiği günden itibaren hızla Türk-İslam şehri olma özelliği kazanmaya başlamış; ancak Osmanlı sonrası dönemde daha önce şehirde var olan ve her biri vakıflar tarafından tesis edilen dinî, sosyal ve iktisâdî yapılar sistematik bir şekilde ortadan kaldırılmıştır. Osmanlı dönemine ait Türk izleri günden güne silinmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

- Ali Bey bin Karlı Vakfiyesi

Defter No: 632. Sayfa No: 474. Sıra No: 204.

- İsmail Bey (İsfendiyarzâde) Vakfiyesi

Defter No: 630. Sayfa No: 974. Sıra No: 585.

- İskender Bey bin Abdurrahman Vakfiyesi

Defter No: 633. Sayfa No: 088. Sıra No: 033.

- İsmail Bey (İsfendiyarzâde) Vakfiyesi

Defter No: 628. Sayfa No: 449. Sıra No: 233.

- Pîrî Mehmed Paşa Vakfiyesi

Defter No: 747. Sayfa No: 466. Sıra No: 309.

- Hatice Hatun bint Mehmed Şah Çelebi Vakfiyesi

Defter No: 583. Sayfa No: 168. Sıra No: 148.

- Zâl Mahmud Paşa Vakfiyesi

Defter No: 020. Sayfa No: 025. Sıra No: 000.

- İsmail Efendi bin Alaeddin (Şeyh) Vakfiyesi

Defter No: 627. Sayfa No: 138. Sıra No: 088.

- Meryem bint Hüseyin Vakfiyesi

Defter No: 731. Sayfa No: 025. Sıra No: 018.

- Alime Hatun bint Hüseyin Vakfiyesi

Defter No: 731. Sayfa No: 025. Sıra No: 018.

- Ömer Efendi bin Mustafa (Şeyh) Vakfiyesi

Defter No: 734. Sayfa No: 094. Sıra No: 057.

- Solak Mehmed Bey Vakfiyesi

Defter No: 1210 Sayfa No: 032 Sıra No: 062

- Abdurrahman Efendi (İmam, Hacı) Vakfiyesi

Defter No: 623. Sayfa No: 234. Sıra No: 228.

- Mehmed Bey bin Ali Vakfiyesi

Defter No: 738. Sayfa No: 119. Sıra No: 073.

- Mehmed Ağa bin Abdurrahman (Hacı Mollazâde) Vakfiyesi

Defter No: 738. Sayfa No: 209. Sıra No: 117.

- Ali Ağa bin Mustafa ve Validesi Vakfiyesi

Defter No: 738. Sayfa No: 249. Sıra No: 147.

- Osman Ağa bin Abdulfettah Vakfiyesi

Defter No: 629. Sayfa No: 445. Sıra No: 344.

- Mehmed bin Mustafa (el-Hac) Vakfiyesi

Defter No: 626'1. Sayfa No: 231. Sıra No: 331.

- Ömer Efendi bin Hüseyin (eş-Şeyh, es-Seyyid) Vakfiyesi

Defter No: 626'2. Sayfa No: 352. Sıra No: 463.

- İsmail Ağa bin Abdullah (Koru Havası, Hafız) Vakfiyesi

Defter No: 630'2. Sayfa No: 1063. Sıra No: 675.

- Ömer Ağa bin Yusuf (Filibe Nazırı, es-Seyyid) Vakfiyesi

Defter No: 629. Sayfa No: 031. Sıra No: 014.

- Mehmed Hakkı Paşa (Rumeli Valisi) Vakfiyesi

Defter No: 579. Sayfa No: 006. Sıra No: 004.

- Şeyh Hasan Efendi ibn Hacı Ali Vakfiyesi

Defter No: 581'1. Sayfa No: 197-202. Sıra No: 202

- İzzet Bey Vakfiyesi

Defter No: 988. Sayfa No: 239-240. Sıra No: 146

- Hafız Osman Efendi ibn Mustafa Vakfiyesi

Defter No: 988. Sayfa No: 015. Sıra No: 010

- Nazife Hanım ibnet Halil bin Ahmed Bey

VGMA, Defter No: 582. Sayfa No: 215. Sıra No: 148

- Hacı Mehmed Efendi bin Hüseyin Ağa

VGMA, Defter No: 583. Sayfa No: 176. Sıra No: 153

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü (BOA)

- Emine Hanım ibnet Ahmed Vakfiyesi

BOA Ev. VKF, Dosya No: 3, Gömlek No: 1

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00562/00005.

TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00562/00046-00057.

TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00562/00130-00145.

TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00562/00177-00194.

TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00562/00250-00251.

TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00563/00025-00028.

TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00563/00049-00051.

TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00563/00185-00187.

TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00563/00199-00201.

TKGM, TADB, TTD, VCEDIT, 00030/00001-00028.

TKGM, TADB, TTD, VCEDIT, 00038/00001-00017.

Kaynak Eserler

- Aşık Paşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, Haz. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2010.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname (Cilt III)*, Haz. YKY, İstanbul 2013.
- İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Şerafettin Turan, TTK, Ankara
- Oruçbey, *Osmanlı Tarihi (1288-1502) "Uç Beyliğinden Dünya Devletine"*, Haz. Şerafettin Turan, Çamlıca Yayınları İstanbul 2009.

Araştırma Eserleri

- Akgündüz, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, OSAV, İstanbul 1996.
- Andreasyan, Hrand D.; İnciciyan, P. L., “Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1975, ss.11-88.
- Atsız, Nihal, *Üç Osmanlı Tarihi (Oruç Beğ, Ahmedî, Şükrullah)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013.
- Aybet-Üçel, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Ayverdi, Enver Hakkı, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri – Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2000.
- Berki, Ali Himmet, *Vakıf Hukuku Yazıları*, Haz. Hüseyin Çınar, VGM Yayınları, Ankara 2013.
- Boykov, Grigor, “Demographic Features of Ottoman Upper Thrace: A Case Study on Filibe, Tatar Pazarcik and İstanimaka (1472-1614)”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bilkent Üniversitesi, Ankara 2004.
- Boykov, Grigor, Karlızâde Ali Bey: An Ottoman Dignitary’s Pious Endowment and the Emergence of the Town of Karlova in Central Bulgaria. (Ed. C. Kafadar, & G. Tekin) *Journal of Turkish Studies*, Harvard 2013.
- Cansever, Turgut, *İslâm’da Şehir ve Mimari*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Chary, Frederick B., , *The History of Bulgaria*, Greenwood, Oxford 2011.
- Curtis, W. E., *The Turk And His Lost Provinces Greece Bulgaria Servia Bosnia*, Fleming H. Revell Company, Chicago 1903.
- Çeçen, Kazım, “Köprü”, TDVİA, C. 26, İstanbul 2002, ss.252-255.
- Çizakça, Murat, “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları”, *TÜSEV*, İstanbul 2009, s. 21-31.
- Danov, K. G., *The Old Town Plovdiv*, Publishing House, Bulgaria 1983.
- Demirkent, Işın, “Bizans”, TDVİA, C.6, İstanbul 1992, ss. 230-244.
- Ercan, Yavuz, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, TTK, Ankara 1989.

- Ergin, Osman Nuri, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1936.
- Faroqhi, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Zanaatkarları*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.
- Feyizli, Hasan Tahsin, *Feyzü'l-Furkân Tefsirli Kur'ân-ı Kerîm Meali*, Server İletişim, İstanbul 2014.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.
- Gökbilgin, M. Tayyip, “Edirne”, MEB İA, İstanbul 1986.
- Gökbilgin, M. Tayyip, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007.
- Gökçe, Turan, “1695 Tarihli Mufassal Avarız Defterine Göre Filibe Kazası'nda Nüfus ve Yerleşme Düzeni”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2007, ss. 53-107.
- Günay, Hacı Mehmet, “ Vakıf”, TDVİA, İstanbul 2012, C.42, ss.475-479.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 1991.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çev. M. Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2015.
- İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman*, TTK, Ankara 1991.
- İbrahimgil, Mehmet Zeki; Keleş, Hamza, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri (Cilt I)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2016.
- İnalçık, Halil, *Devlet-i Aliyye* (34. b.), Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ (1300-1600)*. (R. Sezer, Çev.), YKY Yayınları, İstanbul 2006.
- Karagöz, Mehmet, “17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2006.
- Karagöz, Mehmet, “Filibe Kazasının Rüşum Defterleri ve XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında, Filibe-Tatarpazarı-Göbe'de Çeltik Ziraatı” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2004.
- Karta, Nurullah, “ XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2006.

- Kiel, Machiel, “ Filibe”, TDVİA, C.13, İstanbul 1996, ss. 79-82.
- Köprülü, M. Fuad, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1983.
- Kurt, İsmail, “Vakıf Müessesesi XV. ve XVI. Asır Vakıfları”, XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, Editör: Abdülkadir Özcan, İslamî İlimler Araştırma Vakfı - Ensar Neşriyat, İstanbul 1997.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri “Şehir”, TDVİA, C. 38, İstanbul 2010, ss.441-446
- Küçükdağ, Yavuz, “Piri Mehmed Paşa”, TDVİA, İstanbul 2007, C.34, ss.280-281.
- Leeuwen, Richard Van, *Bir Osmanlı Şehri: Şam*, Küre Yayınları, İstanbul 2012.
- Mustafa, Reyhan Rafet, “Bulgaristan Filibe (Plovdiv) ve Yakın Çevresinin Coğrafi Etüdü”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2010.
- Müftüoğlu, Mehmet Fatih, *Tarihte İlginç Vakıflar*, VGM Yayınları, İstanbul 2012.
- Ortaylı, İlber, “ Kadı” TDVİA, İstanbul 2001, C.24, ss.69-73.
- Oruç, Hatice; Orbay, Kayhan, “Filibe'de Şehâbeddin Paşa Vakfı (1632-1641)”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2014, ss.19-57.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. (F. Işıltan, Çev.), TTK, Ankara 2006.
- Özcan, Tahsin, “Ekonomik Kalkınma ve Vakıflar”, *Ekonomik Kalkınma ve Değerler*, İstanbul 2008, ss. 143-157.
- Özcan, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK, İstanbul 2003.
- Özcan, Tahsin, *Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları*, Türkiye Finans Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- Özkaya, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, YKY, İstanbul 2010.
- Öztürk, Nazif, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, VGM Yayınları, Ankara 1983.
- Özvar, Erol; Bilgin, Arif, *Selçuklu'dan Cumhuriyet'e Şehir Yönetimi*, TDBB, İstanbul 2008.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- Pizhev, Alexander, *Old Plovdiv*, Publishing House, Slavena 1999.

- Sak, İzzet, *Şer 'iye Sicillerinde Bulunan Konya Vakfiyeleri (1650-1800*, Kömen Yayınları, Konya 2005.
- Sezgin, İbrahim, “Paşa Livası” TDVİA, İstanbul 2007, C.34, ss.183-184.
- Shaw, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (Cilt I)*, E Yayınları, İstanbul 1982.
- Şahin, İlhan, “Şehir”, TDVİA, İstanbul 2010, C.38, ss.446-449.
- Telli, Hasan, “Osmanlı Dönemi'nde Bazı Filibe Vakıfları” Ankara Üniversitesi, Ankara 2002.
- Todorov, Nikolai, *The Balkan City 1400-1900*, University of Washington Press, Seattle & London 1983.
- Turhan Sel, Fatma; Kolçak, Özgür; Gökaçtı, M. Ali, “Osmanlı Dönemi Balkan Şehir Tarihi: Bosna, Macaristan ve Yunanistan Şehirleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S.6, ss.117-150, İstanbul 2005.
- Unan, Fahri, “Mevleviyet” TDVİA, İstanbul 2004, C.29, ss.467-468.
- Vatansever, Erhan, “Osmanlı İdaresinden Sonra Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Hayatı”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Üniversitesi, Edirne 2008.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi” *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, Cilt V, ss. 17-33.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf” TDVİA, İstanbul 2012, ss.479-486.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf”, MEB İA, İstanbul 1986, C.13, ss.153-172.
- Yediyıldız, Bahaeddin, *18. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, TTK, Ankara 2003.
- Zinkeissen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Cilt I)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.
- Zinkeissen, J. W., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Cilt II)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

Web Siteleri

- <http://www.vgm.gov.tr/sayfahtml.aspx?Id=1> (13.5.2016)
- <http://ercaninal.blogspot.com.tr/2013/01/filibe.html> (18.7.2014)
- <http://www.tarihbilinci.com/forum/tarih-makaleleri-arastirmalari-yazilari/4201-bir-vakif-medeniyeti-olarak-osmanli-ahmet-adhmanvermez.html> (24.10.2016)
- <https://core.ac.uk/download/pdf/11883932.pdf> (27.2.2017).

EKLER

A. Vakfiye Belgeleri

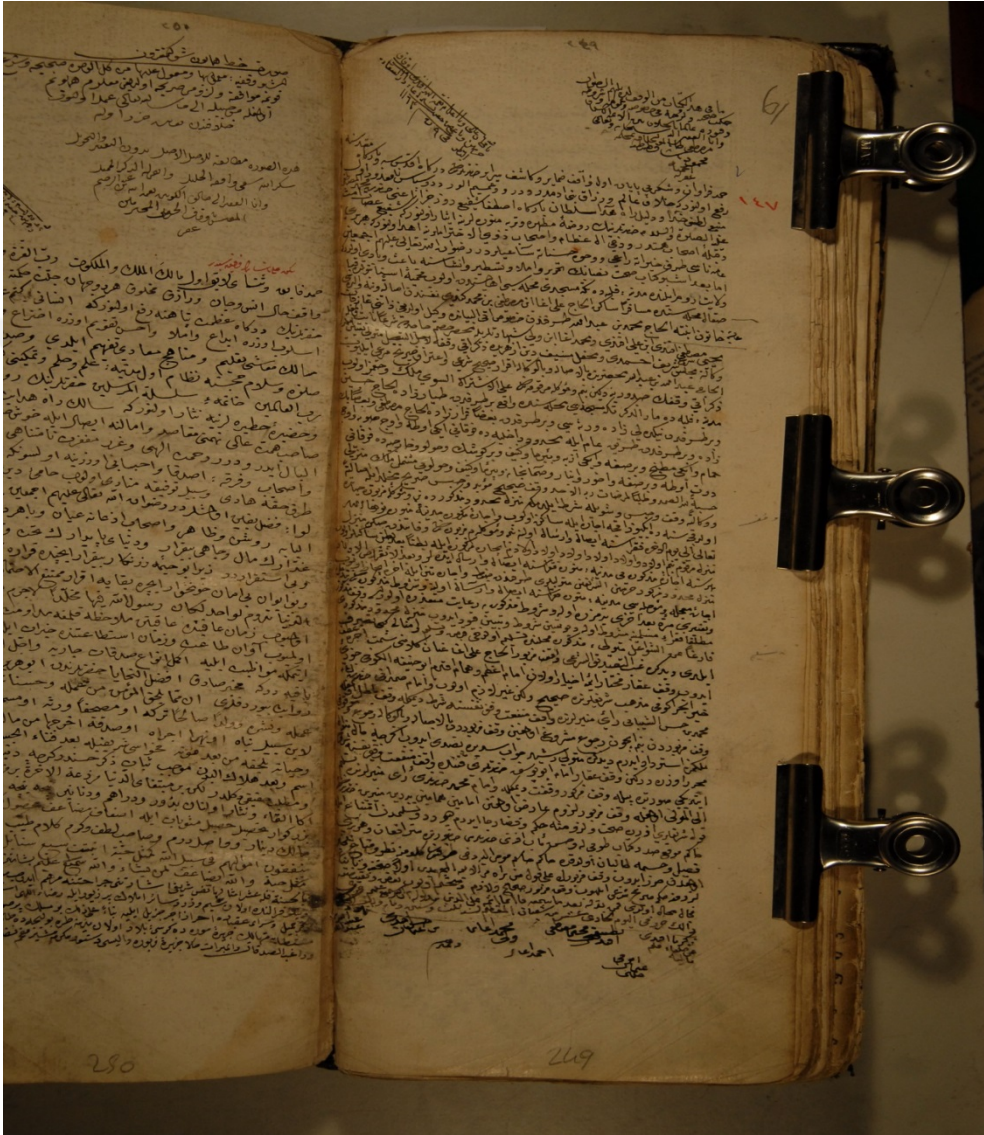
Hacı Abdurrahman Efendi (VGMA: 623-234-228)

Mehmed Ağa bin Abdurrahman (VGMA: 738-209-117)

Ali Ağa bin Mustafa ve Validesi (VGMA: 738-249-147)

Osman Ağa bin Abdulfettah (VGMA: 629-445-344)

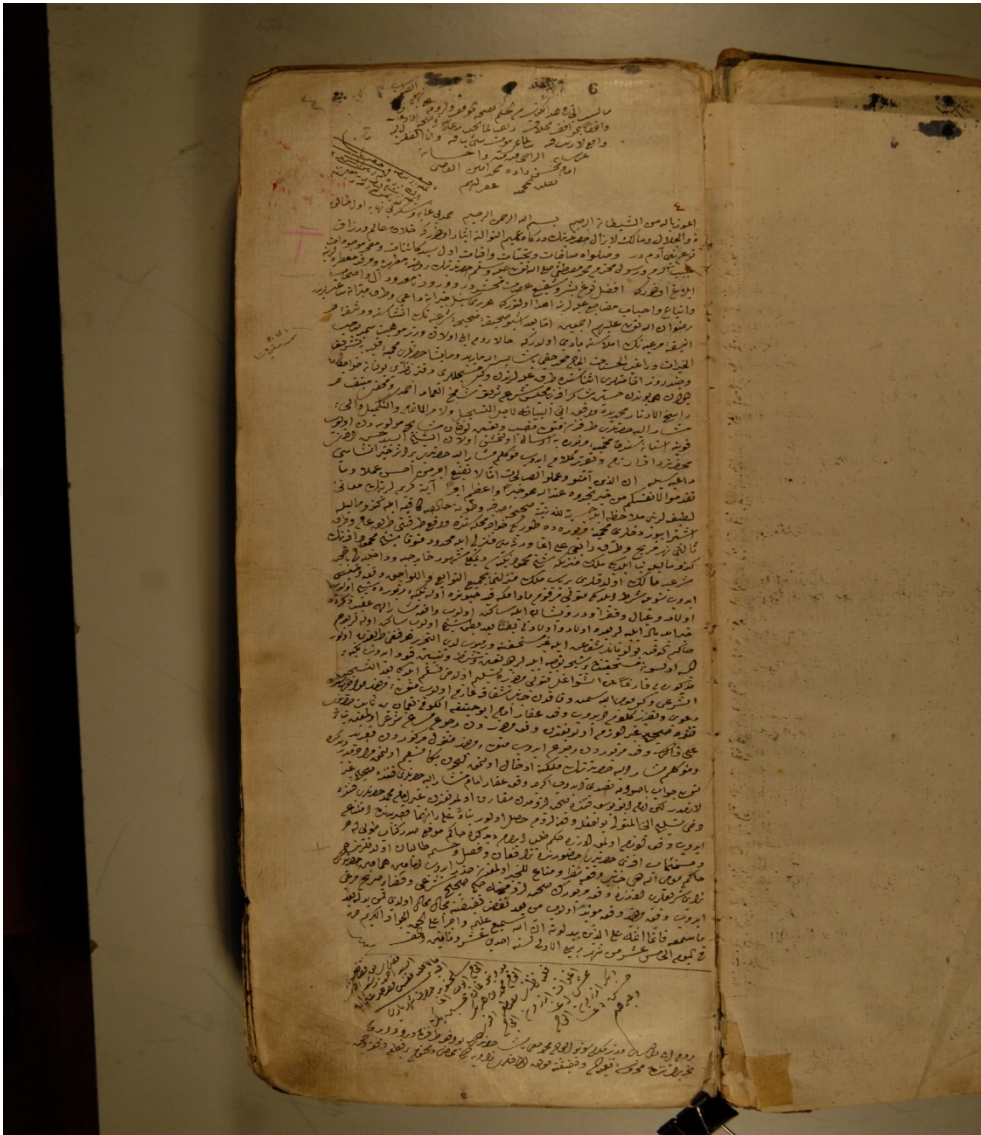

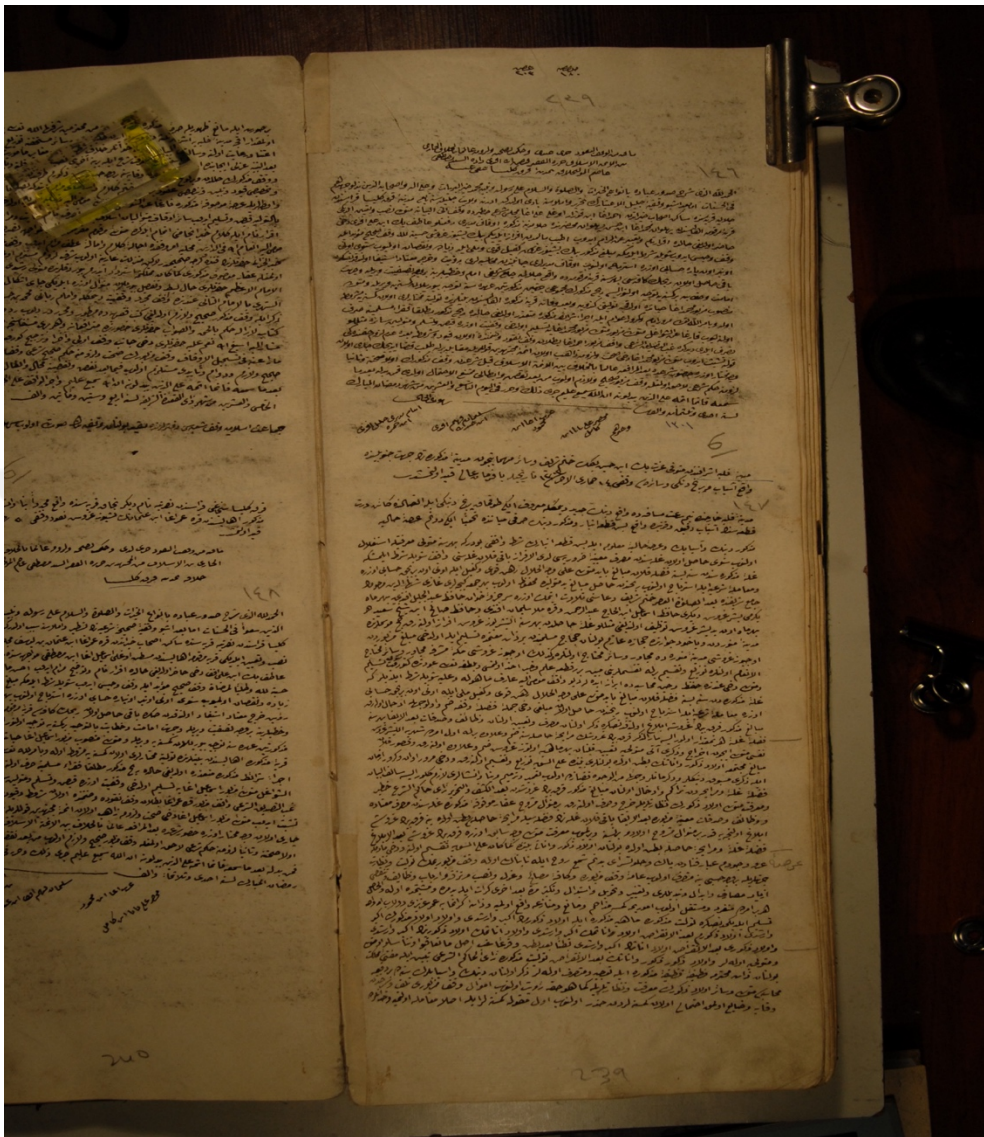
İsmail Ağa bin Abdullah (VGMA: 630-2-1063-675)

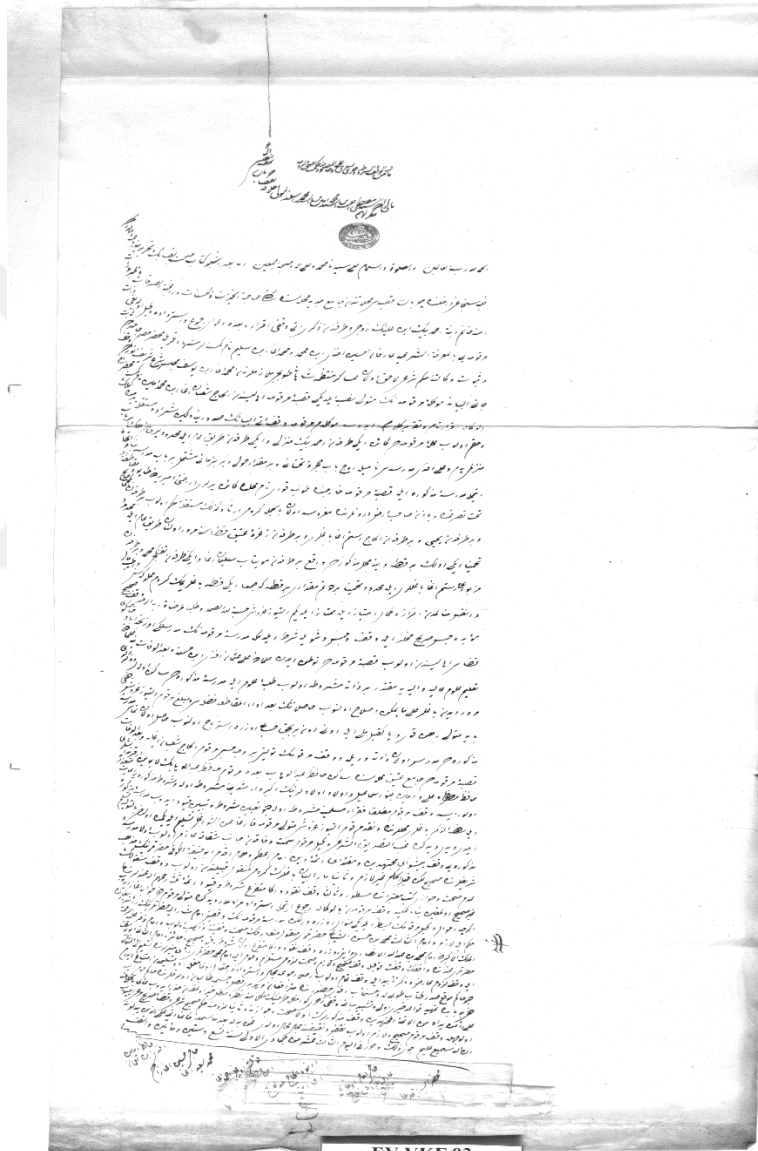

Mehmed Hakkı Paşa (VGMA: 579-6-4)

Izzet Bey (VGMA: 988-239-146)

Hacı Mehmed Efendi ibn Hüseyin Ağa (VGMA: 583-176-153)

Handwritten text at the top of the page, including a date "۱۷۷۰" and a signature.

Türkiye Kaydı
D: 2235
Sa: 144
Si: 103

ما هو المصنف والمصنف له على وجه التحديد
في خصوصه وتتموه عايناً بالواقع المصنف المصنف
صدره المصنف المصنف المصنف المصنف المصنف
نصفاً اوريا اناد صكوي عرلم

Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script, starting with "الحقيقة الذي اعترضوا من عبادة بعض الاملاهم..."

Handwritten notes at the bottom of the page, including a signature and date "۱۷۷۰".

Vertical handwritten notes in the left margin of the page.

Nazife Hanım bint Halil (VGMA: 582'1-215-148)

